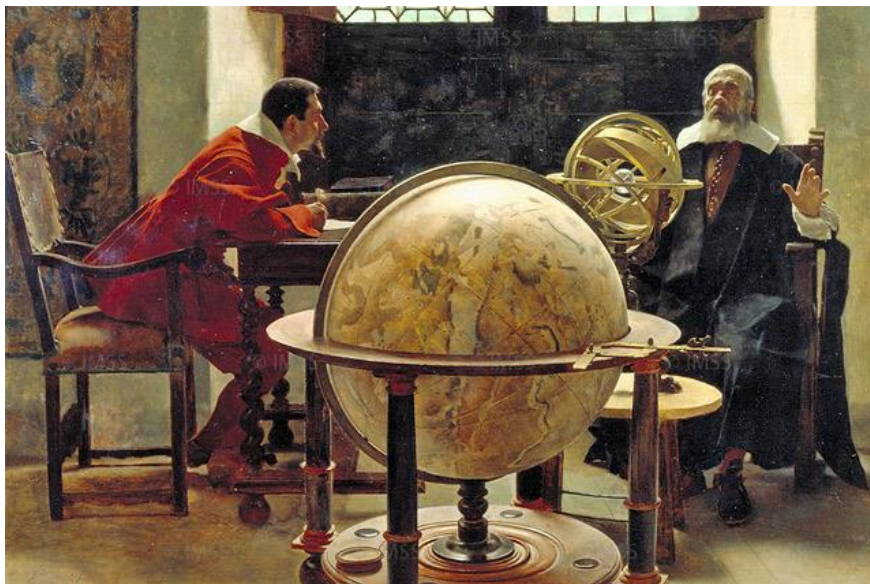

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКИ:
ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ**

Збірник наукових праць
(За матеріалами VII Всеукраїнської
науково-теоретичної конференції
від 19 травня 2022 року)

Житомир – 2022

Міністерство освіти і науки України

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кафедра філософії та політології

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова (м. Вінниця)

Кафедра філософії та суспільних наук

Рівненський державний гуманітарний університет

Кафедра філософії

Соціологічна асоціація України

Житомирське відділення

Українська асоціація релігієзнавців

Житомирське відділення

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Збірник наукових праць

*(За матеріалами VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
від 19 травня 2022 року)*

Житомир – 2022

УДК 101.1+168.5
А-43

*Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка,
протокол № 10 від 24 червня 2022 р.*

Редакційна колегія:

*Микола Козловець, доктор філософських наук, професор;
Костянтин Вергелес, доктор філософських наук, професор;
Наталія Ковтун, доктор філософських наук, професор;
Ірина Панчук, доктор філософських наук, професор;
Олег Соколовський, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри;
Людмила Горохова, кандидат філософських наук, доцент;
Оксана Чаплінська, кандидат філософських наук, доцент кафедри.*

Рецензенти:

*В'ячеслав БЛІХАР, доктор філософських наук, професор, директор Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ;
Вадим СЛЮСАР, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»;
Вікторія МЕЛЬНИЧУК, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук
Поліського національного університету (м. Житомир).*

А 43 Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук.
праць / редкол. М. А. Козловець, Л. В. Горохова, О. В. Чаплінська [та ін.]. –
Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. – 192 с.

ISBN

У збірнику вміщено статті та тези доповідей учасників VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення». У матеріалах авторів акцентовано увагу на фундаментальних проблемах сучасної філософії та науки, гуманітарних аспектах розвитку техносфери, особливостях суспільного розвитку у контексті посилення соціальної транзитивності і глобалізаційних процесів, на філософському осмисленні сучасного соціо-культурного простору, аналітиці суспільно-політичних процесів у глобалізованому світі, сучасних релігійних процесів, релігії і церкви в умовах глобалізації та інших актуальних філософських проблемах сучасності.

Автори матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність наданої у матеріалах інформації й точність наведених цитат. Точка зору автора не завжди може збігатися з позицією редколегії.

Збірник адресовано науковцям, викладачам, студентам, усім зацікавленим філософськими дослідженнями проблем сучасної цивілізації.

УДК 101.1+168.5

ISBN

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2022
© Автори

ЗМІСТ

1. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА КЛАСИКА : РЕЦЕПЦІЙ ТА СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Сабадуха В. О.

"Червоні лінії" модерної та постмодерної філософії як парадигмальна причина кризового стану людського буття..... 8–10

Студінський В. А.

Російсько- українська війна 2014-2022 рр.: історико-філософський зміст..... 10–12

Білокопитова Н. І., Карім Ель Гуессаб

Філософія війни в історичному та соціально-філософському дискурсі... 13–16

Гордійчук О. О.

Генеалогія феномена ментальності: історико-філософський екскурс..... 16–25

Калач Д. М.

Що таке філософія?..... 25–28

Підскальна О. М.

Мультикультуралізм в соціально-філософському дискурсі..... 28–34

Чаплінська О. В., Кришталь О. В.

"Хто не любить самотності – той не любить свободи": феномен самотності у філософії А. Шопенгавера..... 35–36

Гарбар Д. Ю.

Феномен справедливості у контексті формування концепту солідарного суспільства 37–39

Єрмаков А. С.

Рівні духовного розвитку людини та їх відображення в реаліях російсько-української війни 39–42

2. АКТУАЛЬНІ СОЦІОГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Вознюк О. В.

Аналіз нейтрального статусу принципу походження Всесвіту та його гуманітарна екстраполяція 43–46

Гаюк І. Я.

Геноцид як невід’ємна складова тоталітарної держави 46–49

Древаль Ю. Д., Шароватова О. П.

Сучасні тенденції спрямованості наукових досліджень у сфері охорони праці: міжнародно-правовий аспект 50–52

Києлюк О. П.

Феномен відповідального громадянства в концепції природного прав..... 52–54

Ковтун Н. М., Заличук О. П.

Вплив вчення Конфуція на методику навчання та виховання молодого покоління 54–56

Нікітенко В. О.

Мережеві платформи як спосіб життя мільйонів людей у цифровому суспільстві 57–59

Ситняківська С. М., Літяга І. В.

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб в умовах війни в Україні 59–61

Утюж І. Г.

Соціально-екзистенційні смисли життя людини в умовах війни..... 62–63

Юшин С. О.

Філософсько-історичні аверс та реверс у самоідентифікації людини і держави 63–65

Гончарова О. О.

Війна як темпоральний розрив в екзистенції особистості..... 66–68

Ілліна О. В.

Підготовка майбутніх соціальних працівників до участі у процесі забезпечення соціальної безпеки 68–70

Майданевич Л. О., Федотова В. В.

Академічний твір .підходи нормативного врегулювання в Україні... 70–73

Сорочинська Т. А

Актуальні проблеми гуманітарної політики України в міжнародному контексті 73–76

Хомутовська Н.А.

Дилема українського науковця в часи війни: наукова криза чи нові можливості? 76–79

Башманівський Д. В.

Дослідження реклами як об'єкта соціально-філософської рефлексії: теоретичний аспект 79–84

Бугайчук О. В.

Зарубіжний досвід використання цифрової стратегії в умовах четвертої промислової революції..... 84–87

Самойленко Д. О.

Глобальна англо-національна диграфія : транслінгвальний аспект... 87–91

3. ЛЮДСЬКЕ БУТТЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНЗИТИВНОСТІ : ВІД ГУМАНІЗМУ ДО ТРАНСГУМАНІЗМУ

Воронкова В. Г.

Модель креативного міста як урбаністичний проєкт
цифрового суспільства..... 92–94

Нікітенко В. О.

Управління інноваційним потенціалом цифрового міста..... 94–97

Макєшина Ю. В.

Концепція людського капіталу як чинник згуртованого та
справедливого суспільства..... 97–99

Крупа А. Г.

Машинне навчання і штучний інтелект як чинники
удосконалення інформаційно-комп'ютерних технологій..... 99–102

Мар'єнко В. Ю.

Розвиток технологій інформаційного забезпечення у
менеджменті в умовах цифровізації 102–104

Слюсарь М. В.

Парадигма становлення і розвитку всесвітньої паутини 104–107

4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ, ЕСТЕТИКИ ТА ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ

Беднарчик Т. Р., Беднарчик М. В.

Академічна доброчесність та цифрова політика 108–111

Зайцев М. О.

Різноманіття культур як проблема 111–114

Коляденко С. М.

Маргарет Мід – засновниця культурологічної теорії трьох
типів культур 114–120

Макарова А. О.

Фунціональне навантаження архетипу українського героя у
контексті транзитивності соціальної реальності..... 120–123

Левченко Д. І.

Застосування принципів викладу біографічного матеріалу
крізь призму життєвого шляху Павла Тичини..... 123–126

Нагорна Д. В.

Жанр фантастики в сучасній українській літературі (на
прикладі роману Тараса Антиповича «Помирає»)..... 126–129

Осаволюк Є. В.

Використання наочних засобів у процесі вивчення
української літератури..... 129–132

Сич А. Л.

Методика вивчення публіцистичних творів у старших класах... 132–135

Трухний Д. О.

Інтегроване навчання на уроках української мови та
літератури..... 135–137

Якубівська Ю. Г.

Використання інтерактивних методів навчання на уроках
української літератури..... 137–140

5. АНАЛІТИКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Загрійчук І. Д.

Проблема межі в умовах глобальної транзитивності..... 141–145

Козловець М. А., Горохова Л. В.

Європейське самовизначення України : нові контексти й
виклики 145–152

Лепський М. А.

Екзистенційний світогляд проти експансіоністського : про
геополітику війни..... 152–154

Мандрагеля В. А.

Війна в Україні та нові тренди глобалізованого світу..... 154–156

Gold O. F.

Some features of modern poly-confessionalism : social and
philosophical aspect 156–158

Саракун Л. П.

Політичні, економічні та етносоціальні детермінанти
сецесіонізму..... 159–160

Слободянюк С. С.

Прекаріат як соціальний клас : сутність, особливості
формування та характерні риси 161–165

6. АНАЛІТИКА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Титаренко В. В., Филиппович Л. О.

Методологічні виклики релігієзнавчого осмислення релігійної реальності в умовах війни..... 166–169

Вергелес К. М.

Православ'я як моральний елемент сучасної України..... 169–173

Павленко П. Ю.

Політизація релігій в сучасному глобалізованому світі: стан і перспективи 173–175

Панчук І. І.

П'ятидесятництво Волинського регіону в кінці XX – початку XXI століття: тенденції розвитку..... 175–179

Соколовський О. Л.

Релігійні процеси в умовах глобалізації..... 179–181

Драпей П. Р.

Феномен церкви саєнтології в Україні..... 182–184

Самолук А. О.

Лютеранська ортодоксія у протестантській наративній традиції..... 184–187

1. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА КЛАСИКА : РЕЦЕПЦІЙ ТА СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Володимир Сабадуха,

*доктор філософських наук, професор
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу*

"ЧЕРВОНІ ЛІНІЙ" МОДЕРНОЇ ТА ПОСТМОДЕРНОЇ ФІЛОСОФІЙ ЯК ПАРАДИГМАЛЬНА ПРИЧИНА КРИЗОВОГО СТАНУ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Банальною сьогодні є думка, що людина опинилася в глибокій кризі. Епоха Просвітництва накреслила світоглядну матеріалістичну орієнтацію і заперечила тисячолітні надбання щодо розуміння людської сутності. На сьогодні у філософії панують ілюзорні уявлення про людину, які у концентрованому вигляді можна висловити в концепті "кожна людина – особистість". Як відомо, системні кризи потребують парадигмального переосмислення, але проблема ускладнюється тим, що філософська спільнота не усвідомлює причин деградації. Отже, метою розвідки є з'ясування парадигмальних причин кризового стану людського буття.

В основі знання людської сутності до епохи Просвітництва лежав принцип духовної ієрархії. Від Конфуція, Платона через середньовічну арабську й християнську філософію до німецької філософії Нового часу проходить ідея ступенів духовного розвитку людини. Ця концепція стверджувала: є чотири ступені розвитку людини, які мали різні назви, але їхня сутність була подібною. Перший ступінь – ница, тілесна, природна людина, яка у своєму житті спонукається безпосередніми потребами і не виходить за їх межі. Другий – посередня людина, яка може бути освіченою, але, як правило, є аморальною, бо на перше місце ставить власну економічну, політичну, моральну, психологічну вигоду. Третій – зріла особистість, яка спонукається інтересами іншої людини, суспільства й держави. Четвертий – генії, їх спонукання сягають рівня масштабів людства.

Частина стародавніх та середньовічних філософів визнавали пріоритетну роль духовно розвиненої людини – особистості. Відмінності між нижчими (першим і другим) і вищими (третім та четвертим) ступенями духовного розвитку максимально чітко окреслив християнський мислитель Іоанн Золотоустий: людина особистісного ступеня розвитку завжди діє відповідно до моральних норм, утім так

звана "розумна людина" ніколи не забуває про матеріальну й іншу вигоду. У християнській філософії народжується ідея особистості як духовно досконалої людини, яка не зупиняється на власній досконалості, а прагне вдосконалювати Інших і суспільство в цілому.

Велика французька революція перекреслила попередні надбання щодо людської сутності й без будь-яких доказів проголосила судження "кожна людина – особистість" вершиною гуманізму. Під впливом колективного несвідомого принцип рівності поклали в основу розуміння людської сутності і європейська спільнота стала жити за концептом: "кожна людина – особистість". Утім зауважу: не має такої праці й такого філософа, де б було доведено, що кожна людина є особистістю. Це судження має ціннісний характер, є втіленням колективного несвідомого і не має жодного відношення до людської сутності. Спрощено зрозумілий принцип рівності накреслив для людської свідомості "червоні лінії", і філософи не можуть й досі їх подолати. Але найгірше те, що філософи опинилися під впливом колективного несвідомого. Виходить, що колективне несвідоме провело "червоні лінії" для філософського розуміння людської сутності. Так, філософи втратили здатність відрізняти сутність від існування.

Не можна сказати, що принцип рівності як зміст "червоних ліній" є абсолютно шкідливим. Він відігравав позитивну роль: сприяв формуванню правової держави, спонукав пересічну людину до розвитку, але водночас створив умови для вкрай негативних явищ. Посередня людина навчилася вміло використовувати принцип рівності для досягнення політичної вигоди, що призвело до формування тоталітарних держав.

Протест проти абсолютизації принципу рівності та спрощеного розуміння принципу ієрархії спостерігаємо у таких філософів, як Р. Генон, Ф. Ніцше, М. Шелер та ін. Так, наприклад, Ф. Ніцше глузував з принципу: "Ми всі рівні", сказавши, що це є безглуздям більшості. Принцип рівності проігнорував мораль, сприяв формуванню спрощеного плюралізму. "Якщо всі рівні, то я теж маю право на істину", – такою є логіка постмодерної людини. Принцип рівності спотворив і демократію. Не маючи критеріїв "Хто є хто?" і "Що є що?", людство опинилося в стані хаосу, чим скористалася тоталітарна людина і котра намагається розв'язати третю світову війну.

Сьогодні проблема стоїть так: як філософія може подолати "червоні лінії", що були накреслені епохою Просвітництва? На початку незалежності відомий український філософ В. Табачковський під впливом праці Х. Ортеги-і-Гассета "Бунт мас" виокремлює такі форми буття людини: безособова, особова й надособова. Утім ці заклики не

були почуті. Припускаємо, що на питання, поставлені життям, дає відповіді метафізична теорія особистості, яка доводить, що людина у процесі свого духовного становлення проходить такі ступені зростання: залежна особистість (спонукається стимулом безпосередніх потреб), посередня особистість (керується мотивом вигоди й влади), зріла особистість (спонукається інтересом суспільства), геній (спонукається ідеалами Істини, Добра й Краси). Теорія стверджує, що так званий гуманістичний концепт "кожна людина – особистість" не відповідає людській сутності, а є ціннісним судженням, утім не відміняє цей концепт, а містить його в собі у знятому вигляді.

"Червоні лінії", які провела посередня людина на основі принципу рівності, виявилися надзвичайно живучими. Сьогодні спостерігаємо наявність "червоних ліній" як у свідомості філософів, так і у свідомості більшості людей. Це говорить про те, що людина на початку ХХІ ст. не розрізняє сутності від існування. "Червоні лінії" свідчать про наявність механізмів психологічного захисту не лише у свідомості пересічної людини, а й свідомості філософів. Людина як була, так і залишається під впливом індивідуального й колективного несвідомого. Розвиток світу залежить від того, наскільки швидко філософи зможуть подолати "червоні лінії", що накреслені посередньою людиною.

Володимир Студінський,

*доктор історичних наук, кандидат економічних наук
Малинський фаховий коледж*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014-2022 рр.: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ

У широкому розумінні війна є комплексом заходів спрямованих на захоплення чужих територій, природних, енергетичних та людських ресурсів. Вважається, що війна є найвищим ступенем загострення стосунків у країні або між країнами, з'ясування стосунків за допомогою армії та зброї. Війна це складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням суперечностей між державами, народами, суспільними групами з переходом до застосування засобів збройної боротьби, що відбувається у формі бойових дій між арміями. Як правило, війна характеризується крайньою колективною агресією, руйнуваннями та високою смертністю, особливо серед цивільного населення [1].

Як зазначав Карл фон Клаузевіц "Позаяк війна є актом насильства, то вона неминуче заповнює сферу почуттів. І нехай ця сфера не завжди є її джерелом, однак війна більш-менш тяжіє до нього, а це "більш-менш" залежить не від ступеня цивілізованості народу, а від важливості і стійкості інтересів ворогуючих сторін" [2, с. 11]. Оскільки, кожна війна має свою мету, свою ідеологію, свій смисл, то основою всіх воєн є філософію насильства. Вона базується на застосуванні силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на обрану жертву. Росія щодо України завжди застосовувала насильницькі підходи. Загалом це природна поведінка для Росії щодо інших народів, культур і країн. При цьому головним завданням було знищення національної самоідентифікації цих народів і повної їх асиміляції в системі імперії.

Сучасна російсько-українська війна має довге історичне коріння. Щоправда, основні чинники російсько-української війни пов'язані з розпадом СРСР і подальшим відходом України від сучасних російських ідеологем. У філософському конструкті "руського міра" Україні відводиться особлива позиція. При чому Росія своє національне коріння і державотворення виводить із часів Київської Русі. У такому разі Україна виступає базовим елементом. Проте, самотність України не допускається жодним чином, вона є частиною російського. Свого часу подібне місце відводилося і Польщі як структурному елементу світової соціалістичної системи. Тому, цілком можна погодитися із думкою Джорджа Вейгела, який у біографічному дослідженні про Івана Павла II, зокрема зазначає: "В географічному плані Польща була стрижневим елементом Варшавського Договору, бо служила сухопутним мостом до Східної Німеччини – найважливішого стратегічного активу зовнішньої радянської імперії. Та якщо запорукою збереження зовнішньої імперії була Польща, то Україна була основою імперії внутрішньої, яку Ленін і Сталін консолідували на основі її земель у царській Росії" [3, с. 275]. Суть в тому, що відпуск України з російської орбіти, із структури ідеологеми сучасної РФ може привести до розпаду самої Росії. Так близько до свого краху РФ не стояла ніколи в історії. Тому, війна РФ проти України була обґрунтована саме утриманням України не просто в орбіті, але й у територіальному підпорядкуванні. Втрата для України Росії у філософському та ідеологічному аспектах абсолютно не представляє будь-якої загрози, оскільки РФ не вписана у конструкт духовної України. Для Росії вихід України із конструкту Росії призведе до руйнації власне ідеології "тисячолітнього Російської держави" та й багатьох інших російських міфологем.

Філософський "смісл" російської експансії в Україну полягає у твердженні того, що український і російський народи є єдиним народом і в такому контексті української нації не повинно існувати взагалі. Війна РФ проти України, яка розпочалася у 2014 році і вступила у повномасштабну воєнну відкриту фазу 24 лютого 2022 року, з початком так званої "спецоперації", підкріплюється саме цією філософською тезою відсутності української нації як такої. В принципі, це є філософія геноциду. Оскільки носієм етнічного коду є власне людина, то РФ виправдовує свої щодо мирного населення – масовими бомбардуваннями мирних міст та масовими розстрілами цивільного населення. В даному випадку чітко проявляється ідеологія і філософія нацизму.

Україна в такому разі цілком справедливо веде оборонну війну з метою захисту своєї національної ідентичності. Нація виступає як соціальний феномен є одним із визначальних конструктивів власне індивіда (особистості), так і одним із складових елементів загально цивілізаційного людського простору в усьому його розмаїтті. У системі такого розмаїття і відбувається природний вплив (мутагенез) на формування генного коду нації, як правило, даний процес має позитивні і корисні зміни чи доповнення конструкції нації [4, с. 158]. Разом з цим відстоюються загально демократичні та загально людські цінності, які є цілком прийнятними для Західного цивілізаційного простору та є фундаментальними підвалинами Європейського Союзу. Таким чином, Україна виступає як форпост захисту цивілізаційних цінностей та західної демократії.

Таким чином, російсько-українська війна 2014-2022 рр. має чітко виражений гібридний характер, де застосовуються різні ідеологічні і філософські підходи для виправдання агресивних дій РФ і масового знищення населення України. У свою чергу, Україна проголошує філософію захисту і розвитку демократичного суспільства в системі сучасної цивілізаційної інтеграції.

Література:

1. Війна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0>
2. Клаузевіц К. Природа війни. Київ: Віват, 2018. 416 с.
3. Вейгел Дж. Свідок надії: Життєпис Папи Івана-Павла / переклад з англ. Романа Скакуна. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012. 1062 с.
4. Студінський В. А. Генномодифікованість організму нації в контексті сучасного цивілізаційного простору // Глобалізований світ: випробування людського буття. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2017. С.156-161.

Ніна Білокопитова,
*кандидат філософських наук, незалежна дослідниця,
Стамбул, Туреччина*
Карім Ель Гуессаб
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної філософії та управління,
начальник Центру освітніх послуг для іноземних громадян
Запорізького національного університету*

ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ В ІСТОРИЧНОМУ ТА СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИКУРСІ

Війна є однією із глобальних проблем людства та створена самим людством. У загальному розумінні природи війни погляди філософів розділилися на тих, хто бачить війну лише як соціальний феномен; тих, хто розглядає її як біологічний феномен, і тих, хто бачить у ній і природне і соціальне явище, але за деяким домінування соціального початку. Ми познайомимося з тим, як у філософській думці сприймалася війна, які оцінки давалися участі у війні та способу її ведення, як змінювалося саме розуміння цього феномену у історико-філософському дискурсі.

Геракліт говорив про війну як про загальний закон світобудови: "одних вона оголошує богами, інших-людьми, одних творить рабами, інших-вільними". Вже в Античності війна є предметом етичної рефлексії. У творах Платона та Аристотеля були поставлені питання, що стали парадигмою моральної оцінки війни: У яких випадках війна вважається морально виправданою та необхідною? Що означає справедливість на війні? Як треба діяти на полі бою?

Платон і Аристотель розрізняють війну (πόλεμος) і розбрат (στάσις). Слово πόλεμος використовується для позначення боротьби еллінів та варварів. Війна із варварами завжди виправдана; більше того, в ній реалізується природна справедливість, оскільки вона дозволяє полонити і поневолити «тих людей, які, будучи від природи призначеними до підпорядкування, не хочуть підкорятися». Через поняття розбрату чи чвари, στάσις, описуються конфлікти між грецькими полісами. Вони порівнюються з хворобою, яка вразила Елладу. Позбутися цієї хвороби неможливо і навіть небезпечно-зніжені відсутністю війни поліси слабшають і втрачають незалежність, але слід зробити боротьбу греків між собою менш жорстокою, тобто підкорити її певним нормам. Так до європейської філософії входить ідея морального обмеження війни.

На наступному етапі концептуалізації, у Стародавньому Римі, дискусію про війну поміщено у юридичний контекст. Твори Марка Тулія Ціцерона (106–43 до н. е.) добре демонструють, як норми громадянського права, наприклад теорія договірних відносин, переносяться на сферу війни, що являла собою не що інше, як рішення правових колізій.

Ранньохристиянські автори займали переважно пацифістські позиції. У творах низки Отців Церкви (Ориген, Тертулліан) робиться акцент на етиці ненасильства, характерною для Євангелії. У трактаті "Про ідолопоклонство" Тертулліан наголошує заборона на участь у війні як недозволеній справі для християн: "...хоч до Іоанна і приходили солдати, і прийняли вони якусь форму благочестя, а центуріон так навіть увірував, але всю наступну військову службу Господь скасував, роззброївши Петра".

Після того як у IV столітті християнство стало державною релігією Римської імперії, позиції Церкви щодо пацифізму і ненасильства було переглянуто. Амвросій Медіоланський (340–397) та Аврелій Августин (354–430) створили християнську доктрину справедливої війни (*bellum justum*), яка пояснювала, коли і з яких причин християни можуть звертатися до військової сили і як її застосовувати. Міланський єпископ запроваджує ідею війни, що санкціонована Богом.

У творах Амвросія та Августина кристалізується основна теоретична рамка морального погляду на війну: справедлива війна, яка починається за умов дотримання ряду моральних правил (згодом отримали назву *jus ad bellum*, у перекладі з латинської буквально – "право на війну") і вводиться відповідно до ще одного набору моральних принципів (*Jus in bello*, буквально – "право під час війни").

Хома Аквінський систематизував і доповнив августиніанське вчення про війну. Виправдовуючи її обґрунтованість, він вводить метафору лікарської операції з відсікання будь-якого органу – ця дія є необхідним злом, що сприяє оздоровленню всього організму.

І. Кант визнає, що з його епохи війна залишається однією з необхідних елементів взаємодії держав між собою. Зіпсованість людської природи, на його думку, змушує людей вдаватися до насильства. Однак людині за природою властиве також прагнення життя без страху і побоювання бути убитим. Задля виконання цієї природної вимоги необхідно шляхом поступового реформування перейти у стан вічного миру, що Кант визнає найвищим політичним благом. Стан миру без війни можна осмислити, його слід використовувати як моральний ідеал, і Кант дає низку рекомендацій щодо того, як згодом можна було б позбутися збройних конфліктів.

Твори Канта, а також Йоганна Готліба Фіхте вплинули на автора, за яким закріпилася слава "філософа війни", Карла фон Клаузевіца (1780–1831). У незакінченому творі "Про війну", спираючись на власний досвід участі у наполеонівських війнах, Клаузевіц не тільки дає конкретні рекомендації з ведення бойових дій, а й міркує про війну як таку в її абстрактній, чистій формі. Через війну його працю докладно характеризує війну епохи модерну. Клаузевіц визначив війну як "акт насильства, який є на меті змусити супротивника виконати нашу волю".

Після Першої та Другої світових війн діяльність з розвитку системи міжнародного гуманітарного права продовжилася створенням Організації Об'єднаних Націй та прийняттям женевських конвенцій 1949 року. Була заборонена агресивна війна, визначено міру відповідальності за військові злочини. Міжнародне гуманітарне право не вирішує всіх проблем, пов'язаних із веденням війни, проте сама діяльність щодо встановлення обмежувальних заходів та захисту жертв війни є вкрай важливою.

У полеміці з реалізмом у 1960–1970-ті роки відроджується теорія справедливої війни. Знаковою подією стала публікація у 1977 році книги Майкла Уолцера "Справедливі та несправедливі війни: моральний аргумент із історичними ілюстраціями". Нині ця теорія перетворилася на одну з найбільш розроблених філософських концепцій війни. У її концептуалізації беруть участь, крім самого Уолцера, безліч авторів по обидва боки Атлантики: Джефф Макмаан, Брайан Оренд, Ніколас Фоушин, Девід Родін, Майкл Ігнат'єфф, Мартін Кук, Хенрік Сісе, Хелен Фроу.

Цікава точка зору, висловлена англійським мислителем Т. Мальтусом, який бачив у війні своєрідний регулятор чисельності населення, закладений природою, поряд з хворобами, старістю та природними катаклізмами. Т. Мальтус виділяв кілька перешкод до розмноження населення: попереджувальні (наприклад, утримання від раннього шлюбу, прийняте в суспільстві) та руйнівні (наприклад, тяжка праця, бідність, "хвороби, епідемії, війну, чуму, голод" [1]).

Найрадикальнішим різновидом біологічного підходу до війни стала расова теорія. Як відомо, засновником такого підходу був французький соціолог Ж. А. де Гобіно, який написав роботу "Досвід про нерівність людських рас". На його думку, "раси є різними гілками одного або кількох первородних і вже втрачених стовбурів...". Ж. А. Де Гобіно висловлює думку про те, що чужі цивілізації є взаємовиключними та неспроможні до взаємопроникнення. Чужі культури можуть контактувати лише через конфлікт [2, с. 213].

Ще однією найважливішою соціальною теорією виникнення війни є так званий соціокультурний підхід С. Хантінгтона. "Система цінностей, культура та закони надають всеосяжний вплив на те, як держави визначають свої інтереси" [3, с. 35]. Таким чином, культурні відмінності є основою для воєн. Війна є наслідком культурних протиріч.

В цілому війна є соціальним інститутом, що регулює відносини держав та індивідів, дозволяє вирішувати соціальні проблеми, впливає на поведінку людей за допомогою встановлених правил та законів. Порушення таких законів призводить до засудження світової спільноти.

Таким чином, війна є особливою формою насильницької збройної боротьби соціальних суб'єктів один з одним, через наявні соціальні протиріччя, які прагнуть підкорити волю один одного або ліквідувати фізично.

Література

1. Malthus T. R. An Essay on the Principle of Population, 1998, Electronic Scholarly Publishing Project URL: <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>

2. Michael D. Biddiss (1970) *Father of Racist Ideology: Social and Political Thought of Count Gobineau*. London, Weidenfeld and Nicolson, p 514

3. Huntington, Samuel P. (1993). "The Clash of Civilizations?". *Foreign Affairs*. 72 (3): 22–49. doi:10.2307/20045621 .

Ольга Гордійчук,

кандидат філософських наук,

здобувачка кафедри філософії та політології

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ГЕНЕАЛОГІЯ ФЕНОМЕНА МЕНТАЛЬНОСТІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЕКСКУРС

Проблема ментальності в соціальній філософії містить вирішення низки питань методологічного та теоретичного рівня. Важливим завданням у цьому аспекті є дослідження категорії ментальності від моменту появи цього терміну й введення його в науковий обіг, що дозволить розкрити визначальні риси менталітету, який виступає інтегральною ознакою народу. Вітчизняний дослідник Р. Додонов правомірно стверджує, що джерела формування ментальності можна знайти у перших філософських пам'ятках людства. Вчений зазначає, корінь "mens" "mentis" у різних варіантах використовується у санскриті й трактується як "пов'язаний зі свідомістю",

"розумовий", "духовний", "*спосіб думок*", "*душевний склад*" [1, с. 205]. Натомість інші дослідники переконані, що категорія "ментальність" походить від прикметника *mentalis*, який з'явився у середньовіччі для позначення приналежності до розуму та розсуду. Уперше ментальність як термін зустрічається у працях Ральфа Уолда Емерсона для позначення національного англосаксів, у контексті аналізу їх духовних рис та поглядів [2]. Ментальність несе в собі онтологічний і гносеологічний зміст, який відіграє суттєву роль у житті суспільства й індивіда. Звідси ментальність піддається філософському аналізу.

У концепціях сучасних дослідників ментальності наскрізним є твердження, що зазначений феномен існував у ранніх культурних пам'ятках задовго до осмислення наукою його сутності. Він виконував онтологічну, гносеологічну, аксіологічну та праксеологічну функцію та регулював сфери буденного життя людини і суспільства. Значна кількість учених аналізували сутність ментальності у психологічній та культурологічній площинах. Психологи зазвичай ототожнюють терміни "ментальність" та "менталітет", вбачають у ментальності (менталітеті) взаємопов'язані психологічні реакції, уявлення й якості, що містять у собі залишки досвіду попередніх поколінь, "саморозуміння груп" (Ю. Мітке) як синтез свідомості та колективного несвідомого. Відтак, ментальність розкривається ними крізь призму системи поглядів, оцінок, норм, умонастроїв, які засновані на пануючих у певному суспільстві знаннях та віруваннях, і спільно з домінуючими потребами й архетипами колективного несвідомого формують ієрархію цінностей, а, отже, і характерні для представників цієї спільноти переконання, ідеали, схильності, інтереси тощо, що відрізняють саме цю спільноту від іншої [3, с. 222-223].

У культурології поняття "ментального простору" виступає ресурсом та гарантом "олюднення" людини в ході історичного самотворення (М. Туровський). Людина формує себе як суб'єкт історії, ґрунтуючись на надіндивідуальних змістах, якими наповнений ментальний простір. У цьому просторі відзначається інтегральність надіндивідуальних директив людства, які диктують норми людського ставлення до світу.

Оскільки ментальність має певні етапи формування, розвитку та трансформації, виникає необхідність визначення чинників, які впливають на її формування. Найбільш повно історичний розвиток ментальності дослідив Р. Додонов. У запропонованій автором концепції ментальність представлена як наукова категорія, що сформувалась у декілька етапів: латентний період; період розвитку в концепціях історичної філософії; період розвитку в контексті

міждисциплінарного синтезу; період методологічної специфіки вивчення ментальної проблеми. Зазначені етапи дозволяють концептуально розкрити соціально-філософські аспекти застосування категорії ментальності в науці [4, с. 43–44]. Перший етап розвитку ментальності – латентний ("прихований") представлений в античних філософських теоріях, у котрих категорії використовувалися для пізнання світу: нус – серед ментальних термінів розглядався як розум, образ мислення, розумове споглядання; у Аристотеля нус – найвищий рівень буття, Бог; пневма – повітря, дихання, що виконує роль "світової душі"; тьмос – душа як вольова характеристика людини; френ – душа, розум; логос – майстерність, знання, мудрість; ейдос – вид, образ, наочне відображення сутності; гносіс – найвище знання.

Аналіз загальних тенденцій еволюції наукових поглядів учених щодо концепцій формулювання категорії ментальності як історично сформованої психологічної структури, дозволяє стверджувати, що першим різновидом концепту ментальності стало положення "духу народу", яке було створено в межах об'єктивно-ідеалістичної філософії історії Нового часу. Ментальність трактувалася як певна особливість етносу або конкретної етнічної спільноти і важливий елемент самоідентифікації. Етнопсихологічний підхід розглядає ментальність у найширшому філософському значенні – як систему вірувань, звичок, способів мислення й поглядів, сприйнятих та поширених у соціальному середовищі певної групи людей або у визначеному суспільстві. Залишаючись абстрактною категорією, ментальне трактували як синонім психічного, пов'язаний з мисленням та свідомістю людини.

Концептуальне осмислення поняття "ментальність" розвивалось в англосаксонському та французькому дискурсах, відбувався пошук соціально-психологічних особливостей представників різних етносів та властивостей їх поведінки. Англійська традиція зводить термін "ментальність" до латинського "mentalis" (розум, мислення, образ думок, душевний склад), визначаючи, таким чином, загальну духовну налаштованість відносно цілісної картини світу. У французькій традиції, завдяки Вольтеру, зміст терміну "mentalit" використовувався для позначення повсякденних життєвих ситуацій. У буденному уявленні воно не слугувало поясненням соціально-психологічних особливостей соціальних груп чи окремих індивідів [5, с. 27].

Більшість сучасних дослідників, аналізуючи генезис історико-філософської думки, схиляються до висновку, що висхідною теоретичною моделлю або першим різновидом концепту ментальності можна вважати положення "духу народу", яке було створене в межах об'єктивно-ідеалістичної філософії історії Нового часу. У контексті

етнопсихологічного підходу ментальність як "душа народу" трактувалася як певна особливість етносу або конкретної етнічної спільноти, що полегшує її впізнання [6, с. 3]. У вихідній аксіоматиці концепт "дух народу" запропонований Ш. Монтеск'є. Французький філософ сформулював його зміст, сенси-значення ключового поняття-ідеї, інтерпретацію й аргументоване пояснення чинників його утворення як реальності культурного та політичного буття і їх детермінант. Ш. Монтеск'є здійснив спробу класифікувати філософсько-історичні уявлення "про націю як про буття колективного духу", вираження культурно-психологічних (із домінантою постулатів натуралізму) або етнопсихологічних теоретичних позицій.

Концептуально-теоретичну й системну розробку "духу народу" у формі філософської моделі світової історії та культури людства, включаючи осмислення регіональних і світових процесів націєгенезу та національної державності здійснили німецькі філософи Й. Гердер і Г. Гегель. Гердерівська концепція й терміносистема вирізняється використанням більш чітких і виразних категорій "характер народу" та "національний характер", на відміну від понять "загальний дух", "дух народу", "душа нації", якими послуговувалися в соціальній філософії представники німецької філософської думки [5, с. 27].

Порівняння смислових корекцій понятійного апарату періодів Просвітництва і Романтизму в сфері соціальної філософії дозволяє сформулювати основну проблему ментального виміру. Для філософів просвітників вона містила сукупність психологічних особливостей, визначаючи, тим самим, національну своєрідність культури й відмінності між народами. Сформована концепція розкривала "характер народів", будучи детермінованою зовнішніми обставинами, такими, як клімат і спосіб правління. Натомість романтики сприйняли зазначену позицію як вихідний пункт своїх роздумів, акумулюючи нові теми й поняття, зумовлюючи субституцію попередніх. Тому поряд із поняттям "національний характер" усе частіше починає застосовуватися вислів "національний дух" або "дух народу". І досить швидко категорія національного духу здобуває концептуальну самостійність.

Логічним завершенням цієї концепції стало вчення про абсолютний дух Г. Гегеля, який надав цій тенденції концептуального оформлення. Категорія "дух народу" постає в гегелівській філософії відправною в концепції ментальності. Якщо концепція Й. Гердера орієнтувала науковців на пошуки сутності та специфіки "духу народу" в міфології як синтезі духовної культури [7, с. 535], то Г. Гегель

уважав це поняття та феномен субстанціальним, а сам "дух народу" фактично визначався ним на роль творця всього історичного буття [8]. Небезпідставно саме у ментальних чинниках Г. Гегель убачав причину державного роз'єднання Німеччини. Важливою є ідея Гегеля про народний дух у значенні національного менталітету, що відображає усі форми суспільної свідомості через культуру.

Уперше категорія "ментальність" у синонімічному значенні душі як першоджерела цінностей стала використовуватися у працях Р. Емерсона. Однак, поширення цей термін у соціальній філософії не набув через відсутність смислового навантаження. Нове осмислення поняття "ментальність" як сфера "колективних уявлень" та їх вплив на суспільне життя набуло в працях французького соціолога Е. Дюркгайма. Розглядаючи природу виникнення цих уявлень у суспільстві, дослідник вказує на їх об'єктивний, незалежний від особистісної природи конкретного індивіда характер, оскільки вони існують поза індивідуальною свідомістю [9, с. 233]. Кожен окремий індивід з моменту народження опиняється у вже сформованій соціальній реальності, тому змушений освоїти її в процесі соціалізації. Об'єктивно презентуючи соціальну реальність та її ідеали, колективні уявлення не позбавлені впливу світу суб'єктивності.

Традиційно ментальність розглядають у найширшому філософському значенні як систему поглядів, способів мислення, вірувань, звичок, сприйнятих і поширених у соціальному середовищі певної групи людей. Ментальне трактують як абстрактну категорію – синонім психічного, пов'язаного з мисленням та свідомістю людини. Зачинателем у застосуванні терміна "mentalité" виступив Л. Леві-Брюль. Вчений досліджував мислення первісної людини і визначив поняття "ментальність" як відносно цілісну сукупність думок, вірувань, навичок духу, що створює картину світу та скріплює єдність культурної традиції в будь-якій спільноті. Об'єктивна інтерпретація так визначеного феномена вперше дозволила Л. Леві-Брюлю підійти до висвітлення "примітивної ментальності" не як до якоїсь "рудиментної – інфантильної і майже патологічної форми нашої ментальності, а як цілком природної, складної і водночас своємірно розвиненої [10]. Сформульована Л. Леві-Брюлем концепція ментальності дозволила обґрунтувати різнобічність проявів ментального в практичній діяльності первісного і сучасного суспільств та актуалізувати дослідження соціально-психологічних особливостей окремих соціальних груп.

Значну роль у дослідженні ментальності здійснив французький вчений Г. Ле Бон. Широке застосування у Г. Ле Бона отримало

поняття "душа народу" як сукупність моральних та інтелектуальних особливостей конкретного народу, які вони в результаті спадкових змін. Ці психологічні особливості вчений визначив національним характером, який, з одного боку, формує узагальнений тип, а з другого – визначає риси конкретного народу. Відповідно, вчений робить висновок, що народи відрізняються один від одного винятково на основі психологічних особливостей. Г. Ле Бон відкрив психологічний закон духовної єдності нації [11]. Однак, аналізуючи концепцію ментальності Г. Ле Бона, важливо зазначити, що використані поняття для її позначення були абстрактними і не розкривали повною мірою своєрідність духовного світу народів.

Окремий напрям у дослідженні феномену ментальності пов'язаний з іменами німецьких вчених Г. Штейнтала та М. Лацаруса – дослідників психології різних народів, котрі сприяли становленню етнічної психології як самостійної дисципліни. В основі вчення була концепція "духу народу", який вони трактували як сталу таємничу субстанцію, що забезпечує єдність національного характеру за наявності індивідуальних відмінностей. Вони виокремили частини дослідження психології народів, вважаючи, що етноісторична психологія розкриває сутність народного духу загалом, а психологічна етнологія аналізує конкретні його форми зокрема.

Ідеї Г. Штейнтала та М. Лацаруса як основоположників нового напрямку отримали розвиток і часткову реалізацію у "психології народів" В. Вундта [12]. Головним завданням етнопсихології, згідно В. Вундта, є вивчення історії людської культури з метою пізнання вищих проявів психічної діяльності людини. Етнопсихологія повинна вивчати ті психічні особливості, які створено суспільним характером людського життя, їх неможливо пояснити в межах однієї лише індивідуальної свідомості, оскільки вони допускають взаємодію багатьох індивідуальних свідомостей. Зазначимо, що в межах тогочасної етнопсихології термін "ментальність" не використовувався, проте логіка міркувань учених дозволяє припустити, що йдеться саме про цей феномен. Залишаючись абстрактною категорією, ментальність трактувалася як синонім психічного, пов'язаний з мисленням та свідомістю людини.

Методологічною основою вивчення особливостей інтерпретації ментальності у французькій науковій традиції є дослідження філософської, культурологічної, етнопсихологічної, етносоціологічної та структурно-антропологічної спрямованості, які призводять до результативного відтворення феномена ментальності, доводять значимість ментальних цінностей у структурі людської свідомості.

Особлива увага концентрується на історичних і соціологічних теоріях ментальності та їх термінологічно-поняттєвому апараті. Уведення у науковий обіг напрацювань французьких фахівців теоретико-методологічного рівня і значення дає змогу осмислити складний комплекс почуттів та дій, які представлені різноманітними структурами ментального. Це підвищує наукове значення тих висновків представників французької історичної школи, які розкрили об'єктивні чинники формування ментальності французів та її трансформацію на рівні індивідуальної, групової і національної свідомості.

У XX ст. особливого поширення в західній науці набув неокантіанський підхід до історії. Орієнтація та постулювання індивідуалізуючого методу визначили прерогативу суб'єктивності дослідника і роль суб'єктивного начала в історії над можливістю когерентного опису історії як об'єктивного процесу. Саме тому французька історична школа "Анналів" намагалася поєднати неокантіанський ідіографізм і позитивістський номотетизм. Перші представники школи "Анналів" Л. Февр і М. Блок наголошували на домінантному впливі ментальних схем у груповій та індивідуальній поведінці людей. Ґрунтовному аналізу повинен піддаватися увесь духовний універсум епохи, в тому числі й ментальність. Слід вказати на різні підходи французьких вчених до розуміння ментальності. Заслугою М. Блока також є розробка методів вивчення ментальності як комплексних уявлень про світ, які, діючи на межі свідомого і підсвідомого, формують моделі поведінки людей певної історичної епохи. Вибудовуючи власну концепцію дослідження ментальності, Л. Февр вперше застосовує поняття "ментальний інструментарій" у значенні сукупності категорій сприйняття, що структурують індивідуальний та колективний досвід. Розкриваючи цивілізаційні відмінності, Л. Февр вважає, що ментальність присутня в усіх сферах суспільних відносин, визначаючи історичну індивідуальність суспільства. Психологічний взаємозв'язок різних поколінь, за спостереженням Л. Февра, відображено в архетипах свідомості, які людина наслідує з моменту свого народження [13]. Цей підхід дозволяє зрозуміти психічні реакції людини в межах часово-просторового континууму.

Розпочаті цим напрямком дослідження ментальності були продовжені Ф. Броделем, який запропонував оригінальний філософсько-історичний концепт та методологічний підхід в історичній антропології. Виокремивши рівні історичного буття суспільства, серед яких чільне місце посідали побутово-політичний,

соціально-економічний та природно-географічний, вчений здійснив спробу реконструкції закономірного зв'язку соціально-економічних процесів із повсякденним життєвим досвідом різних суспільних груп. При цьому, важливий аспект у концепції історії він надавав дослідженню ментальності суспільств. За його переконанням, ментальність є синтезом колективного свідомого і несвідомого. Згідно з його переконаннями, завдяки закономірній відсутності ментального абсолюту, індивід здатний порушувати усталені норми, зумовлюючи розвиток історичного процесу. Впродовж довготривалого часу складаються групові зв'язки, натомість швидкотривалі ментальні процеси стосуються індивідів та соціальних спільнот, пов'язані з формуванням ідеологічної культури. Це поступові ментальні перетворення, які піддаються суспільно-політичним та соціально-економічним трансформаціям. Протягом довготривалих ментальних процесів розвитку суспільства ментальні параметри протидіють новоутворенням і формують глибинно-незмінний комплекс репрезентацій поведінкових моделей. [14, с. 118, 128].

Важливим доробком у дослідженні ментальності відзначився представник феноменології М. Мерло-Понті. Психічна та соціальна сутності особи, на думку вченого, генерують ментальність у результаті взаємозалежності різних моделей поведінки, що "є світом історії, символізму, мови та, зрештою, світом сенсу" [15, с. 220]. Французький філософ запропонував методологію наукового дослідження ментальності за допомогою філософії мови та феноменології "живого тіла". У цьому контексті, наріжним аспектом дослідження ментальності для французького філософа стало пізнання буття мови. За допомогою лінгвістичного аналізу, філософ прагне осмислити поведінку людини та її ментальні мотиви.

Особливе значення для дослідження фундаментальних аспектів ментальності в соціальній онтології має наробок Ж. Гурвича, який крізь призму соціального буття вивчав рівні соціальної реальності. Вчений уважав ментальність інтеграційною ланкою суспільного життя, яке виявляється у різних її формах, на підставі чого він виділив десять рівнів соціальної дійсності [16]. У запропонованій французьким вченим класифікації соціальної реальності всі рівні взаємодіють між собою, утворюючи синтез соціального буття. Головна особливість цих різновидів ментальності в органічному поєднанні психічного і соціального.

Дослідження й розробки французької "нової історичної науки" відобразили особливий підхід до осмислення концепту "ментальності", який інтегрує проблематику стереотипів поведінки,

способів та форм організації мислення, конкретних і образних картин світу, які народжуються в свідомості людей епохи Середньовіччя. Внесок французьких вчених полягає в застосуванні міждисциплінарних методів пізнання, які виступають одним із головних елементів методологічного фундаменту історичної антропології. Звернення до аналізу історичних процесів, логічно та об'єктивно призвело до необхідності більш детального вивчення їх окремих елементів, зокрема, проблематики історії ментальності, історії повсякденності життя, історії певних соціальних груп, й у такий спосіб задали орієнтири соціально-філософській думці.

Осмислення особливостей та характерних рис ментальності українського народу, перш зустрічаємо в творах усної народної творчості, яка, завдяки українським дослідникам (насамперед, етнографам, історикам), дійшла до нас у фольклорному спадку (прислів'ях, приказках, казках, історичних піснях, билинах та ін.). Рефлексія й узагальнення історично накопиченої інформації відобразилися в українській філософській традиції, літературі, мистецтві тощо. Зокрема, у творах знаних українських філософів, істориків, письменників, громадських діячів Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Костомарова, Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Нечуй-Левицького та ін. У своїх працях, присвячених історії України, її культурі, політичному життю, питанням освіти, вони обґрунтовували етнічну та психологічну окремішність українців, розвинули авторську концепцію формування й розвитку української нації у зв'язку з загальнолюдським прогресом.

Література

1. Додонов Р. К проблеме определения понятия "ментальность". *Придніпровський науковий вісник. Науковий журнал. Серія: Суспільно-політичні науки*. 1999. 14 (25), травень, 10–17.
2. Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія ХХ століття. Львів: Класика, 2001. 170 с.; Krzysztof Pomian, *Impact of the Annales School in Eastern Europe, Review, I, 3/4, Winter/Spring 1978, 101–118*; Duby G. L *Histoire des mentalités // L' Histoire et ses méthodes*. Paris, 1961. P. 937-966; Le Goff J. *Les mentalités. Une Histoire ambiguë // Faire de l' histoire: Nouveaux problèmes*. Paris, 1974. P. 76-94.
3. Ментальність. Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. С.222-223.
4. Додонов Р. А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. Запорожье, Тандем-У, 1998. 192 с.
5. Гордійчук О. Генеза категорії ментальності в соціально філософському дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2019. Випуск 23, 26–34.

6. Гетало Т. Е. Онтология ментальности: философско-культурологический анализ: дис... канд. филос. наук: спец. 09.00.04 – "Філософська антропологія, філософія культури". Харьков, 1999. 159 с.
7. Schmitz M. J. G. Herder: Ahndung kiinfziger Bestimmung. Stuttg.–Weimar, 1994; Гердер, Йоган Готфрід. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України : Абрис, 2002.
8. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ: Основи, 2004. 548 с.
9. Ротар Н.. Дюркгайм Еміль. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С.233
10. Lévy-Bruhl Lucien. La Philosophie d'Auguste Comte, Paris, Félix Alcan, coll. «Bibliothèque de philosophie contemporaine» (1900), Nabu Press, 2011, 430 p.; Lévy-Bruhl Lucien. La mentalité primitive [archive], Paris, Félix Alcan, coll. «Bibliothèque de philosophie contemporaine» (1922), lire en ligne sur Gallica. Rééd. Flammarion, coll. «Champs classiques», 2010, 658 p.
11. Лебон Г. Психологія народів. Пер. Н. Іванової. Київ: Видавничий союз "Антронум", 2021. 130 с.
12. Wundt, Wilhelm Max. Völkerpsychologie. Leipzig, W. Engelmann, 1909.
13. Lucien Febvre. Combats pour l'histoire, Paris, Armand Colin, 1953, 456 p.
14. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. У 3-х т. Т.1. Київ: Основа, 1997. 585 с.
15. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття. Київ: Укр. Центр духов. культури, 2001. 552 с.
16. Gorviteh G. La Vocation Actuelle de la Sodologia. Vol. 1. Paris, 1963. 476 p.

Дмитро Калач,

кандидат філософських наук, доцент

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ?

Це питання таке ж давнє, як і сама дисципліна, коли люди почали ставити під сумнів отримані традиції і запитувати: що таке істина? З чого створений світ? Яка ідеальна форма правління? Як ми можемо мислити логічно? Що ми можемо знати? Коли люди почали формулювати й обговорювати ці питання, вони намагалися визначити

назву, природу, формат та обсяг цього конкретного типу дискурсу, який вони практикували.

Багато філософів пропонували різноманітні відповіді та свідчення, намагаючись показати, що саме "робили" філософи і чому це було цінно. Платон, наприклад, намагався продемонструвати, чим практика та запити його вчителя Сократа відрізнялися від практик інших софістів. Аристотель, учень Платона, намагався по-своєму пояснити, чим, на його думку, була філософія. Інші в античності, наприклад Діоген Лаерцій, запропонували власні описи того, що таке філософія і хто її практикує. І так розмова тривала – від античності через середньовіччя та Нового часу до сьогодення ці питання не припиняються. Філософи досі сперечаються про природу і практику філософії до наших днів.

Перш ніж відповісти на питання про глибину та важливість філософії, ми повинні знати, як філософствування здійснюється? Як думають філософи? Як їхні думки виникають із життя, яким вони живуть, і філософських, літературних, наукових, релігійних чи теологічних традицій? Що і як вони запозичують у своїх попередників?

На Заході свідчення вказують на те, що філософія виникла в VII столітті до нашої ери в грецьких колоніях. Стверджується, що Фалес Мілетський, який традиційно вважався першим філософом, запропонував природне, а не надприродне пояснення світу. Фалес разом зі своїми сучасниками та їхніми наступниками намагався запропонувати розповіді про світ і людство, які кидали виклик розповідям, заснованим на гомерівській та гесіодській міфології свого часу [1].

Незважаючи на тривалу історію та присутність філософії, існує думка, що вона є анезотеричним і технічним предметом, який цікавить лише спеціалістів та науковців. Однак насправді "філософські" питання часто виникають у багатьох людей у повсякденному житті. Філософія торкається фундаментальних питань людського існування та природи світу, в якому люди живуть. Філософія намагається досліджувати наші звичайні питання більш систематичним і дисциплінованим способом.

Якими ж тоді є характеристики філософії? Є чотири аспекти філософії: здивування, взаємодія з її минулим, самокритика та внутрішня напруга.

Платон, і Аристотель стверджують, що філософія починається зі звичайного подиву, коли люди дивляться на світ навколо себе, і починають цікавитися його походженням, природою, а також їх місцем і функціонуванням у ньому [2; 4].

Філософствування означає відмежування не від речей повсякденного життя, а від їхніх загальних інтерпретацій, від переважних оцінок цих речей. І це дистанціювання відбувається не на основі якогось рішення виділитися, мислити "по-іншому" від багатьох, а тому, що речі набули нової фізіономії. Скоріше, сенс здивування полягає в тому, що світ є більш глибоким, просторішим, таємничим, ніж це здається нашому повсякденному розумінню. Внутрішня інтенційність подиву реалізується в розвитку почуття таємниці. Ця внутрішня спрямованість має на меті не викликати сумніви, а пробудити знання про те, що буття як буття є незбагненим і таємничим, що буття саме по собі є таємницею в автентичному сенсі, а не простою непроглядністю, не абсурдом, навіть справжньою неясністю. Містерія, скоріше, означає, що реальність тому є незбагненою, а саме, що її світло негасне, неосяжне, невичерпне.

Це більше схоже на дитяче відчуття світу, де все нове й свіже, не обтяжене поняттями та ярликами. Здивування – це усвідомлення того, що наше звичайне розуміння та відчуття світу не охоплює всієї реальності світу [3]. Філософський подив, під час сумніву в отриманих поглядах або традиціях, не обов'язково є ворожим або руйнівним для цих поглядів або традицій, хоча тим, хто одержимий збереженням контролю та влади над іншими, може здатися, що він робить саме це.

Залучення філософії до свого минулого, навіть у її сучасному дискурсі, є практикою. Філософія, на відміну від емпіричної науки, здебільшого часто повертається до свого минулого, щоб продовжити свої сучасні дослідження. Взаємодія філософії зі своїм минулим може часто призводити до вражаючих і глибоких прозрень та критики. Філософія самокритикує свій метод, практику та цінність [1].

Із самих ранніх днів філософія переживала щось на кшталт кризи ідентичності. Ця криза ідентичності триває протягом усієї історії філософії. Середньовічні філософи християнської, єврейської та ісламської традиції намагалися виявити, як віра та філософія можуть працювати разом, хоча й не без значного дискомфорту.

Те, що означає філософствувати, бути філософом, постійно піддається сумніву самим процесом філософування. Ця самокритика є частиною того, що означає філософствувати.

Чи означає це, що філософія ніколи не знаходить відповідей на свої запитання? Ні. Відповіді знаходять – потім критикують, переформулюють і знову оскаржують – усі частини розмови, яка триває вже два з половиною тисячоліття. У кращому випадку наші відповіді на ці запитання є умовними. Попередній характер філософських відповідей не означає, що вся філософія розчиняється в

скептицизмі, принаймні, не в звичайному розумінні цього слова: що ніяка впевненість неможлива, що немає підстав для судження про істинність або вірність тверджень. Зрозуміло, є філософські напрями, які стверджують саме це, але вони не представляють всю традицію. Філософська традиція заохочує терпимість до двозначності, амбівалентності й тонкості відносно світу.

Література

1. Адо П. Що таке антична філософія? / П'єр Адо. Львів : Новий Акрополь, 2014. 428 с.
2. Арістотель. Метафізика / Пер. з давньогр. О. Панич. Київ: Темпора, 2022. 848 с.
3. Баумейстер А. Вспут до філософських студій, або Інтелектуальні подорожі до країни філософії : наук. посіб. / Андрій Баумейстер. Київ : Ін-т обдаров. дитини НАПН України, 2017. 236 с.
4. Платон. Бенкет / перекл. Ульяна Головач. Львів.: Видавництво Львівського Католицького Університету, 2005. 110 с.

Оксана Підскальна,

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри філософії та політології,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ В СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Визначальною характеристикою сучасного світу є культурне розмаїття, і значущість цієї категорії в подальшому буде лише зростати. Мультикультуралізм за своєю сутністю постає досить суперечливим соціальним феноменом, що містить у собі ідеологічні, філософські, політичні, соціальні, культурні та інші аспекти й відображається в категоріях антропології, соціології, політології, економіки, історіографії, педагогіки і, нарешті, філософії. Мультикультуралізм розуміють як певну наукову концепцію, теоретичний конструкт; як специфічний дискурс щодо культурних відмінностей і ставлення до них; як реальну ситуацію в суспільстві з неоднорідною за своїм складом етнонаціональною структурою; як політику інтеграції меншин в соціум і стратегію управління міжетнічною, міжкультурною взаємодією.

Феномен мультикультуралізму є дещо "розмитим", відтак складно артикульованим. Понад те, на ранніх етапах розвитку значення терміну "мультикультуралізм" були досить вільними та неузгодженими. До того ж теоретичні дискусії від початку їх розгортання наздоганяли вже наявний набір політичних практик, інтерпретуючи реальні випадки мультикультурного розміщення та політик. Зазначене актуалізує дослідження, присвячені соціально-філософському аналізу мультикультуралістського дискурсу. До дискурсивної структури цього феномену, на нашу думку, входять обґрунтування необхідності (заперечення) надання особливих прав різним культурним групам; різноманітні теорії визнання культурної ідентичності; визначення меж втручання в неліберальні культурні практики; ліберальна критика мультикультуралізму [1, с. 21–22].

Аналіз наукових публікацій, присвячених мультикультурній проблематиці засвідчує, що мультикультуралізм як соціокультурний феномен став предметом наукових студій лише в останній чверті XX століття, проте його філософські засади розвивались протягом тривалого історичного часу. Засадничі принципи філософії мультикультуралізму формувались, по-перше, внаслідок еволюції філософських понять, тісно пов'язаних з осмисленням цього феномена ("толерантність", "свобода", "справедливість", "рівність", "інший", "діалог" тощо); по-друге, завдяки мейнстриму розвитку ідей рівноправного існування різних культурних утворень в межах єдиного національного утворення. Так, формування філософського підґрунтя мультикультуралізму *de facto* було розпочато дослідженнями проблематики толерантності у міжкультурних взаєминах (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер); гармонійного розвитку культурних форм в межах єдиного державного утворення (У. Джеймс, Г. Каллен, Дж. Ройс); рівноцінності усіх культур (Дж. Макленнан, Е. Тайлор, О. Шпенглер); міжкультурного діалогу (М. Бахтін, В. Біблер, М. Бубер), свободи, рівності й справедливості як нормативної основи відносин між носіями різних культурних традицій (І. Берлін, Б. Беррі, А. Етціоні, А. Макінтайр, Дж. Роулз, Дж. Рац та ін). Зазначені ідеї в подальшому були критично переосмислені й розвинені у працях К. - О. Апеля, У. Бека, С. Бенхабіб, Ф. Боаса, Ю. Габермаса, Н. Глейзера, Е. Грілі, Дж. Джиттлера, А. Етціоні, Г. Ізаакса, У. Кимліки, Ч. Кукатаса, Б. Парекха, Р. ле Коадіка, М. Паренті, М. Сендела, Р. Сеннета, Ч. Тейлора, М. Уолцера, А. Янг та інших дослідників, які й становлять теоретичні засади теорії мультикультуралізму.

Дослідження генези соціально-філософського дискурсу мультикультуралізму дає підстави виокремити в його межах такі етапи:

1) протомультикультуралістський – визначення та формування теоретико-філософського підґрунтя концепцій мультикультуралізму, у рамках якого можна виділити такі періоди: обґрунтування "плюралізму цінностей" (І. Берлін) і ліберально-комунітаристський дискурс (кінець 70-х – 80-ті роки ХХ ст.);

2) етап традиційного дискурсу мультикультуралізму – оформлення філософських теорій мультикультуралізму, у межах якого виокремлюються такі періоди: а) комунітаристський період (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.). Характерним для цього періоду є визначення цінності культурної ідентичності та обґрунтування окремих культурних прав з метою захисту "виживання культурних груп" (Ч. Тейлор) та формування "політики визнання" і "політики відмінності" (Ч. Тейлор, А. Гоннет, І. Янг); б) ліберальний період (90-ті роки ХХ ст.). Основними проблемами цього періоду були визнання цінності культурної ідентичності з ліберального погляду (В. Кимліка, Дж. Раз, Ч. Кукатас); обґрунтування ліберальної теорії диференційованих прав (В. Кимліка); дебати в межах ліберального мультикультуралізму про допустимість втручання держави в неліберальні культурні групи (теорія В. Кимліки на основі індивідуальної автономії проти теорії Ч. Кукатаса на основі толерантності); в) період ліберально-егалітарної та феміністичної критики мультикультуралізму (друга половина 90-х – початок 2000-х років). У межах цього періоду мультикультуралізм звинувачують у сприянні неліберальним практикам, особливо негативному впливі на жінок (С. Окін); у зраді ідеалам рівності (Б. Баррі); у завданні шкоди національній єдності через підлив традиційно-економічної концепції соціальної справедливості та політики перерозподілу (дискурс перерозподіл-визнання Б. Баррі, Н. Фрейзер);

3) етап постмультикультуралістського дискурсу (початок ХХІ ст. і дотепер): характеризується риторикою "краху мультикультуралізму". Основний акцент зміщено з проблеми визнання культурних відмінностей на питання інтеграції в умовах глибокого, іноді навіть ворожого, різноманіття. Паралельно водночас відбуваються пошуки альтернативної моделі управління культурним плюралізмом, зокрема пропонується парадигма "інтеркультуралізм" (Т. Кентл, Ч. Тейлор, Ж. Бушар). Водночас прибічники мультикультуралізму намагаються реанімувати останній, стверджуючи, що альтернативний варіант є лише різновидом мультикультуралізму (Т. Модуд, Н. Меер) [1, с. 82-134].

На розгортання філософського дискурсу мультикультуралізму значно вплинули ідеї І. Берліна про плюралізм людських благ, цінностей та способів життя. Філософ визнає важливість для людини її культури,

культурного членства, а також те, що плюралізм дає можливість кожному втілювати власну версію гідного життя, водночас обмежуючи здатність суспільства нав'язувати його бачення. Плюралізм не тотожний культурному релятивізму, оскільки містить у собі базове "ядро" універсальних людських цінностей, яке встановлює морально допустимі обмеження й дозволяє дійти згоди, хоча б з певних моральних питань.

Значний вплив на формування дискурсу мультикультуралізму справили й дискусії 70-х – 80-х років ХХ ст. між лібералами та комунітаристами щодо пріоритету свободи індивіда, розуміння справедливості, а також різного бачення ними облаштування та функціонування суспільства. Розглядаючи індивіда первинним щодо суспільства, ліберали вважають, що людина вільна обирати як їй жити відповідно до власних уявлень про благо, а будь-яке втручання в цю свободу потребує виправдання. Комунітаристи, навпаки, обстоюють визначальну роль "общинного ідеалу" над індивідуалізмом та егоїзмом людини. Ліберали, на думку комунітаристів, помилково вважають, що люди вільно обирають цінності. Звідси, надмірний акцент лібералізму на свободі вибору й особистій автономії. Якщо ліберали представляють культурні практики групи як вибір індивідів, то комунітаристи розглядають індивіда продуктом таких практик. Не погоджуються комунітаристи й з ідеєю нейтралітету лібералізму, зазначаючи, що в дійсності ліберальна держава виявляється ідентифікованою саме з ліберальним поняттям блага, орієнтованого на такі цінності, як особиста автономія.

Перший період традиційного дискурсу мультикультуралізму – комунітаристський (кінець 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.) – характеризується обстоюванням мультикультуралізму і критикою лібералізму комунітаристами, а права меншин розглядались як захист культурно відокремлених груп. Одним із перших дослідників, хто звернувся до мультикультуралізму з позиції комунітаристського підходу, був Ч. Тейлор, який обґрунтував важливість культурної належності та культурної ідентичності. В есе "Політика визнання" він підкреслює необхідність визнання унікальних вимог окремих груп, на відміну від рівного ставлення, як того вимагає ліберальна політика. Мислитель вибудовує "політику рівного визнання", що може відбуватися двома способами: 1) політика рівної гідності ("сліпа до відмінностей"), яка розглядає ідентичне як однакове, загальновизнане для всіх, й спрямована на надання однакових прав і ґрунтується на принципі рівного громадянства; 2) політика відмінності – поєднує розуміння ідентичності з відмінністю, визнає унікальність та самобутність кожної людини або групи. Мислитель є прибічником

саме "політики відмінності" й вважає, що подолання соціальної дискримінації (в цьому разі культурної) досягатиметься рівним визнанням відмінностей, а не через їхнє усунення. Визнання у формі політики відмінності означає диференційоване ставлення і, відповідно, – надання особливих прав різним групам, спрямованих на збереження й підтримку їхніх культур. У разі необхідності забезпечення фундаментальних прав цілої групи людей (як-от, для культурного виживання меншин), держава, на думку Ч. Тейлора, може піти на обмеження деяких індивідуальних прав з метою "відтворення членів груп", здатних підтримувати початковий спосіб життя, культурні звичаї та традиції.

Наступний період дискурсу мультикультуралізму – ліберальний. Його найвідоміший представник В. Кимліка обґрунтував визнання культурних відмінностей та можливість надання "диференційованих за групами прав" крізь призму саме ліберального бачення. Мислитель визнає, що культура є тим контекстом, у якому індивіди здатні досягнути гідного життя. Тому, щоб забезпечити рівність можливостей ведення гідного життя, необхідно надати деяким групам особливі права з метою компенсації історичної несправедливості та збереження їхньої культурної цілісності. В. Кимліка розрізняє два види групових прав: 1) "внутрішні обмеження" – захищають цілісність групи від дестабілізуючого впливу внутрішнього інакомислення; 2) "зовнішній захист" – захищає групу від зовнішнього впливу. Якщо "внутрішні обмеження" вступають в суперечність з ліберальними принципами західних демократій, оскільки групи можуть обмежувати свободу своїх членів в ім'я культурної чистоти, то "зовнішній захист" повністю відповідає ліберальним нормам, адже групи намагаються захистити власну ідентичність, зменшуючи вразливість від рішень більшості. На противагу комунітаризму, філософ вважає, що члени культурних груп можуть ставити під сумнів, переглядати й відкидати свої традиційні способи життя. Така концепція не надає переваги суспільним традиціям та цінностям над індивідуальними правами й унеможливає урізання індивідуальних прав в ім'я групових. До структури традиційного дискурсу мультикультуралізму входить і його критична оцінка з позицій лібералізму. Критика мультикультуралізму С. Окін та Б. Баррі характеризується несприйняттям особливих прав для культурних груп. Мислителі переконані, що лібералізм уже володіє всім необхідним для позитивної відповіді на факт сучасного культурного різноманіття. У контексті ліберально-феміністичного підходу С. Окін виступає за радикальну трансформацію традиційних культурних практик, які обмежують жінок.

Початок 2000-х років ознаменувався переходом до етапу постмультикультуралізму, який виникає в межах риторики "краху мультикультуралізму". Оскільки мультикультурна реальність демонструє, що повернення до попередньої політики асиміляції мало ймовірно, то виникає потреба пошуку нової чи перегляду старої парадигми управління різноманітністю, адаптованої до сучасності. У межах цього етапу одним із таких варіантів є парадигма інтеркультуралізму. Попри відсутність єдиної думки щодо того, чи може інтеркультуралізм стати альтернативою мультикультуралізму, він демонструє свої переваги та може розглядатись як баланс між асиміляцією (зосереджуючись на соціальній згуртованості суспільства та заперечуючи можливість застосування неліберальних практик у західних суспільствах) та мультикультуралізмом (позитивно визнаючи наявність культурного різноманіття). Інтеркультуралізм та мультикультуралізм доцільно розглядати як взаємодоповнюючі парадигми. Грунтуючись на філософських уявленнях про справедливість, мультикультуралізм передусім передбачає спеціальні права та політику для груп меншин. У суспільстві, що визнає різні культури, ймовірно, меншини відчуватимуть себе бажаними, і це має сприяти їхній інтеграції в суспільство більшості. Зі свого боку, інтеркультуралізм належить до політики, яка передбачає соціальну десеґрацію й соціальне змішування на місцевому рівні. Реальний контакт та співпраця між людьми можуть зміцнити взаємну довіру, що призведе до соціальної згуртованості суспільства. Відповідно, мультикультуралізм та інтеркультуралізм можуть взаємно посилюватися та коригувати небажані наслідки один одного.

Проблема мультикультуралізму маніфестує реальну гостроту і складність суспільно-політичних, економічних і соціокультурних умов, що склалися в сучасному світі. Реалізація мультикультурної політики на практиці, як засвідчує європейський і світовий досвід, спричиняє низку проблем, бар'єрів, стигматизацій та виключення із суспільного життя представників культурних меншин. Сьогодні дедалі більше не лише політиків і науковців, а й пересічних громадян стають критично налаштованими до можливості "діалогу культур" та "єдності у багатоманітності". Серед частини політиків, громадських діячів та науковців стає популярною риторика "краху мультикультуралізму". Інші дослідники констатують провальність не мультикультуралізму як такого, а лише його "старої версії", і говорять про необхідність трансформації в інші форми міжкультурної взаємодії.

Зазначимо, останнім часом у науковому обігу домінує думка, що феномен мультикультуралізму є метафізичним гранд наративом, який заслуговує на нищівну критику та певну дослідницьку зневагу, оскільки, у контексті сьогоднішніх розмитих меж та невизначеності, плінних часів та

ідеологій, мультикультурна теорія не виправдала, покладених на неї сподівань у вирішенні конфліктних ситуацій у соціокультурному та політичному просторі. Відтак мультикультуралізм подекуди постав символом культурної й політичної дезорганізації, краху усталених міжкультурних та соціальних зв'язків й культурних традицій, руйнації історичного досвіду.

Людство сьогодні потребує принципово нової ідеї, яка б не заперечувала, а пристосовувалася до соціально-політичних реалій, могла б зберегти і забезпечити у країнах без кордонів співіснування різноманітних культур. Нинішні реалії ще не знайшли свого висвітлення в межах існуючих політичних ідеологій. Спроби побудувати міжнародні відносини і налагодити взаєморозуміння на міжкультурній основі, базуючись на ідеях мультикультуралізму та міжкультурного діалогу, не виправдали себе. Варто погодитись з твердженням Л. Саракун про те, що "сучасний глобальний світ не можна гармонізувати, сподіваючись лише на активізацію міжкультурних відносин, міжкультурного діалогу, оскільки інтегративну функцію виконують цивілізаційні принципи та цивілізаційні основи суспільного життя. Поза культурно-цивілізаційним підходом не можна знайти згоду на толерантне співіснування національних культур" [2, с. 223]. Критичному осмисленню мозаїчної моделі мультикультуралізму, характерної для сучасного суспільства, присвячені праці П. Бюкенена, С. Гантінгтона, С. Жижека, Т. Саррацина, А. Шлезінгера (мол.), якими він оцінюється як ідеологія, що становить загрозу громадянській єдності національних суспільств.

Зазначене не лише актуалізує розвідки, присвячені соціально-філософському аналізу мультикультуралістського дискурсу, а й обґрунтовує підвалини теоретичних дискусій щодо інтерпретації реальних випадків мультикультурного розміщення та політик. За умов ускладнення орієнтирів духовного життя суспільства, інтенсифікації транснаціональних переміщень і міжнаціональних контактів, міграційних процесів, зміни ідеологічних і політичних векторів розвитку міжкультурні взаємодії набувають нової якості.

Література

1. Підскальна О. М. Генеза дискурсу мультикультуралізму: соціальнофілософський аналіз. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2021. 226 с.
2. Саракун Л. Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму : монографія. Київ : Видавець ПП Лисенко М. М., 2021. 256 с.

Оксана Чаплінська,
кандидат філософських наук, доцент та
завідувач кафедри філософії та політології,
Олександра Кришталь,
здобувачка I курсу спеціальності 033 Філософія
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

**"ХТО НЕ ЛЮБИТЬ САМОТНОСТІ – ТОЙ НЕ ЛЮБИТЬ
СВОБОДИ": ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ
А. ШОПЕНГАВЕРА**

Кожне століття становить собою збірний підсумок творчості, кропіткої праці і думок видатних людей, які ставали і стають символами відповідного періоду. Не є винятком і XIX ст., яке у західноєвропейській ірраціоналістичній філософії презентовано творчістю Артура Шопенгавера та Фрідріха Ніцше. Саме ці постаті стали міфологемами, архетипами у масовій свідомості й отримали відповідне емоційне навантаження попри те, що архетипам властива нейтральність: архетип Шопенгавера – негативний, оскільки уособлює песимізм, котрий є переможеною силою [1, с. 22], натомість архетип Ніцше – позитивний, бо масова культура міцно прив'язала філософа до образу надлюдини, який асоціюється з культом сили, перемоги [1, с. 20]. Однак, попри песимістичність філософії А. Шопенгавера, наголосимо, що у своїй творчості він утверджував власне розуміння духовно-творчого життя особистості, зображував силу людських характерів, унікальність життя кожної людини.

У інтерпретації життя людини маємо різні підходи, кожен із яких у трактуванні віддає перевагу відповідному засадничому началу: біологічний – живому організму, психологічний – потоку досвіду, культурно-історичний – "живому духу". Оскільки ірраціоналістична філософія А. Шопенгавера ґрунтується на здобутках буддизму й платонізму, то цілком зрозумілим є те, що у розумінні життя людини домінуючою є категорія страждання: "людське буття досить чітко говорить, що страждання – ось справжня доля людини", адже воно – "це насправді той очищувальний процес, який один у більшості випадків освячує людину, тобто убезпечує її від оманливого шляху воління життя" [2, с. 176]. Людина може уникнути лише конкретної форми страждання, але не всіх страждань. Водночас вона воліє зробити

своє життя "стерпним", мінімізуючи наслідки двох протилежних джерел страждань: тривожної турботи про своє існування і нездатності переносити дозвілля, бути наодинці з собою.

Головним своїм завданням А. Шопенгавер вважав зміну стратегії філософування, він робить спробу пояснити світ із людини. Песимістичне світорозуміння філософ доповнює міркуваннями-вкрапленнями романтичного характеру. Він залишає за мистецтвом, етичним аскетизмом і філософією можливість реалізації достойного життя, що, на нашу думку, має спільний знаменник – самостійне мислення, без якого формування власної життєвої позиції не досягне.

Найкращою формою "спілкування" з іншими А. Шопенгавер вважав усамітнення, що позбавляє нас необхідності жити постійно на очах у інших і, отже, зважати на їхні думки [2, с. 644-646; 3]. Для мислителя неприпустимою була надмірна цінність чужої думки. Натомість досвід самотності безцінний для людини. У ній отримуємо чудову розвагу у своїх думках, уяві, де кожен наданий самому собі, споглядає своє єство: "на самоті кожен бачить у собі те, ким він є насправді" [2, с. 645-646; 3], тоді як спів-буття і спілкування з іншими заважають у самопізнанні. Потреба у спілкуванні не є нагальною потребою, це лише наслідок невміння бути на самоті. Людина може стати собою і бути вільною лише тоді, коли вона одна. Гармонія з самим собою і ніколи з іншими (чи то з друзями, чи то з коханою людиною) дарує позитивну самотність і актуалізує свободу. Як вважає філософ, самотність – доля видатних умів, адже вони вповні насолоджуються самотою і незалежні від чужої думки (прикладів можна навести безліч, та найвлучнішим є саме життя А. Шопенгавера).

Отже, людина постійно перебуває у ситуації вибору між самотністю/самобутністю і розчиненням у натовпі. Самотність трактується А. Шопенгавером як шлях до себе, а свобода – як сутнісний вибір людини.

Література

1. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика. Луцьк : РВВ "Вежа" Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 389 с.
2. Шопенгауер Артур . *Тофтул М. Г.* Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 644-646;
3. Філософія Артура Шопенгауера та сучасність: кол. моногр. / за ред. Анатолія Карася. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 164 с.

Гарбар Дар'я,
*здобувачка спеціальності 033 Філософія
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ФЕНОМЕН СПРАВЕДЛИВОСТІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ СОЛІДАРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розуміння справедливості у площині формування концепту солідарного суспільства завбачає аналіз низки соціально-філософських явищ, серед яких важливу роль відіграє дослідження соціально-історичного розвитку, соціального прогресу, бідності, соціального відчуження тощо. Суть солідаризму в тому, що джерелом та суб'єктом цивілізаційних та політико-економічних змін стає громада (або мережа громад, широке самоуправління та активація громадських рухів) [1]. Проблематикою вивчення справедливості у різні історично-культурні епохи займалися Аристотель і Платон – у часи античності, Аврелій Августин та Тома Аквінський – у добу середньовічної філософії, Томас Мор та Томазо Кампанелла – у період Відродження. У XX століття ця проблематика стала предметом зацікавленості таких визначних філософів, як Юрген Хабермас, Герберт Маркузе, Джон Ролз та інші.

Визначення поняття справедливості у різних наукових джерелах можуть відрізнятися, але всі вони зосереджені на ідеалах рівності та інклюзії. До прикладу можна навести дефініцію поняття українського вченого М. Тофтула. У його праці "Сучасний словник з етики" поняття "справедливість" розглядається як "загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини та її невід'ємні права" [2, с. 281]. Натомість, американський вчений-філософ Джон Ролз у праці "Теорія справедливості" трактує поняття "справедливість" як порядок життя громади, що існує у межах суспільного договору, відповідає загальнолюдським цінностям, і визначається результатом і еквівалентом процесу обміну діяльності та її результатами [3].

Різні підходи щодо визначення сутності справедливості сформувалися ще за доби античності. Розглянемо в загальних рисах напрацювання тогочасних філософів. Згідно з Платоном, сутність справедливості можна досягнути у контексті державотворення – держава мала враховувати інтереси громадян, створювати принципи, які зможуть регулювати судження у конкретних ситуаціях; справедливість мала вважатися такою ж чесною, як мудрість,

розсудливість та мужність [4, с. 122]. Натомість, запорукою справедливості в інтерпретації Аристотеля була рівність [5, с. 59]. У праці "Політика" мислитель зазначає, що поділ майна та ресурсів має бути справедливим, а рівний розподіл має враховувати діяльність окремої людини. Таким чином, Аристотель виділяє серед сутнісних ознак поняття справедливості економічну складову, а саме процес отримання благ та визначення соціальної статусності людини.

Метафізичні засади у розумінні християнської справедливості властиві для середньовічної схоластики. Так, Тома Аквінський свого часу розробив цілісну філософсько-правову концепцію, в якій людина звертала увагу не стільки на споглядання Бога, скільки була зорієнтована на раціональне пізнання та використання розуму у процесі соціального розвитку [6, с. 26]. Відтак, справедливість у розумінні Томи Аквінського тлумачилася як рівновага дій кожної людини стосовно іншого, а людська мудрість позиціонувалася як чеснота, що Р становить основу соціальної взаємодії між людьми.

У добу Відродження суспільство зазнало якісних змін у культурно-політичному аспекті у напрямку переосмислення й гуманізації ідей християнської схоластики. Вищою цінністю почали розглядатися не стільки християнські догмати, скільки життя конкретної людини – таке переусвідомлення цінностей почало тлумачити поняття справедливості з нового ракурсу. Томас Мор та Томазо Кампанелла як представники філософії утопізму епохи Відродження розробили цілісну концепцію "ідеального суспільства". Їх ідеї сповідували, перш за все, регулювання прав людини, враховуючи цінності лібералізму та гуманізму [7, с. 75]. Справедливий суспільний лад у межах утопізму завбачував позбавлення громадян рабства, бідності, соціальної несправедливості, введення можливості бути освіченими і щасливими.

У другій половині ХХ століття соціальна справедливість стала центральним елементом для різноманітних концепцій щодо розбудови солідарного суспільства. До цієї проблематики зверталися Джон Ролз та Деніс Ллойд, які акцентували увагу на правових аспектах концепцій справедливості, звільнення від різних типів соціальної дискримінації, досліджували рівні та комфортні умови праці для усіх людей поза будь-якими винятками [3; 8].

У контексті напрацювання концепту солідарного суспільства, суспільства соціальної справедливості слід враховувати, що це поняття відображає філософський, моральний, економічний, релігійний та правовий аспекти, які розвиваються паралельно з трансформацією будь-якого суспільства. У процесі епохальних суспільних змін та ускладнення соціально-економічних відносин концепт суспільства

соціальної справедливості має завбачувати актуальні для нової соціокультурної епохи механізми регулювання дотримання до принципів гуманності, реалізації соціальних свобод людини, ідей соціальної рівності та ін.

Література

1. Дацюк С. Протистояння еліти та громади в Україні, 2006. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/569e04e735156/>
2. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
3. John Rawls. A Theory of Justice. 1971. 560 p.
4. Платон. Держава (пер. з давньогр. Д. Коваль). Київ: Основи, 2005. 355 с.
5. Арістотель. Нікомахова етика. (пер. з давньогр. В. Ставнюк). Київ: "АКВІЛОН-ПЛЮС", 2002. 480 с.
6. Майка Ю. Соціальні вчення католицької церкви. Досвід історичного аналізу. Рим: "Святий Хрест", 1994. 480 с.
7. Даніліна М. І. Формування соціальної справедливості від епохи Античності до епохи Відродження. *Юридичний бюлетень*. 2020. №14. С. 23–28.
8. Lloyd, D. Idea of Law. 1991, Penguin Books, 368 p.

Науковий керівник: *доктор філософських наук, професор Н. М. Ковтун*

Андрій Єрмаков

*студент III курсу факультету нафтогазової інженерії
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу*

РІВНІ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У РЕАЛІЯХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вибір і свобода є атрибутами людського буття. Вибір – термін, змістом якого є надання переваги тій чи тій можливості серед інших, що є однією з ознак свободи. Якщо в людини є вибір, то прийнято говорити про наявність свободи волі. Поняття вибору постає в дуалістичних релігійних світоглядах, коли людина опиняється перед фундаментальними суперечностями буття: добром і злом, життям і смертю, істиною і брехнею тощо. У християнстві проблема вибору знайшла відображення в міфі про гріхопадіння. Бог наділив людину

розумом і свободою волі, сподіваючись, що вона зможе скористатися ним у ситуації вибору. Проте, Адам пішов за своїми тілесними потребами, тобто діяв не з позиції розуму, а з позиції потреб свого тіла, отож виявився їх рабом. Російсько-українська війна змушує кожного замислюватися над проблемою вибору. Отже, метою розвідки є з'ясування проблеми: "Чому людина в ситуації вибору не завжди здатна діяти розумно й обирає зло"?

Людина має чітко розуміти причинно-наслідкові зв'язки свого життя, бо від її вибору залежить як її життя, так і життя інших людей. Значна частина неправильних рішень є результатом незнання людиною власної сутності. Такі поняття як істина, свобода, мораль мають бути підґрунтям людського вибору, бо саме вони роблять людське життя повноцінним, щасливим та духовно піднесеним. Але навіть якщо б кожна людина знала про це, ніякого б порядку в світі не було б. Чому? Відповідь прихована в духовних якостях людини. Щоб людина могла розуміти себе і свою сутність, вона повинна мати критерії для розуміння себе. У цій нелегкій справі нам допоможе розібратися теорія чотирьох ступенів духовного розвитку людини. Такі філософи як Конфуцій, Платон, Аристотель, а також Отці християнської Церкви виокремлювали ступені духовного розвитку людини: тілесна людина (раб), посередня людина (людина вигоди), особистість (людина моралі) та найвищий рівень – духовна людина (за сучасною термінологією – геній).

Тілесна людина переважно орієнтується на безпосередні потреби. Багато людей все своє життя покладають на те, щоб задовольнити потреби свого тіла, стаючи його заручником. Життя такої людини нічого не варте, так було в усі часи людської історії. Така людина нічого не бачить у цьому світі окрім себе. Це людина "хліба та видовища", яка нагадує російського солдата, який є гарматним м'ясом для своєї влади. Це раб, якому навіть своє життя не є цінним. Замінюючи в бронежилеті пластину на ноутбук, він показує всю свою рабську сутність. Щоб подолати цей рівень свого існування, людина мусить подолати рабську залежність від своїх нерозвинутих потреб та свого середовища.

Друга сходинка духовного розвитку належить посередній людині, яку ще називають людина вигоди. Нині 60–80% людей перебувають на цьому рівні розвитку. Ця людина може бути інтелектуально розвинута, знати норми моралі, але керується ними і всіма іншими законами лише тоді, коли їй вигідно. Шукаючи вигоду, вона закриває шлях до свого духовного вдосконалення. Ще її називають паразитом, бо вона прагне жити з любові, а сама не здатна творити любов. Навіть під час війни

цими людьми керують гроші, які вони цинічно вкрали і через які було втрачене життя свідомої, а головне гідної людини, що захищала Україну. Про таких народна мудрість говорить: "Комусь війна, а комусь як рідна мати". Прикладом можуть бути чиновники, підприємці. Розвинуті здібності надають цьому типу людини можливість стати особистістю, але людське *его* не дає переступити через себе, думати та працювати на благо суспільства. Ці характеристики нагадують нам московських та українських можновладців й політиків, для яких влада стала найбільшим "благом". Орієнтуючись на ці цінності, вони рано чи пізно досягнуть своєї "мети" як крейсер "Москва". Звісно, що кожна людина має потреби і хоче бути щасливою й забезпеченою. Тільки це не має бути досягнуто ціною чужих життів.

На третій сходинці перебуває людина-особистість, або її ще називають людина духовна. Це саме той рівень духовного розвитку, до якого має прагнути людина. Як стверджують психологи, таких людей у суспільстві всього 1–3 %, але, як свідчить практика, в екстремальних умовах їх кількість може суттєво зростати. До них треба віднести тих, хто ціною власного життя боровся й бореться за незалежну Україну, хто віддає свої сили для перемоги над злом. Це та бабуся, яка живе у занедбаній хаті зі сльозами на очах давала гроші журналісту з проханням: "Передайте на армію, у мене правнуки на війні". Таких людей достатньо серед волонтерів, працівників культури, духовенства. Саме такі люди мають бути носіями влади. Чому? Людина-особистість – це найперше людина жертвна! Вона віддає у цей світ все задля добра й гармонії. На жаль, таких людей поки що недостатньо.

Які причини такої диспропорції? Це відбувається тому, що людина забуває про свою сутність. Маючи інтелектуальний потенціал, але не маючи сили духу, людина ламається й деградує. Коли особистостей бракує на вершинах влади, то у світі настає хаос, злоба, війна. А це все веде до смерті, бідності, деградації як окремих людей, так і держав. Є ще четвертий рівень розвитку. Це людина-геній, Божественна. Прикладами таких людей є Ісус, Будда, Сократ, Платон. Цей рівень духовного розвитку є найвищою мірою людського життя. Вони є творцями світу та релігій.

Теорія ступенів духовного розвитку принципово змінює ситуацію вибору. Люди перших двох рівнів духовного людини при прийнятті будь-якого рішення керуватимуться своїми потребами. Найбільш наближеною до істини буде зріла особистість. Керуючись моральними принципами та благом усього людства, вона здатна до конструктивної діяльності, бо має волю зробити правильний вибір. Її не тримають

земні та тілесні потреби, оскільки вона керується Істиною, інтересами суспільства та загальнолюдськими цінностями. Високі моральні цінності та жага до волі є тим незламним гранітом української нації!

Людина має робити вибір, спираючись на серце, розум та знання про власну сутність. Людина має займатися самовихованням і не розмінюватись на спокуси.

Науковий керівник: *доктор філософських наук, професор*
В. О. Сабадуха

2. АКТУАЛЬНІ СОЦІОГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Олександр Вознюк,
*доктор педагогічних наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

АНАЛІЗ НЕЙТРАЛЬНОГО СТАТУСУ ПРИНЦИПУ ПОХОДЖЕННЯ ВСЕСВІТУ ТА ЙОГО ГУМАНІТАРНА ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ

Реальність як така уявляється нам, перш за все, у вигляді взаємодії – того першого, з чим стикається людина, що розглядає матерію, яка рухається. Справді, рух, що є невід'ємним атрибутом матерії, її глобальною універсалією, всеохоплюючою сутністю, є результатом взаємодії, яка у своєму найпростішому, а тому фундаментальному вигляді реалізується як біполярна суб'єкт-об'єктна категорія, що постає найбільш загальною моделлю дійсності, яка у найбільш повному і найпростішому вигляді моделює цю дійсність. Згідно з традиційною суб'єкт-об'єктною логікою, "взаємодія є кінцевою причиною речей" (О. Лосєв)

Таким чином, взаємодія передбачає об'єкти, які вступають у взаємодію, що призводить до їхньої зміни – розвитку, руху: об'єкти + взаємодія + зміна = принцип детермінізму як причинно-наслідкової залежності об'єктів, що взаємодіють і змінюються.

Для того, щоб об'єкти взаємодіяли, вони мають відрізнятися один від одного, тобто бути різними (і протилежними). У контексті появи об'єктів, що відрізняються один від одного та вступають у взаємодію, слід говорити про їх появу / походження з єдиного початку (Цілого), яке породжує ці об'єкти за допомогою розщеплення себе на ці протилежні один одному об'єкти. У зв'язку з цим наведемо слова Гегеля, який писав, щоб зрозуміти відношення взаємодії, ми не повинні залишати дві його сторони в безпосередній даності, а повинні... пізнати в них моменти третього, вищого, яке саме є поняття.

Чим же є це гегелівське "третє" у сфері взаємодії з погляду філософії? Третім моментом, яким "опосередковується і визначається взаємодія двох кінцевих речей або сторін (частин), є інтегральні закономірності цілого... Взаємодія частин опосередкована самим цілим – третім моментом, або субстанцією, і в той же час є внутрішньою

основою всіх його сторін (частин). Отже, "таємниця"... цього третього полягає в тому, що взаємодіючі сторони явищ або речей при всіх відмінностях між собою мають у той же час загальну основу – субстанцію, є лише різними модифікаціями однієї й тієї ж субстанції" [1]. Тут субстанція може розумітися як *Ціле*, як єдність єдиного та множинного (О. Лосєв), розуміння якої передбачає поєднання раціонального (науково-природничого) і ірраціонального (релігійного) шляхів пізнання [2].

Зазначимо, що творіння Богом світу з "невидимого", "словом Божим" (Євр. 11: 3) "з ніщо" (2 Макк. 7: 26) за допомогою його дихотичного поділу на світло і темряву постає сучасною науковою моделлю походження світу. Фізичний вакуум породжує реальність (матерію) у вигляді розщеплення на дві протилежності – речовину (що має масу спокою і певну структуру) і поле (що не має маси спокою та структури). Цей висновок базується на науковому положенні, згідно з яким сутністю Всесвіту виступає фізичний вакуум (ефір древніх філософів, Ніщо, Нірвана, Пустота, Шунья та інші категорії релігійно-філософських доктрин), яке, будучи Ніщо, будучи єдністю полярних проявів матерії, породжує світ – "збуджений стан фізичного вакууму". Як уважає академік Г. Наан, народження Всесвіту є процесом розщеплення "Ніщо" на "Дещо" і "Антидещо" (надлишкову та дефіцитну сутності, "плюс" і "мінус"), що призводить до актуалізації всіх відомих фізичних феноменів. При цьому загальна ентропія Всесвіту залишається постійною та нульовою (С. Ллойд). Це Ніщо (фізичний вакуум, ефір) постає глибинним універсальним середовищем, яке містить у собі все і все у собі пов'язує. За таких умов стає зрозумілим висновок великих філософів, які вважали, що наша реальність не має підстави для існування і не повинна існувати.

При цьому, як визнають деякі вчені та релігійні містики (див. книгу "*Дао фізики*" Ф. Капри), сам процес народження Всесвіту з Ніщо вимагає зовнішнього імпульсу (фактору), тобто наявності Абсолюту як трансцендентальної сутності – Зовнішнього Спостерігача, тобто Того, Хто знаходиться за межами Всесвіту і творить його з фізичного вакууму. До цього ж висновку можна дійти на основі квантового "парадоксу Спостерігач", виявленого в експериментах з інтерференції / дифракції елементарної частки. Як кажуть на Сході, "Бодхисаттва повинен перебувати у досконалому знанні, залишаючись у порожнечі, його досконале знання порожнє, а мудрість бачить через "порожнечу".

Аналіз свідомості у сфері сучасних теорій свідомості дозволяє зробити висновок, що її робота призводить до генерації Ніщо (як єдиного наукового механізму актуалізації в нашій психіці феномена ідеального,

коли функціонування людського мозку виявляється "енергетично безкоштовним феноменом" – М. Кобозев, І. Цехмістро [3]).

Цей процес можна порівняти зі словами М. Бердяєва про те, що "народження світла у пільмі, перехід від хаосу до космосу є виникненням нерівності буття в рівності небуття".

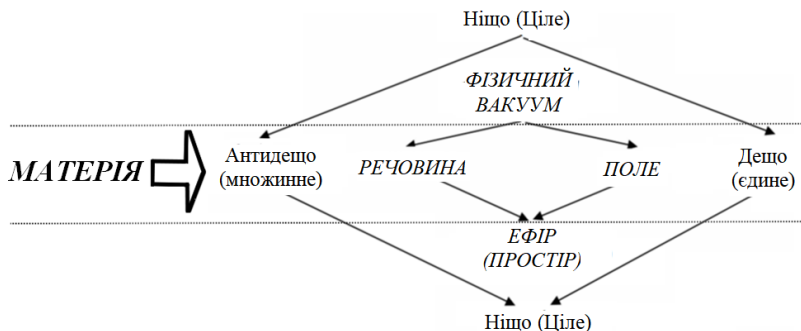

Рис. 1. Діалектична модель реальності

Якщо реальність розглядати разом із її породжувальним механізмом – чинником Х, то вона також виявляє тріадну диференціацію: внутрішній початок як творче джерело (фактор Х, Абсолют), зовнішній початок як результат творчості (власне реальність), межа між ними як інструмент творчості (фізичний вакуум: "...перетворення причини у наслідок вимагає подолання порожньої точки простору – простору нуля – який причина має перетнути, щоб трансформуватися у наслідок" – Н. Козирєв). На Сході ця архітектоніка реалізується в метафорі реальності як "єдності Жертви, Того, хто приносить жертву, і Місця, де Жертва приноситься".

У зв'язку з цим виокремимо релігійний концепт "теплохолодність". Розглянемо перший розділ Апокаліпсису, де Ісус Христос звертається до Ангелів семи Церков, при цьому констатує: 1) негативний, 2) позитивний аспект цих Церков і 3) перспективу, яку має кожен, хто перемагає у лоні цих Церков. Із звернення до Ангела сьомої церкви: "Тому, що перемагає, дам сісти зі Мною на престолі Моєму, як і Я переміг і сів з Отцем Моїм на престолі Його". На цьому рівні реальності відбувається творіння Боже ("Але, як ти є теплим, а не гарячим і не холодним, то викину тебе з Моїх вуст", – говорить Господь) з нейтральної стихії – Ніщо (стан недиференційованої "теплохолодності").

Проведений аналіз дозволяє реабілітувати креативний принцип "теплохолодності", який у Християнській богословській традиції має

негативну конотацію. Проте цей принцип виражає процес актуалізації реальності.

Принцип "теплохолодності" на рівні *конфліктології* та *політичної психології* означає позицію, яка здійснюється над конфліктуючими сторонами (феномен посередництва, медіації як спосіб мирного вирішення міжнародних суперечок, у якому третя нейтральна сторона – посередник – медіатор – бере безпосередню участь у узгодженні позицій сторін і виробленні взаємоприйнятного рішення), що реалізує сутність "Істини як єдності протилежностей" (С. Церетелі).

Література

1. Вознюк О. В. Всесвіт та його ноосферні прояви у вимірі науки, освіти та релігії // Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції / [редактор-упорядник: Т. В. Кулікова] Кременчук : Методичний кабінет, 2022. С. 299-307.

2. Вознюк О. В. Метод нелінійного прогнозування історичних подій // Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука: колективна монографія / За наук. ред. А. П. Самодріна. Київ–Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2022. Т. 2. С. 263-308.

3. Цехмістро І.З. Голістична філософія науки. Харків: АКТАС. 2003. 285 с.

Ірина Гаюк,

доктор культурології, доцент

Львівська національна академія мистецтв

ГЕНОЦИД ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ

Осмисленню феномену геноциду присвячені чисельні праці. Причина зрозуміла: це прагнення зрозуміти причини цього жахливого злочину проти людяності, щоби уникнути його повторення у прийдешньому. Не засуджений і невизнаний злочин провокує його повторення, тому що дає надію на безкарність. Геноцид вірмен в Османській імперії 1915-1921 рр. став першим, але далеко не останнім геноцидом ХХ ст. Далі були сталінські репресії та геноцид українського народу – Голодомор 1932-1933 рр., Холокост євреїв та Калі Траш циган у Третньому Рейху, злочини проти власного народу диктатур Камбоджі та Китаю тощо. 24 лютого 2022 р. Російська Федерація розпочала не просто війну проти України – метою її є знищення українців як нації, що відверто проголошують

пропагандисти, політики, публіцисти і представники Московського патріархату, які роздають солдатам листівки з гаслом "Твой долг – стереть украинскую нацию с лица земли".

Що спонукає державу проводити таку політику, і чому її громадяни не лише погоджуються з цим, а й стають виконавцями злочинів? Історія комуністичних диктатур у СРСР, Камбоджі, Китаї виявляє страшну немислиму дійсність – знищення (геноцид) народів країни в ім'я Держави. В Туреччині геноцид вірмен та греків здійснювався в ім'я імперії "Великий Туран". Сьогодні українців знищують в ім'я "Великой России". Три ключові феномени, без осмислення яких неможливо зрозуміти явище геноциду – держава/імперія, влада та нацизм/фашизм. Ідеологічною основою імперії завжди виступає певна "Велика Ідея", яку політолог К. Агемян називає Великою Брехнею. Імперія завжди "стоїть на ясній і красивій Великій Брехні. ...Імперія бере високу ідею і починає здійснювати її засобами примусу та насильства. Ідея швидко вихолощується, зате насильства, що обслуговує імперські домагання, стає дедалі більше" [2].

Наступна закономірність, що стосується сутності імперії – сталі прагнення до просторового розширення, що означає постійні війни, а війни – це кровопролиття: кровопролиття у різних масштабах є обов'язковим атрибутом її існування. Тому, коли припиняються завоювання та межі імперії стабілізуються, починаються більші чи менші внутрішні конфлікти, локальні війни, а коли їх немає, кров постачають репресії, гоніння, геноциди.

Звертає на себе увагу те, що досить часто під час обговорення проблем імперії та геноциду вчені, політики використовують вирази зі сфери ірраціонального. Імперія не просто захоплює ресурси та життєвий простір, а реалізує "втілення в іншому, символічному вимірі якогось ідеалу. Імперії важливо представити цей вимір, цю ідеологічну "картину світу", як істину" [2]. В ім'я "Святої та Великої Русі-Росії" – "колиски трьох братніх народів", від Петра I починається цілеспрямована політика по конструюванню малоросів: українців-руси́нів засобами державного тиску заганяють у прокрустове ложе "молодшого брата". Конструкт про українців як про малоросів та українську мову як неповноцінну – сільський діалект "великої російської мови", формується послідовно і безперервно завдяки ретельно продуманій політиці, що забороняє українську мову, українську освіту, театр, книги українською мовою та ввезення таких з-за кордону тощо. Українська інтелектуальна, духовна та політична еліта або переманюється на службу Росії, або знищується.

Алгоритм геноциду українського народу в СРСР був аналогічним до геноциду вірмен в Османській імперії: спочатку знищувалася інтелектуально-культурна та духовна еліта, потім селянство, і все це

супроводжувалося потужною ідеологічною кампанією. У відділі рукописів та архівів Нью-Йоркської публічної бібліотеки зберігається стаття Рафала Лемкіна, який увів термін "геноцид" у міжнародне правове поле, "Радянський геноцид в Україні". Р. Лемкін пише, що стратегічне розташування України, яка є житницею Росії, є дуже важливим для Росії. "Доки Україна зберігатиме свою національну єдність, доки її народ вважатиме себе українцями і домагатися незалежності, Україна буде серйозною загрозою самої суті радянської ідеї..." (йдеться про створення "радянського народу"), адже українці не є росіянами і ніколи ними не були: у них інша культура, інший темперамент, інша мова та інша релігія" [3]. Вчений називає знищення української нації класичним прикладом радянського геноциду. Згідно з даними журналу "Ukrainian Quarterly" (осінь 1948 р.), лише у 1931 р. 51 713 українських інтелектуалів вислали до Сибіру; аналогічна доля спіткала й щонайменше 114 значних поетів, письменників та художників. У Західній та Карпатській Україні й Буковині влітку 1949 р. було знищено щонайменше 75 % інтелектуалів та фахівців [3]. Паралельно з цим репресували українські церкви та священників. У 1926-1932 рр. ліквідували УПАЦ, під час великих чисток вбили понад 10 тис. священників та митрополита В. Липківського (1937 р.) якого А. Кримський називав апостолом українського релігійно-національного відродження. В 1946 р. ліквідували і УГКЦ.

Голодомор був третьою хвилею удару по українській нації, оскільки велика маса "незалежних селян... була сховищем українських традицій, фольклору та музики, національної мови та літератури, національного духу... Між 1932 та 1933 роками 5 000 000 українців було доведено до голодної смерті" [3]. Ще у 1951 р. Р. Лемкін порівнював політику СРСР щодо українців з політикою нацистів щодо євреїв та слов'янських народів. Так, місто Вінницю він назвав українським Дахау [3]. У 1943 р. німці знайшли там 91 могилу з майже 10 тисячами розстріляних радянською владою в 1937-1938 рр.

Ще одне важливе питання у межах цієї теми – це проблема ґрунту нацизму. Розробляє геноцид політична еліта, але здійснюють його інші люди, і це звертає нас до проблеми природи "маленької людини". Відомий вчений-психіатр В. Райх доводив, що "фашистська ментальність – це ментальність "маленької людини", поневоленої, але яка прагне влади..." [4, с. 6]. Це підтверджує і дослідниця Ханна Аренд. У книзі "Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла" вона, розповідаючи про нацистського злочинця А. Айхмана, не може приховати свого подиву від несумісності "між невимовним жахом діянь і цілковитою сірістю того, хто їх вчиняв" [1].

Х. Аренд доходить висновку, що банальність індивіда як особистості, його цілковита сірість/пересічність і є тим необхідним та благодатним

грунтом, який органічно поєднує посередні розумові здібності з високим ступенем морального ідіотизму. Саме така банальна людина є ідеальним знаряддям для тоталітарної нацистської держави у реалізації всіх її програм. А формує таку людину держава, на що також звертав увагу В. Райх: "...кожен суспільний устрій створює в масах своїх членів психологічну структуру, яка необхідна йому для досягнення своїх основних цілей" [4, с. 29]. Гітлер відкрито говорив, що маса лише відображає те, що вливається у її свідомість. Після його приходу до влади вся ця безліч сірих людей змогла ототожнити себе з "державою" та "нацією", які замість них були "великими та сильними"..

Нинішня Росія – яскраве тому свідчення. Упродовж 20 років там послідовно формувалася така сіра безособова дегуманізована біомаса з діагнозом моральний ідіотизм, а моральний ідіотизм – це "заразна духовна і соціальна хвороба", ознаки якої, на жаль, помічаються не одразу [3, с. 141]. І формувалася ця маса знову ж таки державою.

Х. Аренд зазначила ще одну характерну рису Ейхмана: він та його підлеглі мали цілу мову, яка допомагала ухилятися від відповідальності за свої вчинки. Ця мова називалася Amtssprache, що у перекладі означає "офіційна мова" або "бюрократична мова". Наприклад, коли їх питали, чому вони зробили певний злочин, вони відповідали "мені довелося це зробити", а на запитання "чому" давали відповідь "такий був наказ", "така політика організації", "такий закон" [5, с. 24]. Це знову повертає нас до проблеми Держави та Влади, оскільки бюрократична мова – це мова державної машини, тобто машини реалізації влади.

Література

1. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла. / Пер. з англ. Антона Котенка. Видання друге, виправлене. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. 2021. 376 с.
2. Армянство и Империя. Круглый стол. *Анив*. № 2 (2). Москва, 2006. URL: www.aniv.ru. Дата звернення 23.12.2016
3. Лемкин Р. Советский геноцид в Украине. URL: argumentua.com/stati/rafael-lemkin-sovetskii-genotsid-v-ukraine.
4. Райх В. Психология масс и фашизм. Москва, 1997. 380 с.
5. Розенберг М. Ненасильственное общение. Язык жизни [пер. с англ. И. Серебряковой]. Киев: София, 2020. 285 с.

Юрій Древаль,
доктор наук з державного управління, професор,
Олена Шароватова,
кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СПРЯМОВАНOSTІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ: МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Наукове дослідження у загальному розумінні – це процес вивчення певного об’єкта (предмета або явища) за допомогою наукових методів, що має на меті встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення в інтересах раціонального використання у практичній діяльності людей. У даному разі важливим є те, що на основі наукових досліджень розробляються чітко виражені та обґрунтовані заходи із вдосконалення певної частки суспільних відносин, а також створюються та забезпечуються умови для підготовки високоосвічених та інтелектуально розвинутих фахівців, спроможних ефективно вирішувати важливі науково-технічні проблеми сьогодення. Все це стосується і сфери охорони праці, яка в сукупності нормативно-правових засад та практичних заходів покликана забезпечувати безпечні умови праці.

Спрямованість наукових досліджень зумовлюється як поточними проблемами сьогодення, так і перспективами розвитку певної сфери суспільних та соціально-трудових відносин. Природно, що у даному разі йдеться про реагування на виклики, спричинені пандемією COVID-19, та відвертою військовою агресією проти нашої держави. Проте, на що слід звернути особливу увагу, зазначені виклики ніяким чином не ставлять під сумнів і питання щодо важливості міжнародних та євроінтеграційних аспектів проведення наукових досліджень.

За таких умов важливе значення відводиться дослідженню досвіду діяльності Міжнародної організації праці (далі – МОП), яка вже понад століття спрямовується на розроблення міжнародних трудових стандартів та на захист людей праці у світовому масштабі.

Дослідників, які працюють у сферах трудового права та охорони праці, найперше у даному разі має зацікавити питання щодо форми проведення сесій Міжнародної конференції праці (далі – МКП). Щорічно на сесію МКП, яку обрано називають «всесвітнім парламентом праці», збирається понад 5000 делегатів від урядів, працівників та роботодавців із майже двох сотень держав-членів МОП.

Якраз у ході її роботи ухвалюються конвенції та рекомендації, які в разі належної ратифікації стають частиною національного законодавства. Проте у 2020 р. у зв'язку з пандемією чергова сесія МКП, яка має проводитися принаймні раз на рік, взагалі не проводилася. У 2021 р. робота конференції проходила в онлайн-режимі та здійснювалася у два етапи: впродовж 7-19 червня, та 25 листопада – 11 грудня.

Така форма роботи, з урахуванням можливостей повноцінного використання інтернет-ресурсу та повсюдної інформатизації надання адміністративних послуг, відзначається декількома позитивними якостями. Це і можливість гарантування додаткових заходів особистої безпеки учасників даного форуму, і значна економія матеріальних та фінансових ресурсів, і оперативність ознайомлення учасників форуму з проектами рішень, і ефективність заходів з протидії надмірній бюрократизації на всіх стадіях підготовки та проведення сесії. До супутніх проблем першочергово слід віднести необхідність якісної перебудови усього комплексу діяльності цієї організації, зокрема і приведення у відповідність з новими умовами правового та організаційного механізму. Проте, звичайно, проблема проведення сесій МКП в онлайн-режимі вимагає проведення додаткових теоретичних та прикладних досліджень.

Зміст декларацій та заяв, які було останнім часом подано від імені цієї організації, чітко вказує і на найбільш нагальні проблеми міжнародно-правового регулювання трудових та працевохоронних відносин. Це, насамперед, додатковий соціальний захист працівників в умовах пандемії та інших кризових явищ, різнобічні аспекти зайнятості, додаткове унормування неформальної та запозиченої праці, сутність та структура професійної освіти, культура охорони праці, місце концепту гідної праці в цілях сталого розвитку тощо. Природно, що комплекс окреслених питань має водночас стати і предметом посиленої уваги науковців.

На окрему увагу заслуговує і питання щодо ратифікації конвенцій МОП, а також імплементації міжнародних трудових стандартів в національні правові системи та поточну працевохоронну практику окремих країн. Відомо ж, що останнім часом дещо загальмувалися темпи ратифікації таких документів і зміст дискусій з цього приводу ще далекий від завершального. Наприклад, як слушно зауважує О. Стасів, "нашій державі не обов'язково ратифікувати всі ці акти, оскільки національне законодавство в деяких випадках тотожне їх змісту, а то й закріплює вищі соціальні гарантії" [1, с. 391]. Проте, очевидно, питання щодо ратифікації конвенцій та загалом

вдосконалення заходів з охорони праці на основі міжнародних трудових стандартів також вимагає подальших досліджень.

Отже, на сьогодні набуває додаткової актуальності питання щодо предмету та змісту наукових досліджень у сфері охорони праці. Формування порядку денного таких досліджень має базуватися окрім іншого і на тому, що в складних умовах сьогодення стрімко зростає значущість міжнародних аспектів регулювання соціально-трудових відносин. Відтак надійним вектором для формулювання та уточнення проблематики відповідних досліджень мають бути документи та аналітичні розробки, які подаються Міжнародною організацією праці.

Література

1. Стасів О. Соціальність трудового права в умовах ринкової економіки. *Вісн. Львівського ун-ту. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 387-393.

Ольга Кивлюк,

доктор філософських наук, професор

*Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету "Одеська юридична академія"*

ФЕНОМЕНТ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСТВА В КОНЦЕПЦІЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Актуальність досліджуваної тематики зумовлена соціальними викликами та кризою сутнісно-змістового емпіризму позитивного права як такого. Становлення та розвиток відповідального громадянства не може бути обмежено організаційними, управлінськими, економічно-політичними, юридично-правовими і т.д. аспектами в межах концепції позитивного права. Тобто виникає дискусійна необхідність теоретичного обґрунтування змісту та значення феномену відповідального громадянства через призму концептуальних підходів теорії природного права, де доцільність рефлексії даного феномену обумовлена логікою формуванням соціально-правового відповідального суспільства в контексті морально-етичних норм взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємодопомоги, толерантності тощо.

З точки зору герменевтики та структуралізму поняття "відповідальне громадянство" можна розглянути як симбіоз визначень "відповідальності" та "громадянства". Отже, "відповідальність – співвідношення обов'язку, і міри його виконання суб'єктом, що виникає на основі соціальних норм і реалізується як через певні форми контролю, так і через усвідомлення суб'єктивно духовно-практичної діяльності своєї суспільної ролі" [2, с. 87], а узагальнене поняття "громадянство", з позицій різних поглядів та вчень, –

це складова правового статусу суб'єкту, що визначає потенціальні можливості кожного громадянина впливати на політично-соціальні, економічні, правові, просвітницькі, культурні, інформаційні і т.д. процеси життєдіяльності та розвитку суспільства, держави, цивілізації.

Відповідальне громадянство у роботі Will Kimlychka розглядається як:

- "складання переліку відповідних рис і схильностей активних та відповідальних громадян (самообмеження, турбота, терпимість, відкритість, розсудливість, суспільно-зацікавленість тощо) та відповідні їм пороки (егоїзм, байдужість, апатія, нетерпимість, догматизм, недалекоглядність);
- визначення "закладів" відповідального громадянства в контексті їх значимості та диспозиційної ролі (державні інституції, школи, ЗМІ, релігія, сім'ї, робота, недержавні установи тощо);
- визначення "майданчиків" відповідального громадянства, тобто яка роль різних інституцій у створенні громадських просторів чи форумів для здійснення відповідального громадянства (політичні партії, ЗМІ, недержавні організації, асоціації місцевих громад, спілки тощо);
- припущення про те, чи є вже існуючі "фактичні ділянки" відповідального громадянства ефективно функціонуючими" [3, с. 55-56].

Суб'єктом відповідального громадянства є відповідальний громадянин / група / клас, який має теоретико-емпіричні знання, володіє навичками критичного мислення та вміє відстоювати позиції справедливості, рівності, свободи і т.д. задля формування відкритої соціально-політичної, правової, економічно-розвиненої держави, громади, соціуму в контексті позитивних цивілізаційних змін.

У філософсько-правових дослідженнях розглядається феномен правосвідомості як чинник формування відповідального громадянства: "Правосвідомість передбачає сукупність поглядів, ідей, почуттів, настроїв, уявлень про право, роль права, яку воно відіграє в житті суспільства, держави, ідеї про права людини, її відповідальність перед іншими людьми, державою та суспільством" [1, с. 75].

Відповідальне громадянство – це не лише певна норма правової поведінки, комунікації, співіснування держави та громадянина, а й усвідомлення її значимості, необхідності її продукування, готовності суб'єкта до управління та самоконтролю. Саме тому феномен відповідального громадянства не можна розглядати лише в межах позитивно-правової свідомості, адже воно формується правосвідомістю з точки зору природного права її морально-етичної ідеалістичності, але все ж таки в контексті дуальності існуючих правових концепцій.

Відповідальне громадянство спонукає до врегулювання непорозумінь, конфліктів різного роду, соціально-політичних та правових криз, а отже

сприяє збереженню та розвитку консолідованого суспільства. Громадська / спільна / колективна діяльність формує відповідні принципи громадянської поведінки: права та обов'язки, відповідальність, сумління, правосвідомість, активність, дієвість, моральність, толерантність тощо. Таким чином феномен відповідального громадянства можна охарактеризувати як міждисциплінарне, інтегроване, інтерактивне явище, що з одного боку є чинником права або ж юридичної практики, а з іншого боку є комплексом сформованих ідей, почуттів, національних традицій. уявлень, поглядів і т.д. особистості на правові, соціально-політичні, економічні, культурні, державотворчі явища та процеси.

Література

1. Бровко Н. І. Аналіз феномену правосвідомості людини у філософсько-правовій думці. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 73-80.
2. Філософський енциклопедичний словник За гол. ред. В. І. Шинкарука. 2002. 742 с.
3. Will Kymlicka. Responsible Citizenship. 2012. P. 55-83. Available at: https://www.academia.edu/4486454/Responsible_Citizenship_2012_email_work_card=reading-history

Наталія Ковтун,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології*

Олександр Заліщук,

*здобувач I курсу спеціальності 033 Філософія
другого (магістерського) рівня вищої освіти,*

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВПЛИВ ВЧЕННЯ КОНФУЦІЯ НА МЕТОДИКУ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

Конфуціанська етика протягом більше двох тисячоліть визначає сутнісні ознаки не тільки політичного життя китайського суспільства, а й розвиток системи освіти Китаю. Однак, у різні періоди розвитку китайської цивілізації актуальними ставали найбільш прийнятні для відповідного періоду її ідеї та концепти. У деякі з цих періодів педагогічні ідеї Конфуція піддавалися процесу спрощення, схематизації або стереотипізації. Саме така доля спіткала вчення китайського мислителя щодо самостійного мислення учнів,

спрямування діяльності вчителя на розвиток індивідуальних здібностей учня, беззаперечну повагу до його особистості та ін.

Незважаючи на це, важко не погодитись з позицією української дослідниці Оксани Шпарик, що з метою використання різних механізмів гармонізації суспільних відносин та політичного життя людство беззаперечно і надалі буде звертатися до конфуціанського досвіду у сфері навчання [1, с. 136]. До таких механізмів навчальної і виховної діяльності належать ключові патерналістські та традиціоналістські концепти філософії конфуціанства: повага до старших, шанування батьків, пошана до вчителя, старанність, любов до навчання та ін.

Обґрунтовуючи беззаперечну повагу до старших, батьків, вчителя, Конфуцій з великою пошаною ставився до особи самого учня. Так, у праці "Лун юй" читаємо, що "молоді люди, перебуваючи вдома, мають проявляти пошану до батьків, вийшовши з воріт – виявляти повагу до старших, у справах бути обережними, а в словах – правдивими" ("Лун юй", I, 6) [2, с. 159]. При цьому філософ розглядав усіх учнів рівними, приділяючи кожному з них однакову увагу. Ставлячись з повагою до учнів різного віку, Конфуцій доводив, що саму молодість доречно поважати, адже молода людина у перспективі може не тільки зрівнятися з вчителем, а й стати значно кращою за наставника: "На молодь не слід дивитися зверхньо. Звідки нам знати, чи не буде вона достойніша нас, теперішніх?" ("Лун юй", IX, 23) [2, с. 190]. Доволі часто засновник конфуціанства висловлювався про своїх учнів з високим ступенем схвалення, використовуючи щодо них поняття «досконалий муж».

Утім, схвалення і м'якість у ставленні до учнів згідно з текстами "Лун юй" мало супроводжуватися дотриманням жорсткої послідовності і строгості у процесі засвоєння навчального матеріалу. За переконанням Конфуція слід прямо вказувати на помилки учнів, але спілкуючись з ними у вузькому колі, а ще краще наодинці. Акцентуючи увагу на старанності і стриманості, Конфуцій зауважував, що "рідко буває, щоб помилялася людина стримана" ("Лун юй", IV, 6) [2, с. 132]. Звертаючи увагу на іншу вольову якість, наполегливість, мислитель доводив, що він отримав свої знання лише "завдяки любові до старовини і наполегливості" ("Лун юй", VII, 20) [2, с. 182]. Велику педагогічну майстерність і методологічну обґрунтованість його способів навчання засвідчує і орієнтація мислителя на виправлення помилок учнів у момент їх скоєння, а не розтягнення цього процесу в часі.

Уникаючи прямого примусу і орієнтуючись переважно на націлення учнів на навчальну діяльність, Конфуцій наполягав на крайній необхідності їх старанності. Це ще більше актуалізувалося через ієрогліфічний характер

писемності Китаю, адже кожен учень у процесі навчання мав засвоїти не декілька десятків літер алфавіту, а не менше 4 тисяч ієрогліфів. Розуміючи, які зусилля потрібні для такого типу освіти, Конфуцій зауважував, що, якщо людина зупинила своє навчання, то "з такою людиною і я припиняю взаємостосунки". Натомість того, "хто щоденно дізнається те, що ще не знає, і щомісячно відновлює те, чого вже досяг, можна назвати тим, хто любить вчитися" ("Лун юй", XIX, 5) [2, с. 232]. При цьому основою однієї з ключових ознак конфуціанської гуманності (жень) мислитель вважав здатність "поглиблювати знання, загартовувати волю, прискіпливо розпитувати, всесторонньо обдумувати" ("Лун юй", XIX, 6) [2, с. 232]. Отже, у межах конфуціанського вчення сам процес навчання розглядався як неможливий без допитливості, скромності, врівноваженості, прагматизму, здорового глузду учня, адже лише це могло зробити його господарем власної долі.

В цілому конфуціанські принципи навчання та виховання молодого покоління перебувають у площині реалізації чотирьох важливих понять "жень, вень, хе та і" [1, с. 195-196]. Гуманність (жень) згідно з конфуціанством у навчальній діяльності має формуватися на основі засвоєння учнем культурних традицій у родині та обов'язково реалізовуватися у подальшій його діяльності через слідування моральним настановам, моральне зростання на благо усього суспільства та держави. Натомість вень асоціювалася у конфуціанській традиції з формуванням в учня ключових знань про культуру й мудрість предків. Особистісні риси учня, а саме творчість, активність, самостійність мислення, допитливість, старанність, вміння самостійно вирішувати проблеми відображалися у конфуціанській традиції через поняття "хе". Внаслідок засвоєння цих принципів у свідомості учня мало сформуватися особливе моральне зобов'язання (і), яке реалізувалося в його націленості на особистісне самовдосконалення та обов'язок вчиняти згідно з усталеними моральними нормами.

Література

1. Шпарик О. М. Педагогічні ідеї Конфуція у культурно-історичному вимірі. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2012. 248 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/7094/1/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF.pdf>

2. Конфуцианское "Четверокнижие" ("Сы шу"). Пер. с кит. и коммент. А. И. Кобзева, А. Е. Лукьянова, Л. С. Переломова, П. С. Попова и др.; Вступ, ст. Л. С. Переломова. Москва: Восточная литература, 2004. 431 с.

Віталіна Нікітенко,
*доктор філософських наук, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету*

МЕРЕЖЕВІ ПЛАТФОРМИ ЯК СПОСІБ ЖИТТЯ МІЛЬЙОНІВ ЛЮДЕЙ У ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність дослідження проблеми у тому, що сучасна людина перебуває постійно у мережевому просторі і кількість людей, що вибирають мережеві платформи, все збільшується. Закономірно постає питання: яка з мережевих платформ є найбільш популярною та скільки годин людина перебуває в Інтернеті на тій чи іншій платформі. Кількість людей, які вибирають TikTok як свою улюблену соціальну платформу, останнім часом зросла до 71%, який став мобільним додатком.

Дослідження, проведене "GWI", засвідчує, що «середньостатистичний» інтернет-користувач витрачає майже 7 годин на день, використовуючи інтернет на своїх пристроях. Згідно з останніми даними, лише у 2022 році світ проведе в Інтернеті понад 12,5 трильйона годин. Дослідження показали, що найбільше часу в Інтернеті проводять південноафриканці: користувачі працездатного віку заявляють, що в середньому витрачають по 10 годин та 46 хвилин на використання підключених пристроїв щодня. Не відстають і філіппінці, бразильці та колумбійці: у середньому користувач у цих країнах проводить у мережі понад 10 годин на день. Натомість найменше часу в Інтернеті проводять японці: середній показник по країні нижчий за 4,5 години на день. Китай також посідає досить низьке місце у цьому рейтингу. Китайські інтернет-користувачі заявляють, що проводять у мережі у середньому 5 годин та 15 хвилин на день. Аналіз засвідчив, що це пов'язано з тим, що за останні два роки люди освоїли безліч нових видів Інтернет-активностей, тому на соціальні мережі зараз припадає менша частка від загального часу, проведеного в Інтернеті.

В цілому, дані від App Annie засвідчують, що на YouTube припадає велика частка часу використання програм соціальних мереж на телефонах Android, а також найбільший середній час на одного користувача. Користувачі Android в середньому проводять у програмах цієї платформи 19,6 годин на місяць. Користувачі TikTok також витрачають в середньому 19,6 годин на місяць на використання програми для Android, але платформа менше користувачів. TikTok займає лише п'яте місце у цьому рейтингу,

WhatsApp займає третє місце за загальною кількістю витраченого часу, користувачі проводять у середньому 18,6 години на місяць у месенджері на Android-смартфонах [1].

Instagram посідає четверте місце, але користувачі витрачають значно менше часу на використання цієї програми на місяць у порівнянні з рештою топ-5 додатків – всього 11,2 години на місяць. Середній показник використання програми LINE – 11,6 годин на місяць – також вражає. Проте через меншу кількість користувачів він посідає лише дев'яте місце у глобальному рейтингу за загальною кількістю витраченого користувачами часу. Для контексту, у Facebook, YouTube та WhatsApp показник середньомісячного часу на одного користувача за останній рік залишився приблизно таким самим. Отже, час, проведений користувачами в Instagram, збільшився на 10 % за рік, тобто майже 1 додаткову годину на місяць. Але найбільше зростання у верхній п'ятірці за останні 12 місяців продемонстрував TikTok. Сьогодні користувачі TikTok витрачають додаткові 6 годин і 20 хвилин на місяць, використовуючи програму для Android, тобто на 48 % більше у порівнянні з минулим роком. Зазначимо, що для різних регіонів ці цифри є різними, і місцеві рейтинги можуть сильно відрізнятись від глобальної картини.

Facebook – соціальна платформа, що найбільше використовується. Дані про "улюблені" соцмережі у користувачів та часу, який вони витрачають на кожну з них, є найбільш показовими для маркетологів. Однак кількість активних користувачів, як і раніше, є цінним критерієм оцінки, особливо коли йдеться про динаміку розвитку платформ. За останній рік щомісячна база активних користувачів Facebook зросла на 6,2 % (+170 мільйонів користувачів) незважаючи на те, що вже охоплено більше половини всієї потенційної аудиторії за віком та регіонами поширення соцмережі. За останній рік YouTube скоротив відставання від Facebook: аудиторія цієї платформи зростає майже вдвічі швидше, ніж у Facebook. Зараз у YouTube 2,56 мільярда активних користувачів, що становить приблизно 88 % показників Facebook. Instagram займає четверте місце у глобальному рейтингу, торік він виріс швидше за інші платформи [2]. П'ятірку лідерів замикає WeChat – улюблена китайцями соціальна медіа-платформа, яка налічує 1,26 мільярда активних користувачів щомісяця. Проте вся увага прикута до TikTok, який зараз перебуває на шостому місці в рейтингу активних користувачів.

Нові дані, опубліковані в рекламних ресурсах Meta, засвідчують, що за останній рік охоплення Instagram зросло на 21 %, незважаючи на значні зміни у звітності компанії за показниками рекламної аудиторії. За даними Meta, протягом 2021 року до Instagram приєдналося понад чверть мільярда нових користувачів, внаслідок чого на початок 2022 року охоплення

платформи досягло майже 1,5 мільярда користувачів. Зараз реклама Інстаграма охоплює понад 1 мільярд користувачів щомісяця завдяки додатковому функціоналу і можливостям для творчості в межах цього формату. Стрімке зростання TikTok продовжується, рекламна аудиторія TikTok продовжує зростати величезними темпами, його рекламне охоплення збільшилося на 60 мільйонів користувачів (+7,3 %) і на початок 2022 року досягло майже 885 мільйонів користувачів. Рекламне охоплення YouTube перевищило 2,5 мільярда людей. За останніми даними, реклама на YouTube зараз охоплює понад 2,5 мільярда користувачів, причому за останні 12 місяців цей показник зріс на 11,9 % (+271 мільйон користувачів). Таким чином, вище перераховані мережеві платформи є уособленням інтересів мільярдів жителів на планеті.

Література

1. Voronkova Valentyna, Punchenko Oleg, Azhazha Marina. Globalization and global governance in the fourth industrial revolution (industry 4.0). Humanities Studies. 2020. Випуск 4(81). С. 182-200.

2. Nikitenko Vitalina, Andriukaitiene Regina, Punchenko Oleg. Formation of sustainable digital economical concept: challenges, threats, priorities. Humanities Studies. 2019. Випуск 1(78). С. 140-153.

Світлана Ситняківська

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальних технологій*

Інна Літяга

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних технологій
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Українське суспільство сьогодні переживає черговий кризовий період, пов'язаний з багатьма чинниками. Найбільш руйнуючою обставиною є збройна агресія Росії проти України. Певну кризу переживає і професійне середовище фахівців (педагогів, психологів, соціальних працівників та ін.).

Сутність цієї кризи полягає у відсутності або недосконалості методик роботи з сім'ями та дітьми, які постраждали від збройного конфлікту, в тому числі внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Проблема ВПО є актуальною на сьогодні у нашій державі і потребує

розробки теоретичних засад та їх практичного втілення щодо соціальної адаптації їх у нових умовах проживання.

Метою дослідження є аналіз різних аспектів інтеграції внутрішньо переміщених осіб у суспільство, зокрема їх адаптації.

На сьогодні ситуація в Україні характеризується складним військовим, політичним, економічним, соціальним станом, що потребує підтримки ВПО з різних питань і вимагає комплексного міждисциплінарного підходу.

Теоретичну та практичну значущість проблем внутрішньо переміщених осіб розкрили у своїх працях О. Балакірева, І. Григоренко, Н. Гусак, О. Залеська, А. Капська, Н. Лактіонова, Н. Савельєва, С. Трухан та ін.

Внутрішньо переміщені особи мають потребу в матеріальній, фінансовій, соціально-педагогічній, юридичній і психологічній допомозі та підтримці. На особистість негативно впливає стрес, пов'язаний із позбавленням домовки, відсутністю стабільності, втратою годувальників, друзів, батьків, позбавлення турботи. Тому, дана проблема є комплексною і включає не лише політичну, а й соціальну, психологічну та комплексну соціальну роботу та потребує особливих ресурсів для її вирішення [1].

Для розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб ретельно розроблена нормативно-законодавча база щодо їх захисту, ефективна діяльність органів адміністрації, координація зусиль різних відомств та фінансування з державного бюджету, допомога громадських та благодійних організацій. Одним із основних законів, який регулює захист ВПО, є Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", прийнятий і підписаний Президентом України 20. 10. 2014 року №1706 – VII, який зазнав певних змін з того часу [3].

Згідно Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [3].

Зазначений закон є гарантією дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які передбачені Конституцією України та іншими законами, а також заперечує примусове внутрішнє переміщення.

Незважаючи на всі проблеми внутрішньопереміщених осіб одією із них є соціальна адаптація. Адаптація – це пристосування до певних умов середовища. Соціальна ж адаптація – це процес активного пристосування індивіда до зміненого середовища за допомогою різних заходів.

Найважливішою умовою успішної адаптації є свідома діяльність, що включає в себе безперервний обмін із іншим соціальним середовищем та громадою, яка її приймає. Це можливо лише за умови усвідомлення себе як суб'єкта цього процесу [2].

Науковцями складено перелік сучасних стратегій, які розглядаються як свідоме поведінка особистості, що спрямована на адаптацію до них адекватними способами: 1) блок активних дій, що призводять до усунення джерела стресу – планування, пошук активної соціальної підтримки, позитивне тлумачення та зростання, прийняття відповідальності; 2) блок стратегій, які передбачають пошук емоційної та соціальної підтримки, пригнічення конкуруючої діяльності; 3) блок адаптаційних стратегій не є ефективними, проте іноді допомагає особистості в умовах кризової ситуації дистанціюватись від неї і знайти оптимальний варіант вирішення проблеми (заперечення стресової події, мисленнєве та поведінкове відсторонення від неї; іноді навіть емоційний напад, агресивна поведінка) [2].

Щодо соціальної адаптації ВПО, то це справа часу в комплексі з допомогою фахівців. Насьогодні під час військового стану розробляються і затверджуються закони, які є на часі.

Отже, проаналізувавши українське законодавство щодо захисту і підтримки внутрішньо переміщених осіб, а також враховуючи те, що Україна за роки незалежності вже не вперше зіткнулась із зазначеною проблемою, варто зауважити, що все ж таки нормативно-правове забезпечення потребує розробки, вдосконалення, враховуючи реалії сьогодення.

Література

1. Військово-політична стабільність держави в аспекті інтелектуалізації економіки. Монографія. Під редакцією д. е. н., проф. А. Ю. Якимчук. Рівне: НУВГП, 2019. 208 с.

2. Соколюк А. Л. Методика роботи соціального працівника з внутрішньо переміщеними особами URL: <http://eprints.zu.edu.ua/26341/1/%D0%A1%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D0%BA> (Дата звернення: 10.05.2022).

3. Стаття 1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (Дата звернення: 10.05.2022).

Ірина Утюж,
*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету*

СОЦІАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ СМИСЛИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Ситуація в якій ми з вами опинились, ВІЙНА в Україні, не є типовою, це ситуація, яку можна назвати "маленькою смертю", перебудова всіх цінностей, які були до війни, вихід із стабільного стану, одним словом, ми опинились в екстремальних умовах, яких ніколи не було в нашому житті. І нам треба все це осмислити, відповісти на питання, що відбувається, що ми можемо відчувати і що ми відчуваємо, щоб не увійти в істеріку, або депресію.

Розмова про себе в умовах війни, стає надактуальною, визначення проблемних питань екзистенційно-психологічного характеру, пошуку смислу життя, дозволяють нам активно жити, бути здоровим і наближати перемогу.

Війна та людина тісно пов'язані протягом всієї історії людства. Людина створює війну, вона є результатом діяльності, вона можлива лише завдяки людині, та й війна впливає на людину: війна змінює людину, переформатовує світогляд, народжує нові антропологічні типи та формує інші зв'язки між людьми.

Для всієї України, сучасна ситуація стала гіперекстремальною. Внутрішні навантаження, які вона викликає, часто перевищують людські можливості, руйнують звичайну поведінку і дії, ведуть до небезпечних наслідків. І в цій непростій ситуації ми чітко повинні розуміти смисл нашого життя. Тому що, екзистенційний вакуум, в якому ми опинились, – це втрата цілей та сенсу, веде нас до фрустрації. У класичному сенсі психології та філософії логотерапії за В. Франклом – фрустрація це феномен в якому людина досягаючи певної мета, далі не знає що робити. В умовах війни ми мети не досягли, але попереду порожнеча, ми не знаємо до чого ми прийдемо і що залишиться значущим в нашому житті.

Тому виникає особливе правило життя в умовах війни, а саме толерантність до невизначеності – "Я можу жити якісно, не знаючи, що буде завтра".

Це внутрішня якість, чим більш толерантність у нас розвинена, тим більше ми адаптивні до будь-яких умов, що відбуваються в нашому житті.

"Я не знаю, що буде далі, але я готова як особистість ефективно функціонувати тут і зараз". Ми не маємо з вами іншого виходу – треба жити одним днем, приносити благо світові.

І далі, хотілося б сказати про ще одну соціально-екзистенційну якість людини – це ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ – вихід за межі "Я".

Коли я роблю щось не для себе та своїх дітей – це все про мене, а коли хочу зробити щось для іншого, то настає справжній момент поваги до світу і людини – трансцендентність. Це перехід до боротьби з екзистенційним вакуумом – шлях знаходження сенсу життя!

Допомога іншим, об'єднання нації, що демонструє наш народ. Консолідація! Це оздоровлюючі функції життєутвердження людини і суспільства, єдина альтернатива майбутнього для всього світу!

Сергій Юшин,
доктор економічних наук, професор
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААНУ, м. Київ

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНІ АВЕРС ТА РЕВЕРС У САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ І ДЕРЖАВИ

Прийнята у 1990 р. Декларація про державний суверенітет України мала на меті безумовне здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення, одночасно визнаючи при цьому пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Проте, практична реалізація потенціалу самовизначення виявилася більш складною, ніж очікувалася на старті. Вже через два роки тодішній Прем'єр-міністр України Л. Кучма засвідчив настання кризового стану у державі та наголосив з парламентської трибуни: "Скажіть, що треба будувати, – і я збудую". Іншими словами, розбудова України як самостійної держави розгорталася без своєї чіткої самоідентифікації.

Як відомо, кожна монета має дві сторони: аверс (лицьова сторона) і реверс (зворотний бік, зміна напрямку руху у зворотний бік). Ці два боки буття України Л. Кучма висвітлював у 2004 р. у своєму творі, де вказав у форматі аверсу на ті негативи, які були зумовлені відсутністю ясної самоідентифікації ("Ми й досі не збагнули остаточно, хто ж ми такі") та проведенням реформ на основі міфів без будь-якого обґрунтування і

навіть приблизного уявлення про те, як і у якій послідовності їх здійснювати. Але одночасно у форматі реверсу він нагадав і те, що "в Україні була відтворена традиційно європейська система освіти, заснована на володінні латиною та ознайомленні з працями римських істориків і філософів. Латина була універсальною мовою європейського культурного товариства, і володіння нею давало освіченим українцям ключ до досягнень науки та культури того часу. ... Україна зберігала живі зв'язки з грецьким культурним світом " [1, с. 23, 159, 161, 202]. Згадаємо Г. Гегеля: "...рух уперед є повернення назад в основу, до первісного та істинного, ... та яке насправді породжує початок" [2, с. 127].

Загальновідомим є стародавній Дельфійський вислів "Пізнай самого себе". Його визнавали філософи (Фалес і Геракліт, Платон і Арістотель) та історики (Плутарх і Пліній). Проте така самоідентифікація виявилася досить складною та важкою. Так, Арістотель стверджував, що "усе існуюче не бажає бути погано керованим" [3, с. 319]. Але ж Ф. Бекон, наприклад, вважав, що "люди не знають цілком ні своїх багатств, ні своїх сил і уявляють собі перші більшими, а другі меншими, ніж вони є насправді. Саме від цього вони, надаючи надмірну ціну успадкованим мистецтвам, не шукають нічого більшого або, занадто низько ставлячи себе, витрачають свої сили на нікчемне, а не відчувають їх у тому, що важливо для справи" [4, с. 63]. З цим погоджується й І. Адізес – сучасний дослідник менеджменту: "для успішного управління ми маємо добре знати самих себе, знати, які зі стандартних ролей є наші сильні сторони і які слабкі сторони нам необхідно подолати; проте більшість людей зовсім не знає себе" [5, с. 152].

Актуалізуючи переосмислення поняття про ідентичність, Ф. Аінса вказував, що "традиційно в основі ідентичності лежало почуття причетності до якогось спільного надбання (території, історії, мови, релігії, ритуалів та звичаїв); нині ж поняття ідентичності менш залежно від локальних і національних уподобань" [6, с. 199]. Саме тому, стверджує Е. Тоффлер, найпоширенішою із сучасних хвороб стала "криза самоідентифікації", бо ніколи раніше перед масою людей не стояв складніший вибір; пошуки самоідентифікації виникають не через передбачувану відсутність вибору в "масовому суспільстві", а саме через велику кількість і складність можливостей нашого вибору [7, с. 346]. Ще Арістотель наголошував: "...що вважається цінним у можновладців, неминує з'явиться таким і в уявленнях інших громадян" [8, с. 169]. Це також підтверджують дослідження С. Московичі ("ідентифікація з особистістю, яка утримує владу та здатна підтвердити свою харизму" [9, с. 321] та Р. Мертона ("людина, яка ідентифікує себе з референтною особистістю, рівняється на поведінку та цінності цього індивіда") [10, с. 455].

На думку Дж. Акерлофа і Р. Крентона, "одними з найважливіших факторів ефективності фірми є здатність дати співробітникам посади, з якими вони могли б самоідентифікуватися, та вміння досягти такої самоідентифікації" [11, с. 110].

Аналіз нормативно-правових актів України свідчить про те, що чільні аспекти самоідентифікації представлені в них недостатньо. Так, у трьох Законах України (№ 1582, 2004 р.; № 5029, 2012 р.; № 1770, 2021 р.) ці аспекти стосуються етнічних і культурних аспектів. В актах Верховної Ради України (№ 705, 1999 р.; № 1689, 2004 р.; № 2188, 2022 р.) – інформаційних, духовно-культурних, етнічних аспектів. В актах Президента України (2002 р.; № 347, 2002 р.; 2006 р.; № 225, 2021 р.) – аспектів соціальних, національних, особистісних, мовних, інформаційних, культурних, інноваційних і т.ін. В актах Кабінету Міністрів України спостерігається певний вихід самоідентифікації на аспекти освіти, мови, світогляду, підприємницької діяльності та проєвропейської самоідентичності.

Висновки: Наведений вище аналіз дозволяє стверджувати наступне:

- * проблема самоідентифікації людини і держави є фундаментальною в усі часи, є актуальною і в Україні, але поки не вийшла в ній з ембріонального стану;

- * повне її вирішення потребує досконалого філософсько-методологічного інструментарію, системно інтегрованого з національним правовим простором.

Література

1. Кучма Л. Украина – не Россия / Л. Кучма. Москва: Время, 2004. 560 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. В 3-х т. Т.1. / Москва: Мысль, 1970. 501 с.
3. Арістотель. Метафізика / Пер. з давньогр. О. Панич. Київ: Темпора, 2022. 848 с.
4. Бэкон Ф. Соч. в 2-х т. Т.1. Москва: Мысль, 1971. С. 58-150.
5. Адизес, И. Как преодолеть кризисы менеджмента. Диагностика и решение управленческих проблем / Москва: МИФ, 2014. 320 с.
6. Аинса Ф. Реконструкция утопии. Москва: Editions UNESCO, 1999. 207 с.
7. Тоффлер Э. Шок будущего: Москва: ООО "АСТ", 2001. 560 с.
8. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
9. Московичи С. Машина, творящая богов. Москва: «ЦПП», 1998. 560 с.
10. Мертон Р. Социальная теория. Москва: АСТ, 2006. 880 с.
11. Акерлоф Дж. А., Крэнтон Р. И. Идентичность и экономика организаций // РЖМ. – Т. 8. № 2. 2010. С. 107-130.

Олена Гончарова,
кандидат філософських наук, докторант
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

ВІЙНА ЯК ТЕМПОРАЛЬНИЙ РОЗРИВ В ЕКЗИСТЕНЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Сучасна ситуація військової агресії РФ на території України породила собою низку численних соціогуманітарних зрушень, які потребують своєї всебічної рефлексії. Деякі з них є унікальними і притаманними конкретно цій ситуації; деякі ж носять закономірний характер і зустрічалися в аналогічних історичних подіях. Одним з таких соціогуманітарних зсувів є темпоральний розрив в екзистенції особистості, спричинений війною.

Для того, щоб висвітлити це явище, розглянемо спочатку дефініцію терміну "темпоральність". Темпоральність – це особливий зв'язок моментів часу, транзит між модусами минулого, теперішнього та майбутнього, який визначається внутрішньою природою суб'єкта, що здійснює цей транзит у своїй свідомості. У сучасну соціальну філософію поняття темпоральності увійшло через екзистенціалістську традицію. У ній темпоральність людського буття протиставляється положенню речі, об'єкта, над яким цей час здійснюється і який, закономірно, не може на нього впливати.

Темпоральна цілісність, як суспільства, так і окремої особистості, дозволяє здійснювати планомірний розвиток, мислити довгостроковими перспективами, здійснювати рефлексію над ретроспективами; теперішнє ж виступає як специфічний "буфер" між минулим та майбутнім, в якому отримують змогу реалізуватися ті потенції, що на даний момент є можливими завдяки попереднім етапам розвитку. Отже, завдяки темпоральній цілісності структурується соціальний час і – закономірно – ті події, які в ньому відбуваються. Це сприяє акумуляції і раціональному використанню людських ресурсів та зусиль, що отримують певний визначений вектор реалізації, а не здійснюються хаотично і розпорошено.

Темпоральний ж розрив означає такий стан, коли в попередню логічну зв'язаність моментів часу, яку конструює суб'єкт у своїй свідомості, вривається "чужорідний наратив", що руйнує її. Іноді він навіть сприяє перетворенню суб'єкта на об'єкт – того, по відношенню до кого здійснюється час, а не того, хто сам цей час конструює.

Війна є одним з таких травмуючих наративів. Вона "вибиває" людей зі звичної їм транзиції між минулим, сьогоденням та майбутнім; накопичені потенції з минулого не мають змоги реалізуватися, а

майбутні перспективи вбачаються цілковито непрогнозованими і примарними. Якщо звичний транзит між минулим, сьогоденням та майбутнім не має змоги відбуватися, можливі три варіанти реакції людини на цей темпоральний розрив – три варіанти своєрідного "застрягання" у різних часових модусах. У кожному з них вона так чи інакше втрачає свою суб'єктність.

Так, при "застрягання" у модусі минулого, людина з усіх зусиль намагається залишитися у своїй свідомості у спогадах про життя, яке вона вела до війни. Можливим є стан туги, ностальгії, жалю за втраченими можливостями, які більше не реалізуються. Людина починає ідеалізувати своє минуле життя і навіть бачити у ньому неосяжний простір мертвих перспектив. При цьому фактично вона неусвідомлено не живе у реальності, не приймає наратив війни у своє життя, він не вписується у її картину світу, виступає як чужорідний ворожий елемент, від якого у ностальгічних спогадах вона прагне ментально втекти.

При "застрягання" у теперішньому наявна орієнтація на ситуативний момент часу, тільки з його об'єктивними можливостями, без жодної рефлексії стосовно пролонгованого минулого або майбутнього. Така реакція можлива у людей, які щоденно стикаються з реальною фізичною загрозою своєму життю – у солдатів та волонтерів на полі бою, і людей, які живуть під постійними обстрілами, у переміщених осіб, які не знайшли собі притулку. Ці люди думають тільки про своє виживання, а, отже, час концентрується для них тільки в координатах мінливого "тепер", а транзит до віддаленого минулого і майбутнього вбачається неактуальним.

При "застрягання" у майбутньому людина з усіх сил намагається протестувати проти наративу війни, який зламав її життєві плани. Вона може завзято братися за реалізацію дій з надзвичайно довгостроковими перспективами. Наявний і весь спектр невротичних реакцій: злість на себе за дезорганізацію, "лінь", неможливість здійснити задумане у важких воєнних умовах. Війна виступає тим фактором, який сприяє утворенню "примарного суб'єкта" - тобто об'єкта, який, незважаючи на свій протест проти темпорального розриву, спричиненого війною, не може структурувати свій реальний час, а залишається в полоні своїх ілюзій щодо нього.

Отже, в свідомості людини війна може виступати як чужорідний наратив, який, беззаперечно, руйнує її усталені життєві плани і відповідну їм темпоральну цілісність. Дуже часто людина реагує на цей ворожий наратив втратою своєї суб'єктності, "провалюючись" і "застрягаючи" у часових модусах минулого, теперішнього або майбутнього. Цей стан

можна мінімізувати або навіть взагалі нейтралізувати його, поступово повернувши собі свою суб'єктність – тобто – включаючи наратив війни у свою персональну історію, не вагаючись конструювати свій індивідуальний час, враховуючи координати війни.

Література

1. Черкун Я. С. Визначення поняття "соціальна темпоральність". *Грані*. 2016. № 2 (130). С. 50 – 54.
2. Bergson H. Duration and Simultaneity: Bergson and the Einsteinian Universe. UK: Clinamen Press Ltd, 1999. 224 p.
3. Fassin D. The humanitarian politics of testimony: Subjectification through Trauma in the Israeli-Palestinian conflict. *Cultural Anthropology*. 2008. № 23 (3). P. 531 - 558.
4. Haas B. M. Citizens-in-Waiting, Deportees-in-Waiting: Power, Temporality, and Suffering in the U.S. Asylum System. *Ethos*. 2017. № 45(1). P. 75–97.

Ольга Ілліна

*кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціальних технологій*

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО УЧАСТІ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Протягом життя на людину впливає безліч небезпек. У сучасному суспільстві спостерігається підвищення травматизму, збільшення кількості захворювань, аварій і катастроф. Втрати суспільства від різних небезпек колосальні. Більше того, в умовах пандемії та політичної й економічної нестабільності вони мають тенденцію до зростання. На думку директора Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України і Національної академії наук України Л. І. Ільчука, якщо не вжити відповідних запобіжних заходів безпеки, наявні зовнішні й внутрішні загрози політичного, економічного, соціального, воєнного, екологічного, техногенного, інформаційного та іншого характеру здатні дестабілізувати стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у всіх сферах їх діяльності [4].

Соціальна безпека - це стан суспільства, в якому гарантується мінімальний ризик для життя та здоров'я людей. При цьому враховуються

сфери виробництва, охорона конституційного порядку, зовнішня безпека, культура, забезпечення прийнятного рівня та якості життя.

Теоретичні аспекти національної і соціальної безпеки досліджували Загурська-Антонюк В. Ф., Ліпкан В. А. тощо [3, 6]. Практичні питання реалізації соціальної безпеки були предметом вивчення Гнибіденко І. Ф., Грабко Є. В., Е. Лібанової [1, 2, 5]. Соціальна безпека розглядається науковцями як в широкому розумінні відносно суспільства загалом, так і в більш вузькому, як складова національної безпеки. Національна безпека в свою чергу характеризується захищеністю держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Як складова національної безпеки соціальна безпека пов'язана з соціальним захистом особистості. В контексті цього зростає роль підготовки майбутніх соціальних працівників до процесу забезпечення соціальної безпеки суспільства. Майбутні соціальні працівники при здійсненні соціальної роботи повинні знати загальні закономірності формування і забезпечення соціальної безпеки, розуміти проблеми нормативно-правового забезпечення соціального захисту населення, брати участь у розробці стратегії забезпечення соціальної безпеки в Україні. Знання про суть та теоретичні й практичні засади формування і забезпечення соціальної безпеки є основою формування теоретичної і методологічної бази, необхідної для здійснення соціальної роботи.

Для успішного здійснення соціальної роботи майбутні соціальні працівники повинні вміти досліджувати і аналізувати загрози соціальної безпеки в Україні; використовувати механізм державної підтримки при здійсненні соціальної роботи; здійснювати консультації щодо соціального захисту громадян; сприяти подоланню соціальних проблем в сімейно-побутовій сфері, в галузі охорони здоров'я, у професійній сфері.

При реалізації освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня галузі знань 23 Соціальна робота спеціальності 231 Соціальна робота в Житомирському державному університеті імені Івана Франка питання соціальної безпеки розглядаються в процесі вивчення освітньої компоненти "Соціальна політика в Україні". З одного боку це дає розуміння взаємозв'язку соціальної політики і соціальної безпеки, з іншого зводить можливість більш детального розгляду складових соціальної безпеки і шляхів їх забезпечення.

Вивчаючи нормативно-правові та організаційні засади підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня галузі знань 23 Соціальна робота спеціальності 231 Соціальна робота у Тернопільському національному педагогічному університеті імені

Володимира Гнатюка було з'ясовано, що питання безпеки є предметом вивчення окремої основної освітньої компоненти "Культура безпеки". Крім того проблеми соціальної безпеки розглядаються при вивченні основної освітньої компоненти "Соціальна політика в соціальній роботі" та вибіркових освітніх компонент "Соціально-правовий захист" і "Право соціального забезпечення".

Такий підхід дозволяє здійснити більш ґрунтовну підготовку майбутніх соціальних працівників до участі у процесі забезпечення соціальної безпеки, що є нагальною потребою сьогодення, і повинно бути враховано у процесі модернізації відповідних освітньо-професійних програм інших закладів вищої освіти в Україні.

Література

1. Гнибіденко І. Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика. Київ: КНЕУ, 2006. 292 с.

2. Грабко Є. В. Забезпечення соціальної безпеки в Україні: регіональний аспект. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2010. Вип. 2 (4) URL : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-02/10gevura.pdf> (дата звернення 17. 05. 2022).

3. Загурська-Антонюк В. Ф. Національна безпека та система державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1682> (дата звернення: 17.05.2022).

4. Льчук Л. І. Основні загрози та пріоритети розвитку соціальної безпеки в Україні. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26802/18lchuk.pdf?sequence=1> (дата звернення 17. 05. 2022).

5. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. із соц. політики. Київ: Основи, 2004. 491 с.

6. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: Київ : КНТ, 2009. 631 с.

Леонід Майданевич,

кандидат філософських наук, викладач

Вікторія Федотова,

студентка II курсу медичного факультету №1

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

АКАДЕМІЧНИЙ ТВІР:

ПІДХОДИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

З метою встановлення академічної відповідальності за передачу академічного твору третій особі "як автору", в травні 2021 року

народні депутати подали до Верховної Ради України проєкт Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо встановлення відповідальності за передачу академічних творів із порушенням принципів академічної доброчесності". В січні 2022 року цей проєкт закону було прийнято за основу та передано за процедурою на друге читання.

Зокрема, в цьому законопроєкті запропоновано таке визначення: "Академічний твір – це твір, що містить результати наукових досліджень, науково-методичної, мистецької, навчальної або іншої творчої діяльності, який використовуватися для підтвердження результатів навчання та/або присвоєння освітніх кваліфікацій, наукових ступенів та/або вчених звань, а також в інших випадках, визначених законодавством та закладом освіти або науковою установою" [1].

Аналіз запропонованого "терміну" надає підстави вважати, що суб'єкти законодавчої ініціативи допустилися певних недоліків, що надалі може призвести до недовіри цього визначення (у разі прийняття). Наприклад, "академічний твір – це твір, що містить результати наукових досліджень, науково-методичної, мистецької, навчальної або іншої творчої діяльності, який використовуватися ..." (новий п. 2-1 ч. 1 ст. 1 проєкту Закону).

Іншим проблемним аспектом є відсутність достатніх і завершених правових механізмів реалізації положень цього законопроєкту. Тобто, в цьому законопроєкті не створюються правові передумови для більш ефективного забезпечення академічної доброчесності. Пропонується лише додати визначення академічного твору та доповнити статтю 42 "Академічна доброчесність" Закону України "Про освіту" [2] таким видом порушення академічної доброчесності, як передачу академічного твору третій особі для подальшого використання цією особою як автором. Відповідно, такі недоліки не будуть сприяти у формуванні дискурсу в сфері дотримання основних засад академічної доброчесності в освітньому та науковому середовищах.

На нашу думку, суб'єкти законодавчої ініціативи (при підготовці вищезазначеного законопроєкту) мали б врахувати зарубіжний досвід розгляду справ про порушення стандартів академічної доброчесності. Зокрема, на законодавчому рівні чітко визначити загальні принципи та процедури розгляду правопорушень академічної доброчесності (визначених в статті 42 Закону України "Про освіту").

Так, український науковець Т. Лічман у своєму дослідженні досвіду університетів США зазначає: "Реалізація політики забезпечення академічної чесності у вищій освіті США передбачає чітку ідентифікацію порушень дослідницької етики, створення

комплексу процедур їх попередження, фіксації, розгляду, визначення виховних та дисциплінарних санкцій. При цьому, плагіат у навчальній та дослідницькій діяльності не є дуже розповсюдженим явищем, оскільки кожен викладач має необмежений доступ до програмного забезпечення з моніторингу та виявлення плагіату ... Нормою є наявність в усіх навчальних закладах Кодексів академічної доброчесності, які містять принципи, правила або ідеали, які визначають шляхетну поведінку в межах своєї спільноти, норми щодо недопущення проявів академічної нечесності в навчальній та науковій роботі; регламентують процедурні моменти розгляду цієї категорії справ. Очевидно, практика розгляду виявлених фактів академічної нечесності, санкції у разі підтвердження порушення, інші регламентні питання визначаються політикою кожного вищого навчального закладу. Потрібно зазначити, що вищі навчальні заклади, у своїй більшості, орієнтовані на виховання студентів та дослідників у дусі несприйняття етичних порушень, тому найбільш жорсткі санкції застосовуються скоріше як виняток, а не правило. Більш поширеними є превентивні заходи, які носять виховний характер (введення до освітнього процесу відповідних навчальних курсів, видання та розповсюдження брошур, проведення спеціальних роз'яснювальних тренінгів тощо). Цікавим є формат проведення слухань комісії з етики ... що більш схожий на відкритий судовий процес, в якому беруть участь обвинувач (професор або інша особа, яка виявила факт порушення), обвинувачений (студент або дослідник, який підозрюється у вчиненні порушення), судді (комісія з етики), а також експерти (які володіють спеціальними знаннями щодо предмету розгляду і можуть підтвердити або спростувати наявність порушення). Іноді до участі у процесі залучаються професійні юристи. Останньою інстанцією у справах щодо проявів академічної нечесності завжди виступає ректор (наглядова рада) Університету" [3, с.152-153].

Наведені міркування дають можливість прийти до таких висновків: 1) народним депутатам України необхідно коректно сформулювати визначення поняття "академічний твір"; 2) на законодавчому рівні визначити загальні принципи та процедури розгляду правопорушень академічної доброчесності; 3) на законодавчому рівні прописати стандарти просвітницьких програм "нульової толерантності до проявів академічних зловживань" з врахуванням національних тенденцій діджиталізації в сфері публічного управління.

Література

1. Проект закону "Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо встановлення відповідальності за передачу академічних

творів із порушенням принципів академічної доброчесності" : (Номер, дата реєстрації: 5461 від 05.05.2021). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5461&skl=10 (вільний; назва з екрану).

2. Про освіту: закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII / (Голос України від 27.09.2017, №178-179); [поточна редакція від 06.04.2022р.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (вільний ; назва з екрану).

3. Лічман Т. Процедура розгляду справ про порушення стандартів академічної доброчесності (із використанням практик американських університетів) // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / За заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова, Київ: Видавництво "Таксон", 2016. С.151–169.

Тетяна Сорочинська,
*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії
Рівненський державний гуманітарний університет*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

Однією з головних тенденцій світової політики є гуманізація міжнародного життя, тобто перехід до конструктивної взаємовигідної співпраці на основі нового мислення і моральних цінностей. Відсутність же у зовнішній політиці сучасної держави концептуалізації гуманітарного складника безумовно є перешкодою на цьому шляху. Тому, надважливим постає необхідність налагодження ефективного міжнародного співробітництва з урахуванням національних інтересів України, а також на протистоянні гуманітарній інтервенції. Слід наголосити на потребі об'єднання та узгодження освітнього, культурного, етнонаціонального, державно-конфесійного та інших напрямів державної політики в гуманітарній сфері.

Нині, в умовах військової агресії Росії українці своїми реальними діями довели спільноті європейських розвинутих країн, що завжди прагнули жити в демократичній, економічно розвиненій, соціально орієнтованій країні. Що утвердження демократичних цінностей, принципів громадянського суспільства, свободи слова та верховенства права, гуманітарної спрямованості політики держави є пріоритетом українського суспільства. І курс на європейську інтеграцію є домінантою внутрішньої та зовнішньої державної політики України.

З огляду на нинішній стан (війни), в якому перебуває Україна, Мінкультури реалізує практику захисту культурно-інформаційного простору країни шляхом впровадження низки заходів, а саме: зведення до мінімуму співпраці українців і росіян у мистецькій та спортивній сфері, заборона діяльності на нашій території усіх російських колективів, виконавців, акторів, спортсменів країни агресора та ін. Варто сказати про те, що ще до активної фази війни (яка розпочалася 24 лютого 2022 р.) впродовж попереднього року захисним санкціям було піддано 66 кінофільмів і телесеріалів російського виробництва. І цей процес триває [1]. Натомість значно активізувалося українське кіновиробництво, у тому числі із закордонними партнерами, що свідчить про входження українського кіно до європейського і світового культурного простору.

В останні роки значно зросло українське книговидавництво, зокрема видання літератури з гуманітарних питань, у тому числі україномовних перекладів праць відомих західних дослідників. Розповсюдження книжкової продукції відбувається за посередництва ринкових механізмів, які мають свою логіку і динаміку. Регуляція цих механізмів відповідно до потреб гуманітарної безпеки держави має стати складовою державної політики, проходити усвідомлено і спрямовано, із залученням потенціалу громадянського суспільства України [2].

В умовах війни поточні процеси декомунізації колективної історичної пам'яті та символічного простору України набули більш радикального характеру ніж у попередні роки, коли замість руйнування пам'ятників запроваджувалася практика їх демонтажу з метою переміщення до музеїв монументальної пропаганди (музеїв тоталітаризму), які мали бути створені в Києві та областях країни. Сьогодні масовим стало явище зміни назв вулиць, скверів, площ та провулків в усіх містах України, які носили назву російських чи радянських діячів.

У контексті означеної проблеми не можемо оминати і освітню сферу, головною подією якої в останні роки стало прийняття Закону "Про освіту", який започаткував ініційовану МОН реформу "Нової української школи". Закон стосується переважно формально-організаційних аспектів освітнього процесу (освітньої мережі, статусу освітніх закладів, часових рамок навчання, набору та розподілу навчальних дисциплін тощо). Серед основних нововведень: 1) перехід на 12-річний цикл повної середньої освіти, яка матиме три рівні: початкова освіта (1–4-й класи, початкова школа), базова (5–9-й класи), профільна освіта (10–12-й класи, ліцей або заклад професійної освіти). Третій рівень запроваджуватиметься в перспективі за умови створення

відповідної мережі та наявності належного фінансового забезпечення 12-річного навчання; 2) запровадження в освітній процес засад "школи компетентностей" (поінформованості, обізнаності, навичок пошуку і роботи з інформацією), партнерської педагогіки (співпраці школи і батьків), автономії вчителів (вони матимуть право самостійно готувати власні авторські програми, вибирати підручники, методи, стратегії і засоби навчання); 3) запровадження системи добровільної зовнішньої незалежної сертифікації вчителів, підвищення їхньої мінімальної тарифної ставки до чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних громадян (поетапно до 2023 р.); 4) скасування атестації шкіл та перехід до нового механізму зовнішнього контролю якості освіти – інституційного аудиту, що здійснюватиметься органом, незалежним від закладів освіти та їх засновників, – Державною службою якості освіти України [3].

Для зміцнення позицій державної мови і подальшого протистояння впливу "руського мира" доцільно здійснювати реальну та сильну підтримку створення якісного україномовного культурного та інформаційного продукту, формування сучасної української нормативної (еталонної, літературної) мови, перекладацької діяльності, постійного підвищення професіоналізму корпусу носіїв культури – педагогів, вчителів, журналістів, митців та ін. [4].

Висновок: реалізація заходів щодо розвитку національної культури, захисту національного культурно-інформаційного простору, формування україноцентричної громадянської свідомості, обґрунтування цінності української державності та мови в останні роки стало пріоритетом державної політики України. Та не варто зменшувати увагу держави і суспільства до гуманітарних проблем. Залишається нагальною потреба у прийнятті закону України, який би об'єднував та узгоджував освітній, культурний, етнонаціональний, державно-конфесійний та інші напрями державної політики в гуманітарній сфері.

Література

1. Гуманітарна політика як мультиплікатор соціального капіталу Української Держави. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/gumanitarna-politika-yak-multiplikator-socialnogo-kapitalu> (дата звернення: 4.05.2022).

2. Актуальні проблеми ринку книжкової продукції в Україні в контексті завдань гуманітарної політики. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-problemi-rinku-knizhkovoi-produkcii-v-ukraini-v> (дата звернення: 3.05.2022).

3. Нова українська школа. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 4.05.2022).

4. Керн Ф. Звіт експертів Ради Європи "Огляд культурної політики України". URL: http://195.78.68.75/mcu/control/publish/article?art_id=245250759 (дата звернення: 2.05.2022).

Наталія Хомутовська,
*співробітниц кафедри екології та охорони навколишнього середовища
біологічного факультету Варшавського університету, Польща*

ДИЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВЦЯ В ЧАСИ ВІЙНИ: НАУКОВА КРИЗА ЧИ НОВІ МОЖЛИВОСТІ?

Війни, як свідчить історія, завжди були притаманні цивілізаціям, вони передували докорінним змінам, навіть еволюції, розвитку та становленню держав. Як соціально-політичне явище війна безпосередньо пов'язана з докорінною зміною характеру відносин між державами, народами, націями, класами і соціальними групами та переходом протиборчих сторін від застосування ненасильницьких форм і способів боротьби до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів для вирішення певних суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших протиріч [1; 2].

Цивілізація є динамічною системою з притаманними їй протиріччями й суперечностями, а тому уникнути конфліктів у вельми різноманітному світі навіть в теорії неможливо, а на практиці це зробити ще складніше. Війни, зазначають науковці, мають, як правило, політичне підґрунтя. Разом з тим вони змінюють життя абсолютно всіх прошарків, соціальних, релігійних та інших груп населення, навіть тих, які всіма силами намагалися бути поза політикою (наскільки це можливо) [3].

Ми хочемо звернути увагу на положення та значення вченого як представника однієї з найбільш впливових професійних груп сучасного суспільства. Метою статті є характеристики положення науковця в умовах війни, визначення проблем, з якими стикається вчений в умовах воєнного конфлікту.

Згідно із законодавством України, вчений – це фізична особа, яка має повну вищу освіту та проводить фундаментальні й прикладні наукові дослідження, отримує наукові та науково-технічні результати

[3; 4] Вчений, або науковець, відповідно до своєї діяльності послуговується насамперед науковими інтересами, а тому повинен представляти та сіяти раціональне зерно і в часи нестабільності. Напрямок, за яким почала розвиватися українська наука протягом останнього десятиріччя, був спрямований на Захід із невеликим вкрапленням національної ідеї. Остання не могла не посідати важливого місця в житті українського вченого зокрема в зв'язку з діяльністю, яку Російська Федерація здійснювала проти України з 2014 року. До цього українські науковці, незважаючи на свій значний потенціал, часто перебували в тіні свого "старшого брата", або просто називалися радянськими вченими.

Події 2014 року вплинули також і на наукову сферу, на діяльність українських учених. Національна ідея, прагнення відокремитися від Росії та виразний курс у бік євроінтеграції з самого початку незалежної України був притаманний переважно представникам гуманітарної науки, орієнтованим на використання вітчизняних джерел, в той час як вчені точних та природничих наук продовжували використовувати та цитувати літературу російськомовну. Між російськими та українськими науковцями завжди простежувався тісний зв'язок, зокрема це пояснювалося менш вираженим, порівняно з науковцями з інших країн, мовним бар'єром. Для того, щоб прочитати наукову працю українцям не потрібно було вивчати іноземну мову, яка належить до групи віддаленої генеалогічно, як наприклад германська родина, оскільки в силу тісних історичних відносин російська ж мова завжди була присутня в житті українців. Значна частина російськомовних наукових джерел, які цитувалися українським вченими, була у вільному доступі. Науковці особливо не переймалися правилами використання міжнародних ліцензій щодо авторських прав, що стосувалися в західних країнах (зокрема міжнародні ліцензії неприбуткової організації Creative commons, тобто International Commons).

Сьогодні ми спостерігаємо чітку західну орієнтацію й науковців точних і природничих наук, їх інтеграцію з прогресивно розвиненими галузями біологічних наук, зокрема передуючих молекулярної біології та генетики. Нині країни Євросоюзу не лише простягають руку, забезпечуючи українських вчених стипендіями, надаючи гранти студентам, аспірантам та науковцям, а й з розумінням ставляться до мовного бар'єру, вбачаючи в українцях кваліфікованих фахівців, які опинилися в стресовій ситуації. Тому перед нами постає дилема: продовжити науку в тому ж стилі, чи скористатися західною підтримкою та розвивати власний потенціал, давши волю амбіціям, які

завжди були притаманні українському народу та які загубило прищеплене зокрема росіянами почуття меншовартості.

Для молодих науковців відповідь однозначна – побудова власної наукової системи прозахідного спрямування та без комплексів меншовартості. А для вчених, найбільш продуктивні роки яких прийшлися на радянські часи, сентименти будуть ще певний час тягнути назад. Дуалізм спрямованості українських вчених скоріше за все перешкоджав саморозвитку та самовираженню. Реалізації власних амбіцій заважало почуття все тієї ж меншовартості. Українські вчені багато років власноруч замикали себе в «кайдани», частина з них виїхала за кордон і продовжувала розвиватися під егідою іноземних наукових інституцій. Все ж науковці, що виїхали мали можливість отримати неоціненний досвід, а деякі з них мали і мають надію на повернення в Україну для того щоб поділитися знаннями та продовжити розвиток української науки вже разом із співвітчизниками.

В Європі протягом останніх десятиліть почали промуватися міждисциплінарні проєкти. Зокрема, в польській науці міжнародні та мультидисциплінарні проєкти давали змогу отримати більшу кількість балів та бути на кілька кроків попереду. В Україні ж, де за часів мого студентства (2010-2015) переважна більшість навчальних програм була спрямована на підготовку широкопрофільних спеціалістів, наприклад вчителів хімії та інформатики, біології та психології тощо. Після закінчення вищого закладу освіти випускники, які обирають науковий шлях, в більшості випадків залишаються в конкретній галузі та займаються переважну частину свого наукового життя спорідненими науками. Між гуманітаріями, які несуть національну ідею, розуміючи її глибоку сутність, та патріотизмом, можливо не з таким глибоким розумінням, вчених точних і природничих наук існує прірва. Тому постає питання: "Який з кроків має бути першим: євроінтеграція чи внутрішнє об'єднання та створення міждисциплінарної наукової системи?"

Вчені, які представляють гігантський кластер точних наук, протягом багатьох століть змінювали світ, відкриваючи нові хімічні елементи, способи боротьби з хворобами, космічні кораблі тощо, а їхніми науковими відкриттями, винаходами часто зловживали політики. Так, підписаний російськими науковцями лист до президента Росії не дав бажаного результату, тобто не зупинив війну. Який з цього може бути висновок? Наука безсила чи серед науковців все ж є ті, які вірять в ідеологію диктатора. Нижче неведена цитата науковця Макса Планка дає прекрасну відповідь на питання чи існують науковці без політики та чи варто інтегруватися, щоб зміцнити національну ідею саме в колі людей, які

в теорії повинні бути стовпами, на яких тримається держава: Якщо сьогодні 30 професорів протестуватиме проти уряду, то завтра 150 висловить свою солідарність з Гітлером лише тому, що боятиметься втратити роботу [5].

Тож хто він, український вчений в умовах сучасної війни: звичайна людина, яка бореться за право на життя, бунтівник чи інноватор, що шукає розв'язання проблем, пов'язаних з необхідністю модернізації суспільства чи воєнним конфліктом? Яка вона психологія вченого: чорна скринька чи все ж типова для середньостатистичного громадянина? Та як він має розцінювати нинішню ситуацію – як крах, застій чи нові можливості? Саме цей час, який характеризується економічною нестабільністю, надзвичайно сильним емоційним стресом із загостреним інстинктом самозбереження, і є тим станом людини, в якому представники роду *Sapiens* здатні мобілізувати всі свої ресурси та, можливо, дати початок новій стадії розвитку науки в Україні, міждисциплінарної та мультикультурної.

Література

1. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. Київ: Стилос, 2003. 254 с.
2. Воєнні конфлікти другої половини ХХ століття: Зб. наук. статей. За ред. С. В. Кульчицького. Київ: Ін-т історії України, 2004. 100 с.
3. Вознюк О. В., Грабар І. Г., Козловець М. А. Соціосинергетика та ідеологія держави: Навчальний посібник. Житомир, 2002. 187 с.
4. <https://kodeksy.com.ua/dictionary/v/vchenij.htm> (дата звернення 08.05.2022).
5. John Cornwell, Naukowcy Hitlera. Nauka, wojna i pakt z diabłem (tłumaczyli Stefan Baranowski, Agnieszka Kochan, Robert Palusiński) Wydawnictwo vis-à-vis etiuda, Kraków 2012, ss. 511

Дмитро Башманівський,
*здобувач спеціальності 033 Філософія
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКЛАМИ ЯК ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У час інформаційних перетворень та розвитку суспільства змінюються його технології, а також рекламні прийоми. Потреба реклами у видозмінюваності полягає у впливі на свідомість індивіда.

За різних часів реклама змінювала свої форму й зміст. Це явище зумовлювалося суспільним попитом та історичним підґрунтям.

Означена проблема цікавила багатьох відомих дослідників, серед них А. Безчотнікова, В. Божкова, Т. Булах, Р. Важель, Н. Грицюта, М. Гурицька, Н. Лисиця, Т. Лобойко, Г. Мардус, Ю. Миронов, О. Обласова, Б. Обрисько, І. Сидоренко та ін., які наголошували на важливості дослідженні реклами в різних важливих аспектах у суспільно-культурному контексті.

Появу зародків реклами можна спостерігати в період палеоліту. Таку рекламу називають "проторекламою". У антропологічних та етнографічних працях учених знаходимо дані про апарат первісних комунікацій, який був сформований та розвивався історично в межах певної культури. На цьому етапі людського розвитку основною функцією реклами була сигнальна, наприклад, сповіщення одноплемінних членів про наявну загрозу подію. У той час спостерігалася поява зародків соціальної відмінності, нерівності, а також первинного соціального статусу первісних людей. Певний предмет одягу чи прикраса були символами вищості однієї особи над іншою.

Відповідно, стає зрозуміло, що наступною лінією розвитку первісної реклами є символізм. Малюнки на стінах, надання певним предметам чи знакам додаткових змістів і значень, – усе це вказує на початок нового етапу розвитку реклами.

Це дає змогу стверджувати, що елементи протореклами формувалися на основі символізації, відзначалися змістовою наповненістю та мали важливе значення для консолідації первісних спільнот.

Наступними стадіями розвитку протореклами були: поява знаків власності, які демонстрували заможність, штампів, авторських сигнатур, що стали відповідними символами власності тощо. Яскравим прикладом є надпис на вазі VI століття до н. е.: "Розписував це Евтімід, син Полія, так, що ще не розписував Евфроній" [1, с. 269]. Це свідчить про бажання митцями виділити свої вміння над конкурентами, що є способом самоствердження.

Відповідно, у філософсько-культурному середовищі проторекламу доцільно вважати одним із рефлексивних процесів, який втілюється через виокремлення, самопрезентацію однієї особи над іншою.

Наступною ланкою розвитку рекламної діяльності вважаємо розвиток великих міст. Існування міст-полісів спонукало виникнення потреби передачі комунікаційного меседжу до населення. У цей час з'являється усна реклама. Основними функціями усної реклами були сугестивна, сигнальна, експресивна. Першими користувачами такого типу реклами були глашатаї. Саме вони повідомляли жителів про

важливі новини. Оскільки глашатаї оголошували окрему інформацію широким масам, окрім базових навичок, необхідних у рекламній діяльності, вони повинні були говорити голосно й емоційно, аби люди почули повідомлення й зацікавилися ним.

Дієвим цей метод був завдяки поєднанню експресивної та сугестивної функцій. Звідси й походить саме поняття реклами: "...гукати раз у раз, знову викликати, повторно вигукувати" [2].

Наступним етапом вивчення реклами як об'єкта соціально-філософської рефлексії є зображальна або зовнішня реклама. На відміну від усної реклами, приклади зображальної збереглися. Це різноманітні символи, знаки, якими античні ремісники позначали власний товар. Найбільшої популярності на той час набули вивіски.

Після появи писемності з'явився новий вид реклами – текстовий. Проте текстова реклама значно поступалася усній, оскільки рівень освіченості на той час був досить низьким, а написання рекламних текстів на папірусі чи пергаменті коштувало дорого.

Важливе місце в той період посідала політична реклама, яка досягла свого розквіту в Афінах. У подальшому політична реклама розвивалася в Римській імперії. Про це свідчать філософські трактати римського оратора Цицерона. Поряд із політичною рекламою виникають перші ЗМІ. Крім вищезгаданих, важливе місце в тогочасному суспільстві виділялося конфесійній рекламі.

Аналізуючи рекламу як об'єкт соціально-філософської рефлексії, зазначаємо, що в античному соціумі спостерігається переважання вербального спілкування в проторекламі з використанням символізму й сугестії, а також констатуємо факт зародження текстової, зовнішньої та релігійної реклами.

У часи Середньовіччя усна реклама продовжує переважати над текстовою. Було створено інститут глашатайства. 1258 року король Франції Філіп Август видав указ про обов'язковий вступ глашатаїв, що, своєю чергою, підтвердило їх статус [3, с. 22]. Опісля було прийнято низку законів, які вносили заборону на самостійне рекламування свого товару купцями. Поширення християнства з її ідеологією вплинули на розвиток конфесійної реклами.

Доба Середньовіччя також характеризується широкою популярністю гравюр: "...вирізьблений або витравлений на спеціально підготовленій дошці чи пластинці малюнок, а також відбиток такого малюнка на папері" [2]. Ці малюнки вважаються праобразами форм плакатної реклами.

Політична реклама також не втрачала своїх позицій. Основною рисою її вважаємо символізм, що пов'язано з віковими

філософськими пошуками сенсу людського життя, самоідентифікацією людини, значенні роду, патріотизму тощо. Так, у цей час розвивається геральдика. Першим відомим європейським гербом був символ графа Анджуйського – Жоффруа, який датується 1127 роком [4, с. 12]. Згодом геральдика набула рис атрибутів державності. Поява знамен, прапорів мала на меті формування загальнодержавної ідеології та була яскравим зразком політичної реклами.

Використання зображальної реклами спостерігаємо також в ремісництві та купецтві, що й вплинуло на розвиток та піднесення рекламної діяльності в часи Середньовіччя.

Окрім активного зростання вагомості конфесійної та політичної реклами у тогочасному суспільному житті, саме поява друкарства пришвидшила розвиток рекламної діяльності. Як відомо, у 1448 році Й. Гуттенберг винайшов друкарський станок, що відкрило цілу низку нових можливостей.

Так, за досить короткий час сформувався ринок друкованої продукції, що спричинило появу конкуренції в кінці XV – на початку XVI ст. Як наслідок, з'являється видавнича марка, яка є одним із рекламних носіїв.

На початку XVII століття в Німеччині, а потім і в інших країнах Західної Європи, з'являються перші друковані газети. Це, своєю чергою, спричинило розвиток і поширення текстової реклами. Спершу реклама носила лише інформаційний характер, проте з часом стала комерційним центром. У другій половині XVII століття в Англії спостерігаються рекламні повідомлення, які містять у собі певні комерційні заклики.

Відтак, розглядаючи соціально-філософську рефлексію рекламної діяльності XVII – початку XVIII століть, можна відзначити активне поширення реклами текстового типу, а також її комерційну спрямованість.

XIX століття також відзначається активним поширенням популярності реклами в соціумі. Спостерігається новий розмах розвитку зображувальної реклами в ЗМІ. Крім того, набуває популярності жива реклама ("люди-сендвічі"), яка з'явилася в Англії. Ці люди ходили головними вулицями й носили картонні вивіски з рекламною інформацією. Часто роздавали листівки, які можна вважати праобразами флаєрів, а людей першими промоутерами.

Цей період також характеризується першими спробами регулювання рекламної діяльності на державному законодавчому рівні. Так, 1752 року в Англії вийшов законодавчий акт, який зобов'язував до надійності та достовірності публічної інформації [5].

Як об'єкт соціально-філософської рефлексії реклама другої половини XVIII – XIX століть відзначається негативним ставленням суспільства. Так, британський літературний критик С. Джонсон у журналі "Нероба" ("The Idler") стверджував: "Реклами так багато, що вона чинить негативний вплив на суспільство. Вона привертає увагу перебільшеними обіцянками, промовами, іноді патетичними словами. Обіцянки, великі обіцянки – душа реклами" [6, с. 4].

Активного розвитку рекламної діяльності цього періоду набула зображальна реклама. У Німеччині винайшли техніку різнокольорового тиражування, яка досягла вершини свого розвитку у Франції, де, як відомо, цінувалися філософські питання естетики. А вже в середині XIX століття почали з'являтися ідеї про спеціалізовані рекламні агенції. Відтак, першим рекламним агентством вважають компанію американців В. Палмера й Дж. Хупера, які в 1841 році домовилися із власниками ЗМІ про спеціально відведене місце в газеті на рекламу за певну ціну.

Основними напрямками розвитку реклами другої половини XVIII – XIX століть можна виокремити такі: оформлення як позитивного, так і негативного ставлення соціуму до реклами, виникнення прогресивних методів роботи над розвитком брендів, а також глобалізаційні процеси у сфері реклами.

У XX столітті було сформовано основу для теоретичного й практичного роз'яснення реклами як окремого виду людської діяльності. У цей період розвивається маркетингова складова реклами, тобто увага акцентується не на сугестивних проявах, а на психологічній складовій вибору та впливу на підсвідомість особистості. Рекламісти досліджували психологічну природу споживача, його мотиви, тобто зверталися до емпатії. Крім того, розвивається каламбурна реклама. Як приклад наведемо відомий лозунг: "Якщо ви самі не знаєте, що вам потрібно, зайдіть до нас – у нас це є" [4, с. 24].

Крім вищезгаданого, фактором стрімкого розвитку рекламної діяльності XX століття вважають технологічний прогрес, а саме поява та популяризація радіореклами. Почала зростати кількість ліцензованих радіостанцій, що давало можливість для власників мати гарні прибутки за допомогою розміщення рекламних оголошень. Першою американською комерційною кампанією була реклама на радіостанції "KDKA" в 1920 році. А вершини свого розвитку радіореклама досягла в 40-х роках XX століття.

Телебачення в цей період лише набуває своєї популярності. Першим комерційним рекламним роликом вважається реклама

годинника "Bulova Watch Co", який продемонстрували під час трансляції бейсбольного матчу в США 1 липня 1941 року.

Відтак для реклами ХХ століття характерний індивідуальний підхід до споживача, наявність головної ідеї та мети рекламної кампанії.

Отже, розвиток реклами спостерігається протягом усієї історії людства. На неї впливає багато чинників, через що вона перманентно видозмінюється. Оскільки рекламна діяльність є однією з провідних рушійних сил соціальних трансформацій, вона вже протягом довгого часу залишається об'єктом соціально-філософської рефлексії.

Література

1. Косянчук Л. Г. Історія української та світової літератури. Тернопіль: Астон, 2001. 392 с.
2. Етимологічний словник української мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. URL: <https://goroh.pp.ua/Етимологія/рекламах> (дата звернення 27.04.2022)
3. Ромат Е. В. Реклама: Учебник для специальности "Маркетинг". 3-е изд., перераб. и доп. Киев; Харьков: НВФ "Студцентр", 2000.
4. Обласова О. І. Посібник до вивчення дисципліни "Історія реклами". Д.: ДНУ імені Олеся Гончара, 2015. 44 с.
5. Історія реклами: конспект лекцій / укладач Н. С. Подоляка. Суми: Сумський державний університет, 2015. 193 с.
6. Elliot B. A. History of English Advertising / A. Elliot. London, 1962. 109 с.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
М. А. Козловець

Оксана Бугайчук,
*здобувачка спеціальності 073 Менеджмент
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВОЇ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Німеччина стала піонером використання цифрової стратегії в умовах Четвертої промислової революції та подальшого обговорення упровадження її результатів у життя. Були розроблені зміст та концепція своєчасної адаптації німецької промисловості до майбутніх

інноваційних та технологічних викликів. Ініціаторами "Індустрія 4.0" виступили промислові групи з інтересам та представники науки ФРН, до яких потім приєдналася держава. Четверта промислова революція або "Індустрія 4.0" отримала свою назву від ініціативи 2011 року, яку очолюють бізнесмени, політики та науковці, які визначили її як засіб підвищення конкурентоспроможності обробної промисловості Німеччини через посилену інтеграцію "кіберфізичних систем", або CPS, у заводські процеси. Це абсолютно новий підхід до виробництва і німецький уряд сьогодні активно підтримує цю ідею та приймає "високотехнологічну стратегію" для підготовки нації. США наслідували приклад Німеччини і створили некомерційний консорціум Industrial Internet у 2014 році, яким керують лідери промисловості General Electric, AT&T, IBM та Intel.

Четверта промислова революція має потенціал підняти рівень життя і у майбутньому технологічні інновації призведуть до революційного прориву з довгостроковими плюсами в ефективності та продуктивності праці. Інтернет, безумовно, одна з найважливіших передумов цієї революції, адже наділені певним інтелектом машини мають спілкуватися між собою. Нова концепція стала важливою частиною підвищення привабливості господарсько-політичного (насамперед індустріального) простору Німеччини у рамках цифрової політики, яку вона проводила. Це додатковий фактор, що мотивує вітчизняні суб'єкти господарювання інвестувати додаткові кошти у свій інноваційний розвиток і одночасно залучає зовнішні капітали, послуги та робочу силу. Особлива увага у її рамках приділялася новим викликам використання цифрової стратегії, основу економіки яких становлять малі та середні фірми, які суттєво відстають у реалізації "Індустрія 4.0".

Німеччина активно інституціоналізує концепцію, для чого створені робочі групи, єдина федеральна платформа, яка об'єднала всі зацікавлені сторони. Особлива увага приділяється малим та середнім господарюючим суб'єктам та чиннику робочої сили, який у майбутньому може опинитися у зоні ризику. США та інші промислово розвинені країни, з цікавістю зустріли, а потім і погодившись із запропонованою німецькою стороною парадигмою майбутнього революційного кіберфізичного розвитку промислового сектору та пов'язаною з ним сфери послуг (транспорт, логістика), та виступили із власними схожими ініціативами, що спираються на особливості їх соціально-економічних моделей. Є розуміння того, що завдання переходу до нової парадигми можна вирішити лише у взаємодії з іншими державами. Для Німеччини основними партнерами у цій сфері на сьогоднішній день є США та Франція. Німеччина відкрита для

співпраці з усіма іншими зацікавленими країнами, серед яких вона виділяє Японію, Китай та Ізраїль [1]. Для Німеччини пріоритетним є еволюційний підхід до розробки концепції та її впровадження у практику цифрового розвитку підприємств для подальшої реалізації. Фактично йдеться про поступовий перехід від жорсткого централізованого виробничого контролю до децентралізованої системи управління у компаніях та про еволюцію машин у рамках нової промислової революції.

Важливо, що новий підхід запроваджується поетапно, зацікавлені підприємства можуть перетворювати своє виробництво за рахунок поступового впровадження кіберфізичних систем, що особливо важливо для малого та середнього бізнесу. Концепція послідовно наповнювалася конкретним змістом, ініціатива в її реалізації поступово переходить від бізнесу та науки до держави, яка все активніше використовує нову парадигму для підвищення конкурентоспроможності німецького промислового сектору. Згаданому токарному верстату необхідно якось відправити своє замовлення. У майбутньому чи не всі технічні пристрої, у тому числі і в побуті, матимуть свою IP-адресу – це тепер лише питання часу. Найбільші успіхи – у тих галузях, які раніше вже сильно залежали від автоматизації: автомобілебудування, верстатобудування, виробництво промислового обладнання, хімічна промисловість, транспортна сфера. Світовими лідерами Індустрії 4.0 є США, які представляють свої досягнення цього року на Ганноверському промисловому ярмарку як країни-партнери, і Німеччина включно, принаймні так вважають німецькі топ-менеджери, опитані Федеральним об'єднанням інформаційних, телекомунікаційних та комп'ютерних технологій. Слід неодмінно додати і Японію, адже ця країна має давні традиції у сфері робототехніки, а робототехніка – невід'ємна частина Індустрії 4.0.

Індустрія 4.0 при цьому виступає не як самоціль, а реакція на той незаперечний факт, що продукція, яка пропонується на світовому ринку, стає все більш необхідною, комплексною та інноваційною. Без інтелектуальних машин із цим завданням не впоратися. Суть інтелектуальних систем штучного інтелекту у тому, що комп'ютери тепер можуть не просто вирішувати завдання за жорстко заданим алгоритмом, а розвивати його та адаптуватися до нових умов. Два найзнайоміші побутові приклади – пошук у Google і прокладання оптимального маршруту у навігаторі. Програмісти давно вже не знають, як саме формується видача на конкретний запит, але система штучного інтелекту враховує попередній досвід взаємодії з конкретним користувачем, його географічними сусідами, з останніми змінами в WWW і результат цих

пошуків відбувається завдяки цифровим алгоритмам технологій і культури. Таким чином, зарубіжний досвід використання цифрової стратегії в умовах Четвертої промислової революції упроваджується у життя у високорозвинутих країнах і є корисним для України [2].

Література

1. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

2. Voronkova Valentyna, Punchenko Oleg, Azhazha Marina. Globalization and global governance in the fourth industrial revolution (industry 4.0). *Humanities Studies*. 2020. Випуск 4(81). С. 182-200.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
В. Г. Воронкова

Данило Самойленко,
здобувач спеціальності 033 Філософія
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ГЛОБАЛЬНА АНГЛО-НАЦІОНАЛЬНА ДИГРАФІЯ: ТРАНСЛІНГВАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Глобалізація англійської мови породила глобальний англо-національний біскрипталізм (графічний білінгвізм) та диграфію, тобто масове оволодіння латиницею, що асоціюється з глобальною англійською мовою, та її використання для представлення місцевих мов поряд із місцевими системами письма. Ці соціолінгвістичні явища необхідно інтерпретувати у термінах транслінгвізму, нового підходу в соціолінгвістиці багатомовності та мовної контактології, що дозволяє охопити всі випадки взаємодії англомовних / латинізованих графічних ресурсів із місцевими у складі інтегрованого мовного репертуару комунікантів та повніше описати їх використання у місцевому соціолінгвістичному контексті для творчого протиставлення мов або, навпаки, стирання кордонів між мовами.

Одним з аналітичних інструментів, що дозволяють більш глибоко досліджувати прояви письмової багатомовності, є поняття "диграфії", котре не часто використовується в описі білінгвізму, а також пов'язані з ним поняття "графічний білінгвізм", "біскрипталізм", "двописемність" [1, с. 49; 3], під якими у найбільш загальному сенсі

розуміється використання двох графічних систем для письмової форми однієї національної мови у діахронії чи синхронії.

Глобалізація англійської мови як основний соціолінгвістичний фактор сучасності сприяє виникненню нової ситуації синхронної диграфії – у всьому світі люди, крім місцевої, національної, системи писемності засвоюють і починають використовувати так звану "англографію", тобто орієнтовану на англійську мову латиницю. В результаті, більшість сучасних мовних угруповань набувають до певної міри рис диграфії, а саме, англонаціональної диграфії. Зазначений феномен підтверджує найважливіше положення соціолінгвістики глобалізації про те, що мова не піддається глобалізації цілком, але глобального поширення набувають мовні ресурси, які стають частиною мовного репертуару і дозволяють говорити про обмежене, "усічене" знання мови і, відповідно, про «вирізнену» багатомовність ("truncated multilingualism") [2, с. 20-21].

У плані письмової складової люди в різних країнах світу, навіть не володіючи англійською мовою в повному обсязі і не будучи білінгами в класичному розумінні цього терміна, засвоюють англо-орієнтовану латиницю і перемикаються з однієї письмової системи на іншу, використовують транслітерацію, не обов'язково при цьому перемикаючись з місцевої мови на англійську або з англійської на місцеву. Ф. Ангермеєр визначає цю ситуацію у взаємодії мов як "диграфію без білінгвізму" (за аналогією з "диглосією без білінгвізму") [3, с. 495], а Дж. Ангер інтерпретує її як периферійний тип диграфії, "функціональну диграфію", тобто неповне співіснування двох систем, коли члени мовного співтовариства володіють латинізованим варіантом мови, але не виробляють і не читають розгорнуті тексти цього варіанті [4, с. 141].

Найбільш яскраво англо-національна диграфія проявляється у тих сферах мовного буття, які найбільшою мірою піддаються глобалізації. До таких сфер належить, наприклад, сфера лінгвістичного ландшафту, тобто міські написи. У цій сфері описується широко поширена у різних країнах світу практика створення написів як транслітерованих англійських лексичних одиниць, те, що Т. Бхатія і У. Річі визначають як "англійську мову в оболонці нелатинських систем письма" [5, с. 573], типу Айкрафт (мережа оптик) в Україні, чи, навпаки, "псевдо-англійських" назв на латиниці [6, с. 43], типу Zavarka (магазин чаю). Іншою важливою сферою глобального поширення навичок практичної англо-національної транслітерації є комп'ютерно-опосередкована комунікація. Її розвиток через технічні причини вимагав на початковому етапі латинізації національних мов, що призвело до

формування функціональної "комп'ютерно-опосередкованої диграфії" [7], наприклад, при використанні латинізованого варіанту української мови, типу *mandria.ua*, *naurok.com.ua*.

Глобалізація англійської мови та розвиток глобальної англо-національної диграфії сприяють посиленню транслінгвізму в повсякденній мовній практиці мешканців у різних країнах світу.

Транслінгвальний підхід дозволяє зняти питання про мовну належність подібних одиниць та трактувати їх як прояви "транслінгвальної креативності" [8], в основі якої лежить інтегрованість мовних ресурсів та англо-національна диграфія. За такого підходу з'являються нові мовні явища, наприклад, так звані "окказіональні запозичення" (Айкрафт, *Zavarka*).

Інтегрований транслінгвальний репертуар носіїв різних мов активно поповнюється й за рахунок великої кількості нових англословних запозичень, які завдяки англо-національній диграфії не демонструють тенденції до повної асиміляції та зберігають графічну варіативність, тобто співіснують у двох варіантах написання у приймаючій мові, як, наприклад, лексема ВІП/віп – *VIP/vip* у сучасному україномовному дискурсі.

Ще одна транслінгвальна стратегія, котра розмиває межі між контактуючими мовами і описується на матеріалі різних мов, це стратегія усічення та аббревіації лексичних одиниць, що частково перетинаються, так, що важко стає однозначно визначити мовну приналежність однакової частини. М. Себба аналізує цю стратегію з прикладу висловлювання *dermatolog. tested* в описі косметичного засобу [10]. Оскільки далі йде текст, в якому задіяно кодове перемикання трьох мов, англійської, німецької та французької, одиниця *dermatolog.* може бути зрозуміла як скорочення будь-якої з трьох лексичних одиниць, що перехрещуються: *dermatolog.* = *dermatologically* (англ.)/*dermatologisch* (нім.)/*dermatologique* (фр.). Отже, вона не може бути однозначно віднесена до жодної з цих мов і є "лінгвістично нейтральною" [10, с. 108].

М. Себба зазначає, що ця стратегія не нова у письмовій взаємодії мов, і ілюструє її прикладами подібної взаємодії середньовічної англійської з латиною. Сьогодні такі ж лінгвістично амбівалентні приклади можна знайти у взаємодії глобальної англійської мови з різними місцевими мовами. Наприклад, у назвах українських інтернет-сайтів замість повної назви міста Київ у його транслітерованому варіанті *Kyiv* часто використовується усічений варіант *kyi*, наприклад *kyivia.com*, *nissan.kiyauto.com.ua*. Поєднуючись з когнатами, інтернаціоналізмами або запозиченнями, однаково зрозумілими в обох

системах письма та білінгвам, і носіям української мови, які мають лише навички диграфії (пор.: транспорт – transport, метро – metro, тендер – tender, таксі – taxi), скорочення куї додатково акцентує лінгвістично нейтральний, транслінгвальний статус цих назв. Більше того, позначення доменів вищого рівня, такі як .com, .org або, організація)/organization (англ.); ukr = ukrainskyi (латинізований укр., український) / Ukrainian (англ.). Звісно ж, і в даному випадку замість спроб віднесення назв інтернет-сайтів типу slovnyk.ua або vseosvita.ua до певної мови або мовного варіанту (український варіант англійської мови або латинізований варіант української мови, кодове перемикання/змішання української та англійської) коректніше, згідно з А. Пеннікумом, відмовитися від структурно-визначеного, кількісного підходу на користь транслінгвальної інтерпретації.

В межах однієї статті неможливо детально розглянути всі аспекти англо-національної диграфії та транслінгвальних стратегій, що виникають на її основі. Подальше дослідження цієї теми передбачає аналіз функціонально-семантичного, прагматичного, соціолінгвістичного, психолінгвістичного та лінгвокультурологічного аспектів транслінгвізму. Підкреслимо, що сьогодні у лінгвістичній контактології спостерігається розширення поняття "білінгвізм" за рахунок нових "сплетінь" та знань [11, с. 367], згідно з якими необхідно включати транслінгвальний підхід до практик та моделей білінгвальної діяльності, у тому числі, й у письмовій взаємодії національних мов з глобальною англійською.

Література

1. MIKHALCHENKO, V.Y. 2006 editor. *Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov* [Dictionary of sociolinguistic terms]. Moscow: Institut yazykoznaniiya RAN.
2. BLOMMAERT, J. 2010. The sociolinguistics of globalization. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
3. ANGERMEYER, P. S. 2005. Spelling bilingualism: Script choice in Russian American classified ads and signage. *Language in Society*. No. 34 (4). Pp. 493-531.
4. UNGER, J. M. 2001. Functional digraphia in Japan as revealed in consumer product preferences. *International Journal of the Sociology of Language*. No. 150. Pp. 141-152.
5. BHATIA, T. K., RITCHIE. W. C. 2013. *Bilingualism and multilingualism in the global media and advertising*. The handbook of bilingualism and multilingualism. Oxford: Wiley-Blackwell. P. 565-623.
6. PROSHINA, Z., USTINOVA I. 2012. English and Asian flavor in Russian advertising of the Far East. *Asian Englishes*. 15 (2).30-59.

7. ANDROUTSOPOULOS, J. 2012. 'Greeklish': Transliteration practice and discourse in the context of computer-mediated digraphia. In: Jaffe A., Androutsopoulos J., Sebba M., Johnson S., editors. *Orthography as social action: Scripts, spelling, identity and power*. Boston and Berlin: Walter de Gruyter. P. 359-392.

8. CANAGARAJAH, S. 2013. *Translingual practice: Global Englishes and cosmopolitan relations*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group.

9. PENNYCOOK, A. 2010. *Language as a local practice*. London and New York: Routledge.

10. SEBBA M. 2012. Multilingualism in written discourse: An approach to the analysis of multilingual texts. *International Journal of Bilingualism*. No. 17 (1). Pp. 97-118.

11. BAKHTIKIREEVA, U. M. 2015. Modern trends in the development of bilingual education in Russia and in the world (Instead of Epilogue to the special issue of the Bulletin). *Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia. Series of Educational Issues: Languages and Speciality*. No. 5. P.P 366-374.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
М. А. Козловець

3. ЛЮДСЬКЕ БУТТЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНЗИТИВНОСТІ : ВІД ГУМАНІЗМУ ДО ТРАНСГУМАНІЗМУ

Валентина Воронкова,
*доктор філософських наук, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потєбні
Запорізького національного університету*

МОДЕЛЬ КРЕАТИВНОГО МІСТА ЯК УРБАНІСТИЧНИЙ ПРОЄКТ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Модель креативного міста як урбаністичний проєкт цифрового суспільства може бути сформована у контексті креативного містотворення, в основі якого будуть реалізовані його сила і можливості, зміни будуть відбуватися у кожному місті [1]. Розвиток міста – це сьогодні не тільки архітектура і землекористування, а й мистецтво, що містить всі види креативу, творчості, інноваційності. Модель креативного міста як урбаністичний проєкт цифрового суспільства формується у контексті комплексної стратегії, яка виходить далеко за рамки архітектури і проєктування, її можливо порівняти хіба що з урбаністичною генною інженерією за складністю й масштабами проблеми.

Модель креативного міста як урбаністичний проєкт цифрового суспільства, в основі якої інформаційно-комунікаційні технології, що перетворюють місто і переосмислюють його під потреби ХХІ століття. Модель креативного міста включає план змін, траєкторію стратегії розвитку, лідерів, здатних організувати цю перебудову з нуля. Дуже часто поштовхом до змін стає криза або війна, коли все треба переосмислити і розгорнути розвиток міста, щоб зробити його життєздатним, стабільним, комфортним.

Місто слід уявляти живим організмом, а не бездушним механізмом, що існує у сенсорному ландшафті, у якому творчість, уява та фантазія об'єднуються в одну єдину архітектуру та рушійну силу адаптації до змін та винаходів. Культура міста, його планування, містобудування, історія, локації та ресурси закарбовуються у місто, формують його дії, визначають його перспективи. Міста – це простір з глибоко персональними історіями, різноманітними культурами та перспективами, поглядами на життя, просторовий рівень організації для об'єднання різноманітних

ідентичностей у загальне ціле, де персональна взаємодія важлива як спосіб зав'язків між людьми, побудови відчуття товариської спільноти, громадянства та управління містом. Місто як живий соціальний творчий і культурний організм сприяє його громадському життю, творчому потенціалу, що створює дух місця, який вбудовується у поведінку та організаційну культуру.

Дослідники вивчають забудоване довкілля, споживання енергії та забруднення, продовольство та безпеку, здоров'я у містах – від ожиріння до депресії, руху та мобільності, демографії та старіння, міської економіки агломерації. Все це свідчить про те, що сьогодні відбувається еволюція людини до *homo urbanis*, домінантного міського виду, що вивчається в філософії й антропології, етнографії й географії, політиці й екології, економіці, дизайні та культурі. У креативному місті мають бути філігранно поєднані воедино почуття родини й особливого затишку маленького містечка із космополітичною мегаполісу. Проте критична маса амбіційних, працьовитих, талановитих та досвідчених людей, а також відповідна інфраструктура творять креативне середовище креативного міста.

Нині головний двигун розвитку міста – здатність утримувати та приваблювати амбітних і творчих людей, які створюють критичну масу міста. У кожному креативному місті є місця-магніти, як об'єднують творчих людей, тому що мають особливий рівень притягальної сили. Місто, яке пишається своїм минулим, впевнено крокує у майбутнє: люди люблять прогулятися вулицями зі старими й незвичними будівлями. Якщо необачно руйнувати всю стару забудову, місто втратить душу. Місто завжди було і джерелом проблем, і лабораторією пошуку їх розв'язання. У креативному місті має бути розвинена мережа освітніх закладів, закладів культури та освіти.

Нині люди обирають частіше місто, у якому вони хочуть жити і працювати, а не місце роботи, яке було раніше. Проте діджиталізація змінила правила гри, оскільки цифрова культура поглинула міста, цифровий світ сформував культуру та цифрову культуру, коворкінг центри стали осередками творчої молоді. Гаслами креативного міста є: гнучкий, інтерактивний, співтворчий, об'єднавчий, спільний, інтегративний, віртуальний. Сьогодні містяни перебувають у процесі перебудови міського простору та всіх його систем – правової, моральної, політичної, економічної, інфраструктурної у напрямку до цифровізації, в основі якої розвиток інформаційно-комунікаційних систем. Це величезний культурний проект. Для адаптації до економіки цифрових технологій міста та створення нової інтелектуальної інфраструктури потрібна сучасна цифрова технологія, яка пронизує всі сфери та рівні,

потрібен зворотній інженерний процес, в основі якого сенсорні технології та об'єкти, які живуть всередині її інженерної інфраструктури.

Модель креативного міста як складної соціально-економічної системи можна порівняти з програмним забезпеченням, коли його діяльність повністю керується комп'ютерними програмами та формується "економіка спільного користування". Міста створюють просторові експериментальні зони, такі, як лабораторії або цифрові майданчики, щоб змушувати до нових експериментів, зважаючи на швидкість інновацій цифрового простору, базуючись на інноваційній філософії, втілюючи ідеї у контекст реального міського життя. Один з таких прикладів – Місто речей – проєкт в Антверпені, який охоплює все місто. Реконструкція міст потребує зміни цінностей, постановки людини на центральне місце та зв'язку з міською культурою.

Таким чином, модель креативного міста як урбаністичний проєкт цифрового суспільства будується у творчий спосіб, має розвинену міську цифрову інфраструктуру, користується великими комп'ютерними потужностями та можливостями, величезними архівами даних, революцією у комунікації, оскільки Інтернет постачає непересічені ресурси знань. Місто стає динамічним: знаки рухаються, бігборди розповідають історії, інформаційні дошки інформують, креативне місто перетворюється на розумне місто і навпаки. Модель креативного міста як урбаністичний проєкт цифрового суспільства – це наше майбутнє [1].

Література

1. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с

Віталіна Нікітенко,

доктор філософських наук, професор,

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні

Запорізького національного університету

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ЦИФРОВОГО МІСТА

Управління інноваційним потенціалом цифрового міста зводиться до того, щоб зробити його людиноцентричним з використанням цифрового потенціалу інфраструктури міста з перевагами матеріальної інфраструктури, транспортної системи, функціонування великих фірм,

культивування "громадської гордості" за своє місто, використання цифрових технологій [1].

Для реалізації креативності міста слід використовувати винахідливість та здібності людини, розвивати рекреаційну діяльність – спорт, мистецтво, музеї та галереї, громадські події, фестивалі та спортивні заходи, розвивати готельну сферу та туризм. З цією метою необхідно також культивувати освітні установи, дослідницькі інститути, можливості неформального навчання, розвивати рекламні демонстрації, конференції або ярмарки. Для втілення цього всього у життя у креативному місті повинна бути розвинена інфраструктура: інформаційно-комп'ютерні та комунікаційні технології, зв'язок, мережа послуг, залізниці та метро, доріг і вулиць, каналізаційних систем, електропостачання, житловий та офісний фонду, щоб розвивати у місті щось унікальне та особливе.

Управління інноваційним потенціалом цифрового міста містить природні ресурси, якими слід управляти, а це: ліси, ландшафти, парки, ставки, топографія; історія – культурний спадок, традиції, цінності, архітектурні забудови. До управління інноваційним потенціалом цифрового міста треба віднести й змагальну якість дизайну міста, візерунок вулиць та мікрорайонів, баланс між старим мікрорайоном та інноваційно-цифровим. Велику роль відіграє розвиток міської інфраструктури – захист від шуму, вивезення сміття, соціальна допомога, яка робить місто стабільним, та культивує розвиток промисловості у контексті INDUSTRY 4.0.

З цією метою слід розвивати насамперед креативну промисловість. Для цього необхідно усталені навички застарілих галузей переробити під потреби нової економіки, розвивати креативні цифрові технології та нові цифрові напрями – робототехніку, автоматизацію, штучний інтелект, біо- та нанотехнології, 3D- друк та виробництво. Велику роль при цьому відіграє безпека та гарантія, а саме боротьба з криміналітетом, щоб установи були вартими довіри та розвивалася загальна надійність, безпека та стабільність. Зазначимо, що багато міст можуть мати успіхи в економіці, але бути соціально розділеними, від чого може страждати їх якість. Саме у таких містах, які відстають, слід використовувати винахідливість та креативні цифрові здатності громадян. Для цього потрібно розвивати креативні тренди цифровізації, творчості та винахідливості, розширяти можливості містян, щоб сприяти побудові соціального партнерства та громадянського суспільства. Необхідно також активізувати електронні послуги в управлінні та бізнесі, фінансах розвитку туристичної галузі. Безперечно велику роль відіграють й інвестиції у громадські забудови – від дешевих до дорогих, комерційного розвитку та загальних інвестиційних можливостей.

До управління інноваційним потенціалом цифрового міста відносяться такі атрибути: локація; фізичні характеристики міста; інфраструктура; людські ресурси; фінанси і капітал; знання і технології; промислові інфраструктури; інституційна спроможність; бізнес-культура та цифрова культура. З 2000-х років переваги міста можна описати за допомогою характеристик: економічний статус; ринкові перспективи; рівень податків; нормативно-правова база; трудовий клімат; розвиток ноу-хау, технопарків, коворкінг-центрів; комунальні послуги; якість життя; логістика; мережеві структури та сайти; ідентичність та імідж спільноти [1].

Міський простір є вираженням динаміки та стилю життя, оцінювання інфраструктурних та соціальних чинників, розвитку економічної, соціальної, культурної та екологічної перспективи. Сила тяжіння розглядає місто ззовні та всередині крізь призму сприйняття обчислювальних чинників за такими критеріями, як: критична маса та ідентичність; інноваційний потенціал та культурне різноманіття; лідерство, організаційний і культурний потенціал. Так, різноманітність економічних структур зазвичай підвищує локальну стійкість; використання різноманітності населення може зробити вагомий внесок у міський економічний, культурний та соціальний успіх; різноманітність міської обстановки допомагає створювати чуттєвий досвід, а в культурному розмаїтті повинна реалізуватися критична маса людей для розгортання активності та згуртованості. Безперечно, що в економічному плані вона потребує агломерації достатньої кількості активностей для забезпечення ефекту масштабу, синергізму та кооперації між підприємствами. Це своєрідний мінімальний поріг, необхідний для організації певної економічної ініціативи, наприклад, ярмарків, зовнішньоекономічних місій, рекламних та інвестиційних компаній. Інноваційний потенціал міста охоплює всі види інновацій, що сприяють цифровому розмаїттю, при цьому повинні оцінюватися таланти, зв'язки, інновації, особливості [1, с.89-108].

Місто слід розвивати так, щоб кожна його частина мала свій рівень привабливості, маркер унікальності й неповторності. Наприклад, індекс інноваційних міст, започаткований ще у 2006 році, містить три основні параметри: 1) мережеві ринки, які оцінюють потужність міста та зв'язки на світових ринках; 2) людська інфраструктура, яка включає апаратні та програмні питання масових перевезень та доріг, фінансів, юриспруденції, телекомунікацій та університетів; 3) культурні переваги, які вимірюються його мистецькою спільною, громадськими організаціями, музичними подіями, медіа та іншими чинниками. Головне, щоб ці характеристики інноваційних міст слугували економічному, соціальному, культурному успіху міста, були життєздатними та мали великі перспективи інноватики, слугувати підвищенню індексів іміджу міста та якості життя

його громадян. Як стверджував Р. Флорида, у містах треба розвивавати талант, технології, толерантність.

Література

1. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

Юлія Макешина,

*кандидат філософських наук, доцент
Придніпровська державна академія
фізичної культури і спорту, м. Дніпро*

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИК ЗГУРТОВАНОГО ТА СПРАВЕДЛИВОГО СУСПІЛЬСТВА

Людський капітал, за визначенням Світового банку, включає знання, навички та здоров'я, в які люди вкладають кошти, котрі вони акумулюють протягом свого життя, що дозволяє їм реалізовувати свій потенціал та бути корисним суспільству. Інвестиції у покращення якості харчування, медичної допомоги, забезпечення доступу до якісної освіти, навчання професійних навичок та створення висококваліфікованих робочих місць сприяють розвитку людського капіталу, а цей розвиток є головною умовою для побудови більш згуртованого та справедливого суспільства.

Про важливість людського капіталу ще у XVIII ст. писав Адам Сміт: основний капітал складається не тільки з машин та знарядь праці, дохідних будівель та землі, але й з набутих та корисних здібностей усіх членів суспільства. Ці здібності не тільки належать тій людині, яка їх придбала, а й одночасно стають частиною багатства всього суспільства, до якого входить людина. У 1928 р. Артур Сесіл Пігу писав, що витрати на людський капітал слід розглядати як інвестиції з метою збільшення прибутку, вони у майбутньому приносять дохід.

У 1950–1960-ті рр. у дослідженнях, присвячених людському капіталу, відбулася революція. Так, Г. Беккер, як один із співавторів цієї революції, по-новому подивився на ринок праці. Він припускав, що заробіток здебільшого вимірює те, скільки працівники вклали у свої навички та знання, які зростатимуть разом із сумою, вкладеною в освіту та навчання. Згідно такої інтерпретації «хороші робочі місця» – це робочі місця, які займають працівники, що інвестують у свій людський капітал. Революція у галузі людського капіталу ґрунтується на дослідженнях Т. Шульца, лауреата Нобелівської премії з економіки, та Дж. Мінцера, одного із

засновників економіки праці. Якщо до Шульца наголос робився на накопиченні фізичного капіталу, то він змістив фокус досліджень на інвестиції у навички та знання, які є критично важливими для економічного розвитку [1].

Освіта, яка служить культурному розвитку людей, робить їх компетентними і відповідальними громадянами, допомагаючи їм усвідомити цінності, яких вони дотримуються. Освіта може покращити здібності людей, які вони використовують у роботі та управлінні особистими справами. Найбільш відмінна риса сучасної економічної системи – це зростання людського капіталу, оскільки неможливо мати успішне сільське господарство та процвітаючу промисловість, не вкладаючи великих коштів у людей. Адже володіння навичками та знаннями, що мають економічну цінність, значною мірою є продуктом інвестицій, що пояснює перевагу технічно розвинених країн. Накопичення людського капіталу призводить до індивідуального економічного зростання (збільшення доходу), зростання людського капіталу, що є умовою і наслідком зростання економіки.

Людський капітал містить у собі як передачу наявних знань, так і формування нових знань, виступає джерелом інновацій і технічних змін, які приводять у рух всі чинники виробництва та забезпечують глобальне економічне зростання. Світовий банк з 2018 р. формує Індекс людського капіталу – міжкраїновий рейтинг, у якому у 2022 р. брали участь 83 країни. Він засвідчує, що для вимірювання людського капіталу велике значення має не лише навчання, а й набуття реальної кваліфікації. Індекс складається за трьома групами показників: 1) частка дітей; 2) кількісне охоплення освітою та її якість; 3) рівень здоров'я. Шкала індексу – від 0 до 1, згідно якої максимальний бал – у Сінгапуру – 0,88, мінімальний у Нігерії – 0,29. Людський капітал – найважливіший компонент глобального добробуту: на нього припадає майже дві третини 64 % світового глобального багатства, яке оцінюється у \$1152 трлн., про що йдеться у звіті Світового банку 2021 року. З розвитком економіки частка людського капіталу у загальному багатстві збільшується, але в деяких країнах вона може і знижуватися. Це пов'язано зі старінням населення, повільним зростанням заробітної плати та іншими чинниками, наприклад, технологіями, що віддають перевагу виробничому капіталу [2].

Знання і навички, якими володіють люди, дозволяють створювати вартість у глобальній економічній системі. Але людський капітал визначається не лише тим, якою формальною освітою та навичками володіє людина, а й тим, як часто і наскільки ефективно вона їх використовує. Згодом якість людського капіталу може покращуватися, він

може зростати за рахунок використання або знецінюватися через невикористання. Наприклад, цінність людського капіталу виснажується через перерви у кар'єрі, тривале безробіття. На розвиток людського капіталу негативно може позначатися невідповідність між освітою і необхідними на роботі навичками.

Завжди негативно впливають на людський капітал масштабні кризи. Так, пандемія коронавірусу поставила під загрозу прогрес у формуванні людського капіталу, досягнутий протягом останнього десятиліття, що буде відбиватися на житті людей багато років. За оцінками експертів Світового банку, через закриття шкіл у період пандемії та відносної неефективності дистанційного навчання нинішні школярі ризикують втратити \$17 трлн своїх майбутніх заробітків. Пандемія COVID-19 та подальше прискорення впровадження цифрових технологій висвітлили проблеми, які перешкоджають розвитку людського капіталу: 1) невідповідність навичок; 2) брак талантів; 3) зростаюча невідповідність між стимулами та винагородами для працівників. У результаті країнам доведеться звернути особливу увагу на такі заходи, як підтримка програм перепідготовки та підвищення кваліфікації, оновлення навчальних програм, розширення можливостей системи охорони здоров'я, покращення інфраструктури для догляду за літніми людьми та дітьми, що є складовими напрямками розвитку концепції справедливого та відповідального суспільства.

Література

1. Voronkova Valentyna, Punchenko Oleg, Azhazha Marina. Globalization and global governance in the fourth industrial revolution (industry 4.0). Humanities Studies. 2020. Випуск 4(81). С. 182-200
2. Nikitenko Vitalina, Andriukaitiene Regina, Punchenko Oleg. Formation of sustainable digital economical concept: challenges, threats, priorities. Humanities Studies. 2019. Випуск 1(78). С. 140-153.

Андрій Крупа,
*здобувач спеціальності 073 Менеджмент
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету*

МАШИННЕ НАВЧАННЯ І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Машинне навчання і штучний інтелект – найяскравіші й значущі технологічні тренди, пов'язані з розвитком та удосконаленням інформаційно-

комп'ютерних технологій сучасності, що є безумовними лідерами. На думку Кріс Скіннера, машинне навчання сьогодні є у пріоритеті, оскільки може допомогти оптимізувати виробничі та бізнес-процеси.

Сам по собі штучний інтелект – давно не новина. Нинішня його новизна полягає у тих розробках, якими опікується Google і IBM. Watson від IBM представляє найвідоміший штучний інтелект, який ще у 2011 році здобув перемогу в американській телевікторині (названа на честь засновника IBM Томаса Дж. Вотсона – це когнітивна технологія, що виробляє інформацію скоріше, чим людина. Ця система є суперкомп'ютером на базі IBM, що поєднує штучний інтелект зі складним аналітичним інтелектом для забезпечення "відповідей на питання". Суперкомп'ютер Watson працює зі швидкістю 80 терафлопс (трильйон операцій над числами з рухомою крапкою) за секунду. Прагнучи відтворити (а то й перевершити) високофункціональну здатність людини відповідати на питання, Watson звертається до 90 серверів, де зберігається 200 мільйонів сторінок інформації, а за оброблення інформації відповідають шість мільйонів логічних правил. Суперкомп'ютер і сховище даних займають простір, де могло б уміститися 10 холодильників [1, с.187-198].

Водночас Google використовує пошуковий гігант – лондонську компанію DeepMind, яку придбав на початку 2014 року в межах розроблення штучного інтелекту. Тепер DeepMind пише програми, здатні обігравати людей у відеоіграх, навіть перемагати чемпіона світу – найскладнішої логічної гри на планеті. Цим розробки у галузі штучного інтелекту не вичерпуються. Microsoft опікується проектом ADAM (ключова служба каталогів), що полегшує до них доступ, надає у вільне використання інструменти глибокого навчання, діє сервіс для побудови моделей машинного навчання та створення прогнозів [1].

В умовах цифровізації штучний інтелект потрібен багатьом секторам промисловості, управління, банківському сектору. Технологічні гіганти навчають машини розпізнавати обличчя на фотографіях, розуміти усне мовлення і миттєво перекладати з однієї мови на іншу. Завдяки цьому люди можуть розмовляти зі своїм банком, а банківська система - миттєво виявляти шахрайські транзакції. PayPal використовує глибоке навчання для відстеження шахрайських операцій, і це не єдиний спосіб застосування штучного інтелекту в банкінгу [2].

Деякі компанії, що спеціалізуються на мікрофінансуванні і мікрокредитуванні у режимі реального часу, використовують аналітичні програми для оцінювання кредитоспроможності заявника. Так само швидко розвивається глибокий аналіз даних у маркетингу (ефективність рекламних кампаній), торгівлі (побудова прогностичних моделей цін, волатильності). Компанія UBS використовує глибокий

аналіз даних у поєднанні з машинним навчанням для постійного навчання інвестиційних портфелів клієнтів, щоб кожного з них максимально точно проконсультувати, надаючи персоналізовані послуги щодня. Watson від IBM використовує глибокий аналіз даних для оптимізації консультування і обслуговування клієнтів.

Звісно, що людство дедалі більше покладається на штучний інтелект, починаючи від розробки користувацьких інтерфейсів, підвищення зручності взаємодії з користувачем, автоматичного виявлення шахрайства до створення високоперсоналізованих прогностичних сервісів. Банки давно прагнуть замінити співробітників–трейдерів машинами. Зараз на ринку діють активні (у них діє і людина) і пасивні (у них діє лише машина) трейдингові системи. Завдяки високоточному трейдингу на базі машинного навчання і штучного інтелекту можна цілком обійтися без трейдерів–людей. Комп'ютери рано чи пізно цілковито витіснять людей з цієї операції, оскільки фінансові установи витрачають на персонал втричі більше, ніж на обладнання, програми та дані. Так, вже до 2018 року 81% торгів, купівлі та продажу валюти для негайних поставок стали електронними. Людство скоро досягне стадії, коли людину і машинну буде складно розмежувати. Завдяки штучному інтелекту до 2029 року комп'ютер зможе читати не гірше за людини, а також почне набувати людських якостей, – зазначає Курт Курцвейл, тобто наступить період "технологічної сингулярності" (2045 рік). Змінюється технологічне забезпечення з усіма великими технічними інноваціями – біометрія, комунікатори і смартфони, медичні технології, біотехнології, штучний інтелект, роботи. Важливою сферою є інтеграція роботів і штучного інтелекту [1].

Деякі експерти вважають, що зникне і ринок праці: після автоматизації когнітивних здібностей потреба у людях цілковито зникне, як і багато традиційних професій. Зникне потреба у трейдерах, бухгалтерях, офіціантах, кухарях, бо робот може робити все це і набагато краще. З'являться деякі нові спеціальності – дослідник даних, фахівець з доповненої психології, консультант і тренер із розроблення автоматизованих сервісів.

Таким чином, штучний інтелект, машинне навчання і глибоке навчання – справжні основи семантичної павутини Інтернету. Глибоке навчання буде етапом просування від машинного навчання до повноцінного штучного інтелекту. Виділимо три основні рівні штучного інтелекту: 1) обмежений штучний інтелект – спеціалізується на одному завданні; 2) загальний штучний інтелект – етап, на якому машинна проходить тест Тьюрінга і за рівнем інтелекту порівнюється з людиною, вмє мислити логічно й абстрактно; 3) надрозумний штучний інтелект – машини стають розумнішими за все людство, разом узятє, створюючи ядро семантичної

павутини. Остання новина: машини запам'ятовують навички, які знадобляться їм для вирішення завдань. Наступна революція об'єднає низку ідей, починаючи від штучного інтелекту до наук про життя, біотехнології, редагування генома, багаторазові ракети і колонізацію інших планет.

Література

1. Voronkova Valentyna, Punchenko Oleg, Azhazha Marina. Globalization and global governance in the fourth industrial revolution (industry 4.0). Humanities Studies. 2020. Випуск 4(81). С. 182-200.

2. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

Науковий керівник: *доктор філософських наук, професор В. Г. Воронкова*

Вікторія Мар'єнко,

*здобувачка спеціальності 073 Менеджмент
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету*

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У МЕНЕДЖМЕНТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Технології інформаційного забезпечення у менеджменті в умовах цифровізації – це процеси та методи пошуку і збору, зберігання й обробки, надання та поширення інформації, способи їх здійснення. Як інформаційні процеси та методи роботи з інформацією, вони здійснюються із застосуванням засобів обчислювальної техніки та засобів телекомунікації, що збільшуються у зв'язку із дією закону Мура.

Розвиток інформаційних технологій починається з середини ХХ ст. і пояснюється запровадженням та поширенням інформаційних. Четверта промислова революція сприяла розвитку ІКТ, які виступили як чинник, індикатор і результат розвитку інформаційного суспільства, що сприяє розробці технологій інформаційного забезпечення у менеджменті – процесів автоматизації, обміну даними, Інтернету речей, хмарним обчисленням, котрі нарощують свій вплив через цифрові технології і впливають на технологічний розвиток суспільства. Інформаційні технології впливають на інформаційні системи підприємства чи організації, адже переробка великого обсягу інформації, що містить сукупність програмно-технічних засобів та виробничих процесів, які

поєднують у собі певний технологічний ланцюг, сприяє інформаційно-технологічному прогресу [1].

Сучасний етап розвитку людської цивілізації ознаменувався епохальною подією в її історії – зародженням цифрової економіки, яка у короткий термін трансформувала традиційну конструкцію ринкових відносин в інтегрований та інтерактивний віртуальний простір, максимально насичений інформаційно-комп'ютерними технологіями, який відтворював єдиний електронний формат. Четверта промислова революція суттєво зміцнила матеріальний базис суспільства, багаторазово збільшила його капіталомісткість, фактично витіснила робочу силу зі складу засобів виробництва та значно підвищила у ньому роль нематеріальних активів, перетворила бізнес на високоінтелектуальну професійну діяльність, підпорядковану необхідності постійного оновлення знань. Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин став відбуватися гігантськими темпами, результати яких візуально простежуються як у горнилі технологічного каскаду ноу-хау сучасних компаній, які з ентузіазмом стали вводити витончені когнітивно-творчі нововведення. Люди стали сприймати досягнуті межі цифрової економіки не абстрактно, а безпосередньо, що збагачується особистою взаємодією з новими поколіннями носіїв штучного інтелекту. До листопада 2021 року людство переживало четверту промислову революцію, в основі якої технологічні та економічні зміни, пов'язані з інтеграцією у виробництво таких інновацій, як штучний інтелект, блокчейн, інтернет речей, криптовалюти, засоби автоматизації. Оптимізація процесів за допомогою цих досягнень суттєво вплинула на значущість людини у виконанні багатьох завдань у різних галузях, що викликало занепокоєння та протест серед працівників.

П'ята промислова революція передбачає повернення робітників у виробничі цехи та об'єднання людського інтелекту, творчих здібностей із можливостями машини для підвищення ефективності процесів. У той час як основна проблема в Індустрії 4.0 – це автоматизація, то Індустрія 5.0 передбачає синергію між людьми та автономними машинами. Автономна робоча сила сприйнятлива та поінформована про людські наміри та бажання. Людство працюватиме разом із роботами, знаючи, що їхні колеги-роботи адекватно розуміють їх та здатні ефективно з ними співпрацювати. Це призведе до винятково ефективного виробничого процесу з доданою вартістю, процвітання надійної автономії та зменшення відходів і пов'язаних із виробництвом витрат. Індустрія 5.0 змінить визначення слова "робот". Роботи, які до 2021 року сприймаються винятково як програмована машина, що може виконувати повторювані завдання, перетворюються на ідеальну людину-компаньйона для виконання завдань у деяких сценаріях.

Наступна промислова революція представить наступне покоління роботів, яких прийнято називати коботами, які знатимуть чи зможуть швидко вчитися тому, що робити, разом із людиною. Ці роботи "знатимуть" про присутність людини, тому вони зможуть подбати про дотримання критеріїв безпеки та враховуватимуть різні робочі ризики. Вони помічатимуть, розумітимуть і відчуватимуть не тільки людину, а й цілі та очікування людини-оператора. Коботи спостерігатимуть і дізнаватимуться, як людина виконує завдання. Після навчання коботи виконуватимуть бажані завдання так само, як і люди-оператори. Відтак людина, працюючи разом з коботами, відчуватиме задоволення.

Прогнозується, що у межах Індустрії 5.0 з'явиться нова виробнича роль: директор з робототехніки – Chief Robotics Officer (CRO). CRO – це людина, яка знається на роботах та їх взаємодії з людьми. Цей спеціаліст буде нести відповідальність за ухвалення рішень щодо додавання або видалення роботів з навколишнього середовища / виробничого цеху для досягнення оптимальної продуктивності та ефективності. Передбачається, що він матиме досвід роботи в галузі робототехніки, штучного інтелекту, моделювання людського чинника та взаємодії людини з машиною. Директори з робототехніки матимуть глибоке розуміння роботи коботів та, використовуючи можливості досягнень у галузі обчислень, матимуть необхідні можливості для здійснення позитивного впливу на управління виробничими процесами.

Література

1. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор *В. Г. Воронкова*

Микита Слюсарь,
здобувач спеціальності 073 Менеджмент
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету

ПАРАДИГМА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ВСЕСВІТНЬОЇ ПАВУТИНИ

У 80-х роках ХХ століття інтернет існував переважно для обміну даними, відтак у тодішній формі він не був революційним. Саме всесвітня павутина, створена на основі тієї мережі, розкрила весь

потенціал експоненціального зростання знань і людського прогресу. З винайденням інтернету використання комп'ютера розширилося, тепер він був інструментом не лише для розвитку інтелекту, а й для спілкування та здобуття нових знань. У 1990-х роках електронна пошта стала найпопулярнішою річчю в історії, вона була миттєва та дешевша, ніж традиційна пошта. Технологічні можливості апаратного забезпечення різко злетіли вгору. У період з 1990 по 1999 рік потужність ПК стрімко зросла: середній обсяг оперативної пам'яті збільшився з 1048 кілобайтів до 1 гігабайта [1].

Наприкінці 1990-х років почали стрімко набирати швидкості мобільні технології. Інтернет – це значна частина нашого життя, для його використання створено незлічену кількість технологій. Сьогодні існує понад 1,8 мільярда веб-сайтів і 4 мільярди користувачів інтернету. На початку злету мережі виникло чимало веб-компаній, які намагалися використати цю парадигму. Однією з найбільших компаній була AOL, яка гуртувалася на гіпертексті, але була доступна лише користувачам: у 1985 році було 100 користувачів, а у 1986 – вже 50000. За три роки кількість користувачів AOL зросла до 10 мільйонів. 1997 року в AOL було величезне зростання: понад 34 мільйони підписників. У 2000 році AOL і Time Warner оголосили про план злиття, унаслідок чого утворилася AOL Warner, Inc. Це була найбільша медіакомпанія на планеті, яка стала такою великою, що її часто сприймали за сам інтернет. З 1994 року, коли різко зросла популярність інтернету, раптово з'явилися безплатні незалежні веб-сайти.

Однак справжнього удару завдав крах доткомів 2000 року. AOL зазнала найбільших корпоративних збитків в історії – 100 мільярдів доларів. На цьому етапі люди залюбки користувалися пошуковою системою Google, щоб знайти в інтернеті те, що їм було потрібно. Іншими словами, вже не було потреби в AOL та подібних до неї. У мережі створюється нескінченний каталог знань та інформації, але мережу треба було організувати. У 1998 році Google виконував 10000 пошукових запитів на день, у 2000 році їх було уже 50 мільйонів, а 2018 році – понад 3,5 мільярда. Сьогодні Google робить набагато більше, ніж просто шукає інформацію Gmail, You Tube, Maps, Android, аналітика даних, квантові обчислення та штучний інтелект (ШІ) – і це не все, що охоплює Google у двадцять першому столітті. Інтернет зміцнив світ за дев'ять коротких років і людство опинилося у точці неповернення.

З початку XXI століття людство вступило у період, який можна вважати постмодерною епохою життя. Цифрові платформи визначаються експертами як база, ключовий інститут для диджиталізації економіки. Як і в інших секторах економіки, цифрові

платформи стимулюють швидке зростання креативних індустрій, а також дозволяють і невеликим компаніям конкурувати на міжнародній арені. Значну роль у розвитку креативних індустрій та його цифровізації представники експертного співтовариства відводять "спеціалізованим" заходам підтримки. Експерти зазначають, що кожна сфера повинна мати свій індивідуальний набір грантів, субсидій, пільгових умов. При цьому заходи підтримки повинні мати системний характер, уточнюється при цьому значна роль держави як інституту, яка створює умови, платформу для цифровізації сектора. Серед загроз цифровізації постає скорочення робочих місць на фоні автоматизації частини виробничих процесів, яка має бути нівельована професійною переорієнтацією, перетіканням кадрів, у тому числі за підтримки держави. Активність креативного бізнесу у використанні цифрових платформ досить висока: для вирішення різних робочих завдань їх застосовує близько третини підприємців (32%). Багато компаній з низки напрямків використовують найчастіше свій власний сайт. Кожна третя компанія з креативних індустрій використовує і офл айн, і он-лайн-формат продажу своїх товарів та послуг (39%), з них п'ята частина (20%) продає товари та послуги переважно онлайн.

Оцінюючи ефективність онлайн та офлайн методів просування, більшість керівників креативних компаній сходяться на думці, що комбінування цих двох напрямків є найбільш ефективним (58 %). Кожен четвертий (24 %) вважає більш ефективним онлайн просування. З 2000-х років темпи змін у соціальних мережах були швидкими. Так, Facebook сьогодні має 1,4 мільярда активних користувачів. Це третій за відвідуваністю вебсайт після Google і YouTube, який змінив світ і котрий з'єднає світ завдяки відео (2005 рік). YouTube – другий найбільш відвідуваний сайт в інтернеті та друга за величиною пошукова система у мережі. Щомісяця його користувачі дивляться 7 мільярдів годин відео [1].

Згідно Мерріам-Вебстер, соціальні мережі просто визначаються як форми електронного спілкування (наприклад, веб-сайти для соціальних мереж та мікроблогів), за допомогою яких користувачі створюють онлайн-спільноти для обміну інформацією, ідеями, особистими повідомленнями та іншим контентом. Це комп'ютерна технологія, яка дозволяє обмінюватися ідеями, думками та інформацією за допомогою створення віртуальних мереж та спільнот. Більшість витоків нинішнього Інтернету і соціальних мереж вказують на появу в 1996 році мережі Агентства перспективних дослідницьких проєктів (ARPANET). NSFNET. Десять років по тому була створена перша справжня платформа для соціальних мереж, а у 2002 році був

заснований LinkedIn як мережевий сайт для професіоналів, орієнтованих на кар'єру. До 2020 року він виріс до більш ніж 675 мільйонів користувачів. Все це свідчить про те, що сьогодні сформувалася мережева культура, яка оволоділа мільйонами.

Література:

1. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

Науковий керівник: *доктор філософських наук, професор В. Г. Воронкова*

4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ, ЕСТЕТИКИ ТА ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ

Тарас Беднарчик,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Вінницький національний медичний університет ім.
М. І. Пирогова*

Мирослава Беднарчик,

*викладач вищої категорії,
Вінницький медичний коледж ім. Д. К. Заболотного*

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ТА ЦИФРОВА ПОЛІТИКА

Академічна доброчесність науковця традиційно ґрунтується на неприпустимості привласнення собі, як автору, наукових ідей, результатів наукових досліджень, висновків, текстів чи їх частин, які сформовані іншими особами чи дослідницькими групами [4, с. 6-12]. Встановлення чи регламентування авторства наукових матеріалів або різноманітних продуктів творчості є особливо важливим напрямком практичної діяльності у сфері академічної доброчесності [5, с. 6-11]. Морально-етична складова творчого або дослідницького процесу на може бути достеменно врегульована нормами законодавства оскільки перелік потенційно суперечливих ситуацій постійно збільшується або відрізняється у різних галузях культури, науки та економіки [2, с. 9-13]. Але вказана проблема не перешкоджає, а навпаки, мотивує до впровадження у систему освіти курсу "Академічна доброчесність", що переконливо доводиться спеціалістами нашої країни [3, с. 6-9]. Цей та інші предмети за умов правильного викладання виховують у студентів порядність, чесність, почуття довіри до колег, прозорість ділових відносин, добросовісне ставлення до навчання та виконання завдань.

Основні ідеї, які притаманні академічній доброчесності як навчальній дисципліні, входять до переліку загальних та спеціальних (фахових) компетенцій, які пропонуються Міністерством освіти та науки України для спеціальності "Медицина" другого (магістерського) рівня вищої освіти згідно Наказу № 1197 від 08 листопада 2021 р. Серед запропонованих загальних компетенцій зазначимо здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел, визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків, здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена

суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні, здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння техніки і технологій. Серед фахових компетенцій курсу важливими є: здатність до оцінювання впливу навколишнього середовища, соціально-економічних та біологічних детермінант на стан здоров'я індивідуума, сім'ї, популяції; зрозуміло і неоднозначно доносити власні знання, висновки та аргументацію з проблем охорони здоров'я та дотичних питань до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються; здатність розробляти і реалізовувати наукові та прикладні проекти у сфері охорони здоров'я; дотримання професійної та академічної доброчесності, нести відповідальність за достовірність отриманих наукових результатів [7].

Очевидно, що дух доброчесності у користуванні інформацією та технологіями підтримується як сучасними спільнотами, так і прогресивними комерційними установами та демократичними державами. Наприклад, Європейський союз розробив спеціальний регламент (нормативно-правовий акт, закон, який є обов'язковим для виконання усіма країнами ЄС) про захист на території ЄС персональних даних усіх осіб, які там проживають або знаходяться. Він має назву "Загальний регламент про захист даних" (General Data Protection Regulation (EU) 2016/67) і вступив в силу 25 травня 2018. Закон регламентує, що саме відноситься до персональних даних, і яким чином отримується згода на їх обробку оператором чи замовником. Нам важливо, що до переліку виключень щодо повного застосування вказаних правил відноситься ситуація, коли втручання до особистих даних чи їх використання "поважає суть основних прав і свобод і є необхідною та пропорційною мірою в демократичному суспільстві для забезпечення... запобігання, розслідування, виявлення та судового переслідування порушень етики регульованих професій,... захист суб'єкта даних або прав і свобод інших осіб" (стаття 23). Або втручання (збір даних) визнається доцільним щодо користі суспільства та науки згідно статті 89: "Якщо персональні дані обробляються для цілей наукових або історичних досліджень або статистичних цілей, законодавство Союзу або держави-члена може передбачати відступи від прав, зазначених у статтях 15, 16, 18 і 21, за умови дотримання умов та гарантій, зазначених у параграфі 1 цієї статті...". Зазначений параграф 1 статті 89 вказує, що при обробці даних суб'єкта йому має бути гарантовано дотримання прав і свобод: "Обробка для цілей архівування в

суспільних інтересах, наукових чи історичних дослідженнях чи статистичних цілях підлягає відповідним гарантіям, відповідно до цього Регламенту, прав і свобод суб'єкта даних. Ці гарантії забезпечують застосування технічних та організаційних заходів, зокрема для забезпечення дотримання принципу мінімізації даних. Ці заходи можуть включати псевдонімізацію за умови, що ці цілі можуть бути досягнуті таким чином. Якщо ці цілі можуть бути досягнуті шляхом подальшої обробки, яка не дозволяє або більше не дозволяє ідентифікувати суб'єктів даних, ці цілі мають бути досягнуті таким чином" [6].

Важливість дотримання оновлених правил доброчесності веб-спільноти доводиться тим, що компанія Meta, якій належить соціальна мережа Facebook в 2018 р. проголосила, що буде змінювати свою політику щодо персональних даних клієнтів згідно вказаного регламенту GDPR [9]. Незважаючи на певні розходження між законодавством ЄС та політикою Meta, остання в 2020 р. проголосила курс на боротьбу з інформаційними "фейками" різних видів. Зокрема, йдеться про протистояння псевдонауковій інформації [8]. В підтвердження незворотності розширення використання цифрових технологій для забезпечення ідеалів доброчесності відзначимо підписання Україною Декларації про майбутнє інтернету 28 квітня 2022 р., яка, зокрема, передбачає протидію поширенню дезінформації та недостовірної інформації [1].

Література

1. Антонюк Д. Україна підписала Декларацію про майбутнє інтернету. Про що вона та наскільки це дієво [Електронний ресурс] // *Forbes.ua Офіційний веб сайт*. – 29 квітня 2022. – URL: <https://forbes.ua/innovations/ukraine-pidpisala-deklaratsiyu-pro-maybutne-internetu-pro-shcho-vona-ta-khto-ii-pidtrimue-29042022-5757> (дата звернення: 30.04.2022).

2. Беднарчик Т. Р., Беднарчик М. В. Доброчесність науковця як світоглядна проблема / *Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах: матеріали доповідей та виступів II-всеоукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 18 листопада 2021 р.* – Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю. В., 2021. 196 с.

3. Власенко О. В., Вегелес К. М., Вегелес Т. М. Про доцільність впровадження курсу «Академічна доброчесність» в закладах вищої освіти / *Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах: матеріали доповідей та виступів II-всеоукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 18 листопада 2021 р.* – Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю. В., 2021. 196 с.

4. Власенко О. В., Вергелес К. М., Драчук О. П. Академічна доброчесність у вищих навчальних закладах: український і польський досвід / *Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах України: матеріали доповідей та виступів всеукраїнського круглого столу 21 листопада 2019 р.* – Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2019. 264 с.

5. Власенко О. В., Вергелес К. М., Куліш П. Л., Драчук О. П. Поняття автор, авторство, плагіат: значення та смисли в контексті наукової етики і права / *Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах: матеріали доповідей та виступів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 19 листопада 2020 р.* – Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю. В., 2020. 204 с.

6. Загальний регламент про захист даних. *Regulation (EU) 2016/679* URL: <https://gdpr-info.eu/> (дата звернення: 30.04.2022).

7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 8 листопада 2021 року № 1197 Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 222 Медицина для другого (магістерського) рівня вищої освіти.

8. Facebook змінює політику і усуватиме контент, який заперечує Голокост [Електронний ресурс] // *Вікна. Офіційний веб сайт.* – 2020. – Режим доступу: <https://vikna.if.ua/news/category/all/2020/10/13/115098/view> (дата звернення: 30.04.2022).

9. Facebook змінює політику конфіденційності [Електронний ресурс] // *Юридична газета. Офіційний веб сайт.* – 18 квітня 2018. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/facebook-zminyue-politiku-konfidetsiynosti.html> (дата звернення: 30.04.2022).

Микола Зайцев,
доктор філософських наук, професор
Національний університет «Острозька академія»

РІЗНОМАНІТТЯ КУЛЬТУР ЯК ПРОБЛЕМА

Різноманіття культур – емпіричний факт, який не потребує особливих теоретичних обґрунтувань. Та все ж його наявність вимагає хоча б незначного, але пояснення. Чому єдиний вид живих істот, охоплений поняттям *homo sapiens*, виражає свою наявність у множинності способів буття, тобто культур?

Причина цього укорінена в усій системі функцій, які виконує культура. Однією з найважливіших є адаптивна функція, яка

забезпечує виживання людини в певному природному та соціальному середовищі. Як наслідок, продукується штучне середовище, світ людського буття – культура.

Розуміння культури як "другої природи" виявляє важливу властивість людської діяльності – здатність "подвоювати світ" виділяючи в ньому предметно-артефактовий та світоглядно-настановчий рівні. По суті тут виявляється рівнева структура культури, де предметно-артефактовий рівень – це безпосередня (зовнішня) явленість культури, яка включає в себе не лише те, що ми за звичкою, називаємо предметами матеріальної культури, але й специфічні засоби, необхідні для існування в умовах суспільства: традиції, моральні норми, звичаї, різні способи організації суспільства, зокрема державу, як найбільш розвинену форму організації політичної влади.

Що стосується світоглядно-настановчого, то він є визначальним стосовно предметно-артефактового. Саме завдяки світоглядно-настановчому рівню предметно-артефактовий рівень культури постає не як конгломерат, а як смислово упорядкована сітка предметів, явищ та інформаційних потоків. Будь-що, що приходить зовні, отримує визначеність значимості, переважно в трьох вимірах: корисності, байдужості та шкідливості стосовно людини.

У своїй адаптативній функції культура постає як життєва реакція людини на оточуюче середовище. Водночас зазначимо, що культуру, у відповідності з настановами київської філософсько-антропологічної школи, будемо розуміти як "особливу, унікальну, неповторну реальність колективного буття та індивідуального існування" [1, с. 7]. Тобто культура – це явлений в ідеальних та предметних формах спосіб бути людиною, або іншими словами, спосіб колективного буття та індивідуального існування людини у світі.

Відтак, різноманіття культур – це множинність історично сформованих способів бути людиною, способів вияву відмінностей людини від того, що нею не є, способів реакції на наявні та можливі як природні, так і соціокультурні обставини.

У своїй дійсності, це різноманіття являє собою акумулятор виявів людського, як такого, у його безвідносності до конкретних систем цінностей і яке, в той же час, може стати основою визрівання не декларованих, а реальних, тобто не сформованих у смисловому полі певного культурного регіону, а випродукованих в широкому сегменті взаємодій цілісних та самодостатніх, у своїх межах, культур. Різноманітність культур – явище натурального порядку, і як таке воно виявляє той історичний факт, що кожен народ як "певна смислова спільнота людей, що виникає на ґрунті споріднених для них життєвих

сміслів, постає мірою неповторюваного поєднання унікального та універсального. І саме в такій іпостасі народи та їх культури, незалежно від чисельності, рівні перед лицем буття і смислу" [2, с. 248].

В той же час культура кожної спільноти (не суть великої чи малої) як завершена цілісність сама стає соціокультурним чинником, який впливає на власний соціально історичний поступ.

Неповторність та унікальність культур робить їх в певному відношенні рівними між собою. Така думка є досить поширеною в культурологічних дискурсах. Проте ця рівність нічим, окрім констатації унікальності не аргументується. Відтак значущість різноманіття культур не отримує належного теоретичного обґрунтування, а, отже, теза про його збереження постає лише декларованим наміром. Не можна ж сприймати за серйозний аргумент думки на кшталт того, що культурне різноманіття є джерелом багатоманіття історичного процесу, яке надає йому різнобарв'я та багатогранності. Ця думка фіксує лише функціональну значимість культурного різноманіття, проте не розкриває його смисловий вимір. Його природа, сутність та смислова наповненість значною мірою залишаються не поясненими.

Стосовно культурного різноманіття людства, то, як проблема, воно постає в двох аспектах. Перший, який ми означимо, але не будемо на ньому акцентувати увагу, оскільки це потребує окремого розгляду, полягає в тому, що в ситуації інтенсифікації міжкультурних контактів розмаїття культур більш за все не зможе зберегтися в наявно означених межах. Воно набуде якихось нових форм, а спосіб буття його носіїв, у всякому разі на буденному рівні, буде мало різнитися. Звичайно, не важко передбачити, що прискорення тенденцій до уніфікації зумовить опірність культур та рельєфність проявів національної самосвідомості. Як наслідок, слід очікувати уповільнення формування загальнопланетарної свідомості, що в ситуації зростання глобальних проблем (екологічних, харчових тощо) може мати катастрофічні наслідки.

Що стосується другого виміру, то тут мається на увазі ерозія культурного розмаїття людства, що, з одного боку, виглядає чимось неминучим, а з другого – породжує питання про те, в яких нових формах воно може постати як необхідна умова стабільності поступу людства як соціокультурної цілісності.

Збереження культурного різноманіття – необхідність соціокультурного поступу. Форми і способи такого різноманіття, як вони сформувались в попередній історичний період, не відповідають реаліям сьогодення. Вони можуть бути лише підґрунтям та "матеріалом", з якого

постануть нові. В цьому процесі глобалізація виконує роль каталізатора їх появи. Як гіпотезу, можна висловити думку, що нове культурне різноманіття постане з індивідуальних варіантів поведінки та способів здійснення буття в нових життєвих ситуаціях.

Література

1. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода) Отв. ред. Е. К. Быстрицкий. Киев: Наук. Думка, 1991. 176 с.

2. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії : онтологія людини. Київ: Абрис, 1995. 336 с.

Світлана Коляденко,

*кандидатка педагогічних наук, доцентка,
завідувачка кафедрою соціальних технологій
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

МАРГАРЕТ МІД - ЗАСНОВНИЦЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТРЬОХ ТИПІВ КУЛЬТУР

Звернемо увагу, що Маргарет Мід (1901-1978) народилася 16 грудня 1901 році в Філадельфії (США) у багатодітній сім'ї професора Вортонської школи бізнесу Пенсільванського університету та соціологині, яка працювала з італійськими іммігрантами. У той час, жінки отримували освіту тільки для того, щоб успішно вийти заміж. Спочатку вона займалася вивчення англійської мови, але потім зацікавилася психологією (у 22 роки отримала ступінь бакалавра, а через рік – магістра психології) . На старших курсах Барнардського коледжу цікавилася антропологією. Для продовження наукової кар'єри вступила до аспірантури Колумбійського університету і для польових досліджень у 1925 році вирушає до Полінезії, на Самоаю.

Як оповідають науковці, у 1920-х рр., коли формувалися наукові і програми майбутніх досліджень Мід, почалися інтелектуальні бродіння у суспільних науках. У соціології та етнографії почалися суперечки про співвідношення біологічних і соціальних факторів розвитку людини і суспільства, що Френсіс Галтон у 1874 році сформулював у вигляді антитези на основі Шекспірівського "природа чи виховання". Ця опозиція почала сформулюватися у різних термінах (природа і культура, наслідування і виховання, біологічне і соціальне) і відносилася до різних об'єктів (одні вчені мали на увазі ознаки індивіда, інші – популяції (нації або раси), треті – суспільства, соціальні системи. Однак, прихильники біологічного детермінізм,

крайньою формою якого була евгеніка, віддавали перевагу природі, тоді як прихильники культурного детермінізму підкреслювали значення культури і виховання. Як зазначено в наукових працях, видатним представником останнього у американській етнографії був антрополог, етнограф і лінгвіст Франц Боас. Школа Боаса у 1920-х роках займала основні позиції в американській науці, з неї вийшли багато видатних вчених: Альфред Луї Кребер, Олександр Гольденвейзер, Роберт Лоуї, Рут Бенедикт. З точки зору Боаса і його учнів, культура – явище особливого гатунку, що не може бути ототожнене з біологією, виведено з неї, підведено під її закони. Вимога пояснювати культуру із неї самої підводить до ще однієї проблеми, що стала важливою для суспільствознавства першої чверті XX ст. – проблеми еволюції [3]. З офіційних джерел відомо, що для соціологів та етнографів другої половини XIX ст. пояснити будь-яке явище значило з'ясувати його походження, прослідкувати його історичне становлення. Історія культури в цілому і певні її елементи здавалися більш-менш єдиним, послідовним і неперервним процесом. На початку XX ст. наукова парадигма змінюється. Еволюціонізм витісняється, з одного боку, дифузійнізмом, відповідно якого розповсюдження культурних явищ пояснюється запозиченням та взаємовпливом; а з іншої – функціоналізмом, що підтримує тезу про те, що будь-який соціальний інститут або факт культури пояснюються тими функціями, які вони виконують для підтримки і розвитку певного соціального цілого (Еміль Дюркгейм у соціології, Броніслав Малиновський у етнографії). У той час цікавість до соціального цілого виникає і у психологів. Якщо представники "психологічної соціології" другої половини XIX ст. апелювали в першу чергу до "іманентних законів" індивідуальної свідомості, то дюркгеймівська школа висуває на перший план завдання вивчення колективних уявлень і відповідних конфігурацій культури. Відомий американський соціолог Уільям Огберн, лекції якого Мід слухала в Бернард-коледжі, вчив, що "ми не маємо шукати психологічних пояснень соціальним явищам, поки не вичерпали спроби пояснити їх термінами культури" [3]. Описане вище, повністю відповідало установках школи Боаса. Бажання зрозуміти етнічну специфіку не тільки соціальних інститутів, але й мотивів людської поведінки, сприяє на початку XX ст. зближенню етнографії і психології, остання в свою чергу в цей період теж веде гості дебати. З одного боку, у психології володарює інстинктивізм – універсальні мотиваційні синдроми (едипів комплекс і т.п.); з іншого – вплив біхевіоризму – людська поведінка результат научіння. Цю позицію

поділяє і молода соціальна психологія. Всі ці суперечки мали пряме відношення і до етіології.

Вже у 1920-х роках Маліновський поставив під сумнів універсальність едипового комплексу, посилаючись на історичні форми сім'ї і шлюбу і свої польові спостереження за сексуальною поведінкою і вихованням дітей у тробріанців (Нова Гвінея), що викликало гостру полеміку, яка не вщухає і до сьогодні. У 1930-х роках у США складається особливий предметний напрямок – психологічна антропологія, теоретичною основою якої стала неофрейдська концепція "базової особистості". Теоретичні суперечки мали політико-ідеологічний підтекст. Біологічна теорія людини була тісно пов'язана з расизмом, тоді як школа Боаса була прогресивно-ліберальною.

Суттєво відрізнялися і їх практичні висновки. Якщо розумові здібності є вродженими, освіта має орієнтуватися на обдаровану еліту, якщо все залежить від середовища і виховання – треба викоринити соціальну і расову нерівність. Якщо різні людські спільноти – тільки щаблини єдиної еволюційної драбини, то "інші" народи мають просто "європеїзуватися". Якщо ж кожна етнічна культура має власне ядро, то змінити окремі її елементи, не змінюючи цілого, неможливо; європейці, з одного боку, мають вчити "інші" народи, а з іншого – самі мають навчатися у них. Але як перевірити яка теоретична орієнтація є вірною? Єдиним можливим способом перевірки культурного детермінізму Боасу здавалося порівняльне вивчення дитинства і юності у народів, що живуть у різних культурних умовах.

Згідно прийнятій у США у ті роки психологічній концепції Стенлі Голла, отроцтво і юність – це період "бурі і натиску", пошуку себе, конфлікту батьків і дітей і т.д. Але чим обумовлений такий драматизм? Якщо, як рахували більшість психологів, він корениться в закономірностях статевого дозрівання, ці риси мають бути інваріативними і повторюватися у всіх суспільствах і культурах, незалежно від рівня їх соціально-економічного розвитку, суспільного устрою, структури сім'ї і т.д. Виключенням із цього правила може бути тільки його повне спростування, що доводило б, що процес дорослішання залежить не стільки від загальних закономірностей онтогенезу, скільки від властивостей конкретної культури, що детермінує певний тип особистості і її розвиток. З'ясувати це питання, на прикладі самоанських дівчат Боас доручає своїй 23-річній аспірантці Маргарет Мід. У Самоа вона досліджує міжпоколінневі відносини в архаїчному суспільстві та вплив на них сексуальних табу.

Результатом дослідження стала праця "Повноліття в Самоа" (Coming of Age in Samoa, 1928), що стала сенсацією у суспільно-

науковому світі. У передмові до видання (1973). Самоа підкреслювала, що "це було перше антропологічне польове дослідження, що було написано без зовнішніх ознак науковості, що покликані містифікувати неспеціалістів і вразити власних колег. Мені здавалося тоді – і все ще здається –, що якщо наші дослідження способу життя інших народів хочуть мати хоч якийсь сенс для народів індустріального світу, то вони мають писатися для них, а не пакетуватися у жаргон, зрозумілий лише спеціалістам" [1]. Перша книга Маргарет поклала початок її боротьби з формулою: "Не можна змінити людську природу". У 1973 році вона написала про книгу "Повноліття в Самоа": "Я написала цю книгу, як внесок в наше пізнання того, наскільки сильно людський характер, здібності і благополуччя молодих людей залежить від того, чому вони навчаються, і від соціального порядку в суспільстві, в якому вони народилися і виховуються. Для того, щоб вчасно змінити наші сучасні суспільні заклади і попередити катастрофу, нам все ще потрібно щось дізнатися. У 1928 р. нещастям, перед яким ми стояли, була війна, що насувалася; у 1949 р. це була можливість світової ядерної війни; сьогодні це також екологічна, технологічна і демографічна криза, що загрожує нашому існуванню" [1].

Займаючись проблемою національного характеру, вона проводила вивчення процесів соціалізації дітей в різних культурах. В її дослідженнях було доведено той факт, що статева ідентифікація, проходження вікових криз (на прикладі підліткової), формування структури самосвідомості і самооцінки визначається взаємостосунками між батьками і дітьми, а, у широкому розумінні, культурними традиціями того чи іншого народу. Крім того, Мід у своїх дослідженнях довела, що природні властивості темпераменту, наприклад, певні експресивні реакції, можуть заохочуватися в одних культурах і каратися у інших. На цій основі Мід розробила культурологічну теорію трьох типів культур, що принципово по різному впливають на розвиток дитини.

1. Постфігуративні культури. Характеризуються сталими нормами і звичаями, що зберігаються тисячоліттями. У таких культурах особистість дитини виховується старими людьми і дітьми, що не включенні у виробничу діяльність, (4-7 років). Всі відхилення від норми придушуються, прояв індивідуальності можливий через мистецтво, релігії, технології. Це сприяє повільним змінам самого типу культури.

2. Кофігуративні культури. У цих культурах кожне наступне покоління відрізняється від попереднього за складом особистості, мотивами поведінки, емоційними переживаннями. Старше покоління, хоча і

залишається основною рушійною силою виховання, не є безумовним еталоном поведінки. Такий тип культури швидко змінюється.

3. Префігуративні культури. Це культури майбутнього, бо основою у них є творчість молодих поколінь, їх повна свобода [5].

На основі цієї теорії нею введенні деякі поняття і терміни, наприклад, різниця культур, у яких діти навчаються практично, на власному досвіді, але під керівництвом дорослих (learning cultures), і культур, де існують спеціалізовані інститути навчання дітей (teaching cultures). Крім того, вчена розмежувала поняття "соціалізації" й "інкультурації" (enculturation), де перше – це соціальне навчіння взагалі, а друге – реальний процес навчіння, що відбувається у специфічній культурі. Повернувшись у 1926 р. з Полінезії, вона почала працювати куратором в Американському музеї природної історії в Нью-Йорку. У 1929 р. в Колумбійському університеті Маргарет Мід захистила дисертацію й отримала ступінь доктора філософії. У 30-40-х рр. починає займатися вивченням факторів соціалізації та формуванням різних типів особистості. З цією метою у 1930 (повторно – у 1953р.) вивчала плем'я манус. У 1931-1933 рр. досліджує племена Нової Гвінеї на предмет співвідношення сексуальної поведінки і типів культур.

На думку Маргарет Мід, маюскульні та феміні властивості не визначаються біологічною природою людини і залежать не тільки від природної статевої різниці. Вони є відображенням нормативних уявлень і особливостей способу життя різних суспільств. Нагадаємо, що з 1935 по 1950 роки, вивчаючи культуру мешканців Балі, висунула гіпотезу про існування універсального космічного почуття, що є основою всіх релігій загалом та архаїчних ритуалів зокрема. Ця ідея була покладена в основу збірника наукових праць "Кооперація і конкуренція у примітивних народів" (1937). Спільно з американською антропологинєю і етнологи нею – Рут Бенедикт, здійснила порівняльне дослідження типів національних характерів, що найшло відображення у низці наукових робіт спрямованих на подолання расових, культурних і соціальних стереотипів. Пізніше, у 1970 році розробила і опублікувала утопічний проект створення, шляхом "тихих революцій" всесвітньої "культури участі", що має бути орієнтована на єднання людства і створення нової генерації людей.

У 1956 році Мід стала президентом Всесвітньої федерації психічного здоров'я, а у 1974 році – президентом Американської асоціації сприяння розвитку науки. 15 листопада 1978 році Маргарет Мід померла у Нью-Йорку. Досягнення Маргарет Мід були оцінені, як при житті видатної вченої, так і після її смерті. Так, у 1949 р. американські видавці назвали її Видатною жінкою року в галузі науки,

а в 1956 році – одною з видатних жінок XX століття. Журнал "Тайм" 21 березня 1969 р. назвав її "Матір'ю Миру". У 1970 році Маргарет Мід почали називати – символом сучасної науки. Вона була людиною, яка змогла об'єднати етнографію з психологією та соціологією [3]. Важливою особливістю наукової діяльності Мід є її міждисциплінарність. Вона взагалі не визнавала дисциплінарних кордонів. Етнографічний опис культури окремого народу час від часу органічно переростає у неї в обговорення загальних проблем соціальної, вікової або диференціальної психології, соціології або теорії виховання.

З прикладів видно, що пробить все це професійно, з хорошим знанням спеціальної соціологічної або психологічної літератури. Недарма, публікації Мід і покликання на її роботи можна знайти не тільки в етнографічних, а й в самих фахових соціологічних, психологічних, психіатричних, сексологічних, педіатричних і педагогічних виданнях. Можливо тому і ми звернули увагу на соціальні дослідження цієї видатної науковиці. Для Мід світ завжди був єдиним цілим. Вона критикувала расизм, боролася за рівноправ'я жінок, відстоювала інтереси дітей і молоді, критикувала американський спосіб життя, протиріччя капіталістичної індустріалізації і "вестернізації" тодішніх колоніальних народів, що підриває їх національну самобутність і культуру.

Діапазон наукових занять Маргарет Мід безмежно широкий. Ними виділено основні теми, над якими працювала Маргарет. По-перше, етнографія дитинства – закономірності розвитку і виховання дітей і підлітків в залежності від етнографічних і соціальних особливостей способу життя народів. По-друге, проблеми статі – закономірності диференціації чоловічих і жіночих ролей, статевого розподілу праці, стереотипів маскулінності і фемінності, а також пов'язаних з ними психологічних і поведінкових рис, включаючи сексуальну поведінку чоловіків і жінок. По-третє, проблеми етнопсихології, закономірності формування і прояву національного характеру, етнічної самосвідомості і етнокультурних особливостей психологічних процесів у різних народів. Завжди рекомендуємо здобувачам освіти на заняттях прочитати твори "Повноліття в Самоа (Coming of Age in Samoa, 1928)" ; "Дорослішання в Новій Гвінеї (Growing Up in New Guinea, 1930)"; "Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах (Sex and Temperament in Three Primitive Societies, 1935)"; "Чоловік і жінка (Male and Female, 1949)"; "Цілісність в культурній еволюції (Continuities in Cultural Evolution, 1964)"; "Сім'я (The Family, 1965)".

Отже, на сьогодні є актуальним питання міждисциплінарності, які прослідковувалися у наукових напрацюваннях Маргарет Міт ще понад 45 років тому. Спостерігаємо подібне у практичному досвіді фахівців соціальної сфери, практичних психологів, соціологів та теоретичних узагальненнях науковців.

Література

1. Кон И. С. Маргарет Мид и этнография детства. URL: <https://psy.wikireading.ru/88541>.
2. Мид М. Культура и мир детства. Москва: Издательство «Наука»: Главная редакция восточной литературы, 1988. Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. Серия «Этнографическая библиотека») URL: http://hrono.ru/libris/lib_d/dik16hresto.php
3. Ogburn W. F. Social Change with Respect to Culture and Original Nature. N. Y., 1950, с 11.
URL: <https://archive.org/details/cu31924102015413/page/n6/mode/2up?ref=ol&view=theater>

Алла Макарова,

кандидат філософських наук,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

м. Івано-Франківськ

докторант кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АРХЕТИПУ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРОЯ У КОНТЕКСТІ ТРАНЗИТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Ми живемо у час, коли формальна логіка, розламана під натиском неklasичної сплутаної невизначеності, "перезбирається" у нових смислах, шукаючи нового структурного порядку (пере-порядкування, а не безпідставного спів-порядкування) – задля від-творення стану "класичності", "порядності" соціальних систем. Такий стан соціальної реальності можна розглядати, зокрема, і в контексті явища її транзитивності. "Транзитивність – це така властивість об'єкта, яка робить його порівнюваним з якісно іншими об'єктами. Тобто, у певному значенні об'єкти, що є різними якісними визначеностями, виявляються рівними, тотожними, ідентичними, тому що одна і та

сама властивість, що характеризує кожного із них, в особливий спосіб переходить від одного до інших" [1, с. 289].

Визнане античними мислителями ЛОГІЧНОЮ ПАСТКОЮ класичне "Те, що поряд, не є внаслідок", було у ХХІ столітті транзитивно заперечене, переосмислене і... підтверджене російською воєнною агресією щодо України. У контексті транзитивності соціальної реальності України ця "порівнюванна співставність" знову обертається загрозою "ототожнення", яке за вимогами класичної логіки є помилковим: "Жодного разу, ні в якому разі, ніколи, ні за яких обставин (квантор загальності) колективний інституційний суб'єкт "Україна" не є колективним інституційним суб'єктом "Росією" в жодній з ознак"! Вчоргове – на географічних теренах, які ще нещодавно "логічно-дискурсивно" компілювались як "сусідство", а тепер відкрито "межують", – діяльно, на практиці, а не в теорії – вияснилося, що маємо все ж не "спільне", а "взаємообернене" і чимдалі конкретніше "взаємопротилежне". Відмінність – не лише у часі заснування, організаційному та національно-мовному складі, законодавстві, духовній та матеріальній культурній спадщині та реаліях, що очевидно, а й у ставленні до належної діяльності, зокрема, змісті й обсязі "героїчності" та "героїзму", які створюють якість "Героя". Апеляція до понять "героїзм" і визнання "героями" представників сторін, що явно "протиставні", а не "співставні", дають підстави констатувати: ми живемо у час активації війни архетипів, амбівалентність яких практично проявляється у справедливості (правильності) одних і тих же гасел для СУПРОТИВНИХ СТОРІН (ворогів).

Ця теза як актуальна підкреслюється ще у першому випуску "Вісника Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія" 2011 року: "Складывается социальная проблема – ситуация, в которой историческая память становится ресурсом и сферой социального конфликта. Интересно, что все конфликтующие стороны претендуют на то, что именно они выражают "истинную" память, скрытую за идеологическими наслоениями, создаваемыми оппонентами" [2, с. 147]. Наслідки таких транзитивних "сплутувань" соціальної реальності логічно-помилковими путами однозначно засвідчують: однакова риторика приховує за "омонімами" відверті "антоніми", зміст яких необхідно негайно оприявити через конкретизацію ознак діяльності "героїв" як оборонців.

Відділити "український мир" від "руського мира" легко, підкресливши як істотну транзитивну ознаку "специфічний соціальний механізм переходу форм соціальної організації у суспільство такого історичного типу, де ці форми у темпоральному аспекті є віджилими, архаїчними, рудиментарними" [1, с. 289]. Але ж "архаїчність" та "рудиментарність" –

поряд, через кому – відверта логічна помилка! "Архаїчне" – активоване "РІДНЕ"; "рудиментарне" – активоване "ЧУЖЕ". Для України рідним є своє архаїчне; рудиментарним, ворожим – є чуже "віджило". Конкретизація ознак діяльності "українського героя" та "російського псевдогероя" проходить через артикуляцію векторів боротьби "МАЙБУТНЄ VS МИНУЛЕ", що вказує на напрям "розвитку" у суто біофільному вимірі на протизагу некрофільному.

Зокрема, "амбівалентна сутність діяльності міфічного першого героя в українській духовній традиції розкривається через захисну, перетворюючу та сакральну функцію, спрямованих на реорганізацію життя первісної людської спільноти" [3, с. 2]. Те, що "Українці – нація (справжніх) Героїв", підтверджують численні приклади діяльності волонтерів, медиків, освітян, активістів, громадян, що стали на рятівний захист своєї держави, а не на руйнівний напад на сусідню державу [4]. Це величезна, визначальна, принципова відмінність! Захисна, перетворююча та сакральна функції українського Героя спрямовані на «від-творення» + «пере-творення = с-творення вільного, демократичного світу Майбутнього – не умовно-логічно "проти-лежного", а логічно-практично "несумісного"! до тоталітарного світу Минулого, яке символічно являє собою штучно від-творювану так званими "російськими героями" буквально "тюму багатьох народів", а не лише українського. Ця екзистенційна боротьба Добра як "є (повторимо в Теперішньому) вільне Життя у Майбутньому" проти Зла як "є (повторимо в Теперішньому) смерті поневолених в Минулому" – адекватно відображається через функції архетипу саме українського героя. Тепер справа у діях до перемоги Добра як гуманності (практикою збереження генофонду України) над Злом як антигуманністю (практикою геноциду України), щоб останнє ніколи не одержало верх і не узурпувало право на справедливість знову.

Література

1. Балановський Ярослав. Явище соціальної транзитивності – чинник темпоральної маргінальності суспільства. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2008. – Вип. 40. С. 289-297.

2 Позднякова-Кирбятєва Е. Г. Эмпирические исследования рационально-логических и чувственно-эмоциональных компонентов образа великой отечественной войны в массовой памяти. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 2011, вип.1. С. 147-151.

3. Ковтун Н. М. Структурно-функціональний аналіз архетипу культурного героя. Монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2019. 182 с.

4. Лекції під обстрілами. Як Ужгородський професор викладає з окопів. Режим доступу URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61372912.amp>.

Дар'я Левченко,
*здобувачка I курсу спеціальності
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ВИКЛАДУ БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ПАВЛА ТИЧИНИ

Тема "Життєвий і творчий шлях Павла Тичини" належить до переліку обов'язкових у шкільному курсі літератури. Відповідно до навчальних програм, розроблених Міністерством освіти і науки України, учні, які займаються за рівнем стандарту, опановують її в 11 класі, натомість школярі із профільним вивченням – у 10 [3]. Невід'ємною складовою уроку, присвяченого постаті того чи іншого представника української словесності, є дослідження біографічних відомостей. Як правило, життєпис – це один із початкових пунктів плану заняття.

Спроекуємо життєвий шлях П. Г. Тичини на принципи викладу біографії, запропоновані за класифікацією Г. Токмань [5], зокрема зосередимо увагу на трьох із них – історизмі, актуальності та психологізмі. Суть першого полягає в тому, що вчитель у процесі подання інформації пов'язує життєпис із історією. У контексті розгляду біографічних відомостей поета педагог має звернути увагу учнів на такі події:

1. П. Тичина брав участь у роботі Чернігівського братства самостійницького руху (1916), яке поширювало ідеї незалежності України. Варто зазначити, що він був почесним послом організації та часто приїжджав до Києва із різноманітними дипломатичними місіями, що пов'язані з діяльністю товариства. Утім, незабаром поет переосмислив свої погляди і покинув коло самостійників, аргументуючи такий крок тим, що братство, на його думку, набуває ознак нацизму. Про цей переломний момент у його житті митець особисто згадує у щоденнику: "Я розчарувався в самостійниках, тут із ними у студентській громаді навіть і говорити не хочуть; недавно одного просто викинули. Та й хіба конче потрібна нашому

народові самостійність? Се якось вузько і консервативно, а до того ж вони такі шовіністи!" [4, с. 128].

2. Життєвий шлях П. Тичини збігся із роками утвердження тоталітарного режиму (1929-1939). Парадокс у тому, що поет, який писав поезії про Батьківщину ("Вітер з України", "Україно моя") та свого часу був учасником самостійницького руху, не тільки зрікся ідеї самостійності України, але й крізь роки відкрито почав підтримувати пропагандистські гасла. На цьому наголошує український літературознавець В. Дончик: "У добу тоталітаризму ширший революційно-патріотичний пафос у творчості багатьох митців заступає складна суміш напівщирості й напіввимушеності, настороженості й страху (не кажучи вже про явища пристосовництва та одвертого прислужництва режимові). Місія громадянської поезії в практичній естетиці сталінізму, на жаль, у значній мірі сприйнятій і П. Тичиною, зводилась до трьох голих, як бубон, понять – "оспівувати", "закликати" і "боротись". У цьому ключі було витримано чи не більшість віршів у передвоєнних збірках поета – "Партія веде", "Чуття єдиної родини", "Сталь і ніжність" [2, с. 183].

3. У період сталінського режиму місію захисту та відродження України (зокрема й української літератури) на себе взяли шістдесятники – представники інтелігенції із чітко вираженою проукраїнською позицією. На протигагу їм поет не вірив в успіх спроб розвінчання сталінізму, відповідно ці протиріччя і стали причиною зіткнення митця та його опонентів. Про конфлікт між інакодумцями зазначала українська поетеса О. Гусейнова: "Шістдесятники були поколінням молодих ідеалістів, тому пристосуванство Тичини до радянської дійсності було для них неприйнятним. Коли в 1962-63 роках на них почався тиск зі сторони влади, вони намагалися опонувати офіційному соцреалістичному канону. Тичина був тим, хто його уособлював, хто до останнього тримався за офіційну інтерпретацію літератури. Саме це літературне самогубство найбільше обурювало шістдесятників. У відповідь Тичина критикував їх – писав, що це молоде покоління кудись не туди рухається" [1].

Перейдемо до наступного принципу – актуальності. Згідно з ним, педагог повинен акцентувати увагу на подіях, які сформували письменника як обдарованого митця. У процесі викладу біографічних відомостей за принципом актуальності варто наголосити на таких моментах:

1. Юнак із ранніх літ розвивав свої творчі здібності. У 15 він написав перший вірш – "Синє небо закрилося" (1906). Крізь роки поет у своєму щоденнику з іронією згадував про початкові спроби пера: "Як почитаєш – аж смішно" [4, с. 122]. Підліток захоплювався творчістю

Олександра Олеся та Миколи Вороного, які надалі стали для нього орієнтирами поетичного стилю.

2. Майбутній митець із дитинства опановував й інші види мистецтва. Так, перша вчителька помітила здібності хлопця до музики та порадила батькам записати Павла до гуртка. Опанувавши нотну грамоту, незабаром він став співаком архиєрейського хору при Єлецькому монастирі. Крім того, юнак навчився малювати під керівництвом українського живописця М. Жука. Через багато років Тичина вповні розкріє свої музичні та живописні здібності в поетичній спадщині.

3. Справжню віру в літературний талант юнака вселив М. Коцюбинський. Тоді ще майбутній поет Тичина залюбки відвідував його літературні вечори. На одному з них уже досвідчений письменник відрекомендував перед тогочасною елітою молодого поета-початківця. Дебютом Павла був вірш "Розкажи, розкажи мені, поле...". Зрілий поет із великою вдячністю згадував ті роки: "Я тих хвилин ніколи не забуду! Любий...Рідний!" [4., с. 131].

Насамкінець розглянемо принцип психологізму. Відповідно до нього, учитель має розкрити митця як особистість зі своїми настроями та переживаннями. У цьому випадку надважливою деталлю є щоденник П. Тичини, завдяки якому ми з перших уст пізнаємо його внутрішній світ. У контексті розгляду життєпису педагог має обрати найбільш показові ситуації, які повною мірою характеризують палітру почуттів та емоцій. Варто зазначити, що через записи ми отримали свідчення про такі події:

1. П. Тичина з великою шаною ставився до батька. Його розмови з татом зафіксовано на багатьох сторінках щоденника. Натрапляємо на згадку про те, як батько привчав дітей до дисципліни: "Батько казав, щоб ми хліб на столі поважали, кришок під час обіду не розкидали, одержу берегли" ("Пожалій її один раз – вона тебе сто раз пожаліє") [4, с. 236]. Досить стисло Тичина згадує про смерть батька, утім навіть крізь одне речення можемо відчути біль від втрати близької людини: "Батько помер, телеграми прийшли мені й Євгену, і увесь поїзд здавався мені наповненим печаллю" [4, с. 388].

2. Митець обожнював природу. Він сприймав її як живу істоту, що пізніше значно позначилося і на його творчому доробку. Ось як П. Тичина згадував про море: "Воно говорило. Так важко, так шорстко-шелестко язиком своїм говорило. Ось там, на березі, над ним сидить людина. Невже вона його не розуміє? А так же хочеться комусь свої болі розказати!" [4, с. 68].

3. Поет із теплом згадував про місце, завдяки яким він формувалася як особистість та впевнено входив у самостійне і доросле життя. У щоденнику натрапляємо на такий спогад: "Харків мене підкував і

виховав, і тому я повертаюся до Києва уже зовсім іншим. Перші мої слова в Києві будуть про Харків. Це нетактовно? Але я мушу сказати: дякую тобі, Харкове, що я, старий киянин, попрацювавши в тобі, тепер вертаюся до Києва цілком іншим" [4, с. 65].

Отже, у процесі вивчення біографічних відомостей того чи іншого письменника дуже важливо розподілити їх за принципами викладу життєпису. Завдяки структурованості педагогічного подання інформації учні матимуть змогу опрацювати різні сфери біографії митця.

Література

1. День народження Павла Тичини. Про трагічну долю поета і відносини з "шістдесятниками". *Суспільне. Культура*: веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/199828-den-narodzenna-pavla-ticini-ak-z-nim-zmagalisa-sistdesatniki/> (дата звернення: 30.04.2022).

2. Історія української літератури XX століття : у 2 т. / за ред. В. Г. Дончика. Київ : Наукова думка, 1998. 729 с.

3. Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література Рівень стандарту / Українська література Профільний рівень. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 30.04.2022).

4. Тичина П. Г. Із щоденникових записів. Київ: Рад. письменник, 1981. 430 с.

5. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенційно-діалогічна концепція: навч.-метод. посіб. Київ : Міленіум, 2002. 320 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, старший викладач
К. В. Дюжева

*Дарина Нагорна,
студентка IV курсу спеціальності
014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ЖАНР ФАНТАСТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (на прикладі роману Тараса Антиповича "Помирана")

Сучасна українська література вражає жанрово-тематичним розмаїттям. Сьогодні в ній оприявлена низка жанрів, що ще донедавна

залишалися поза увагою українського автора. Вітчизняна дослідниця О. Юрчук зазначає: "Історія українського мистецтва слова дає підстави визнати факт маргінального статусу низки жанрів, що вже апробовані у світовій літературі. Причиною того, видається, був страх перед жанрами, які вважали розважальними, не придатними до осмислення складних проблем, водночас українська література мусила бути поважною, формувати або реставрувати національне обличчя колонізованого народу" [5, с. 60].

Наразі спостерігаємо поживалений інтерес до фантастики. Чільне місце серед її жанрів належить технотрилеру та психотрилеру (Макс Кідрук "Бот", "Бот. Гуаякільський парадокс", "Зазирни у мої сни", "Не озирайся і мовчи"; Олександр Михед "Астра"; Артем Поспелов "ТАДУШ. Табір для душ"); дистопії та антиутопії (Ярослав Мельник "Далекий простір", "Маша, або Постфашизм"; Тарас Антипович "Хронос", "Помирає"; Артем Чапай "Червона зона"; Олег Шинкаренко "Кагарлик"; Олесь Чула "Акваріум", Юрій Щербак "Час смертохристів. Міражі 2077 року", "Час великої гри. Фантоми 2079 року"); військовій фантастиці (Ілларіон Павлюк "Танець Недоумка"); містичному детективові (Ілларіон Павлюк "Я бачу, вас цікавить п'ятьма"); езотеричному роману (Галина Пагутяк "Писар Східних Воріт Притулку"); фентезі (Марина та Сергій Дяченки "Ритуал", "Дика енергія. Лана") тощо.

У цьому контексті нічого дивного, що помічаємо поживалений інтерес до жанрів фантастики й в українському літературознавстві. Теоретико-методологічну основу закладають студії таких дослідників, як Ц. Тодоров, С. Лем, О. Ковтун, А. Нямцу, Г. Сабат, Г. Сиваченко, Л. Скорина та інші. Соломія Хороб у дисертації "Жанрові особливості української фантастики кінця ХХ – початку ХХІ століття", осмисливши наукові праці своїх попередників, доходить до висновку, що "...центральною у творах з художньою умовністю є поняття "фантастики" та "фантастичного". Останнє виступає як особливий тип мислення-відчуття та художнього бачення, уведеного в літературознавчий обіг французьким науковцем Ц. Тодоровим. Виправдано, що літературна фантастика в художній практиці реалізується в двох іпостасях: фантастика як прийом (у вигляді складової, елемента, деталі) у нефантастичних текстах та фантастика як концепт (як основний тематичний і жанротвірний чинник твору)" [3].

У пропонованому дослідженні зосередимо увагу на романі Тараса Антиповича "Помирає", котрому властиві ознаки фантастики. Але насамперед актуалізуємо творчість автора в сучасному літературному процесі. Тарас Антипович увійшов в українське мистецтво слова 2007 року. Його дебютний роман "Мізерія" був відзначений Всеукраїнським рейтингом "Книжка року" як найкращий прозовий дебют. Наступного

року з'являється цикл оповідань, позначених стилістикою парадоксу, "Тіло і доля", а вже у 2011 році він повертається до жанру роману. Футурологічний "Хронос" Тараса Антиповича входить до фіналу премій "ЛітАкцент" та "Книга року ВВС", стає лауреатом Літературної премії Валерія Шевчука. В одному з інтерв'ю автор, міркуючи над власною творчістю, зазначає: "Проза – це складна структура, яку треба вміло розбудувати. Це сюжет, який треба населити повнокровними героями, створити продуктивний конфлікт між ними. Це окрема реальність, яку треба зробити переконливою, навіть якщо вона ґрунтується на фантастичному припущенні. Не впевнений, що мені самому це все вдається. Я не дуже задоволений своїми текстами" [2].

Роман "Помирана", що був надрукований 2016 року у Видавництві "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА", викликав потужний резонанс. Маємо низку критичних розвідок навколо цього твору. Олег Шинкаренко щодо роману говорить: "Роман Тараса Антиповича "Помирана" – це вкрай песимістичне зображення людського суспільства, яке нічому не вчиться, нікуди не прямує і повністю зосереджене на самознищенні. На жаль, це зображення не є лише однією з дистопічних моделей, а змальоване з довколишньої реальності, де гротеску вже навіть більше, ніж у літературі" [4].

Для фантастики характерні наступні риси: створення незвичайного й таємничого світу, динамічний сюжет із пригодницькими елементами, зображення персонажів, що позначені віртуальними, міфологічними, інколи казковими ознаками. У романі "Помирана" Тарас Антипович моделює герметичний простір країни-могиляника з радіоактивними відходами та людьми-маргіналами, скаліченими й біомеханічними ("Нельсон ще раз оглянув себе в дзеркалі. Все було перфектно – голий череп, зуби і нова цератка. Тільки ліве вухо, пошматоване в бійці, знову навернуло його до роздумів – чи не прибрати і його, якщо праве і так повністю відтяте" [1, с. 7]).

Незвичайний світ за колючим дротом вирізняється не тільки специфічними ландшафтом та життеустроєм ("Опівдні десятки вихудилих, як моці, людей тяглися на Корито. Обкладене зусібіч бетонними бортами, воно височіло над селищем, нагадуючи стадіон" [1, с. 9]), а й мовою – мешканці колонії розмовляють суржилом та російським матом, вимовленим навпаки ("– Це все ти, все ти, лободзип! – накинувся на нього Пабло, весь у сльозах. – Захуру хребтину перебило! Ходить не може, а для спини деталей нема! Доктор на коляску пробує садить, а він пада. А тобі би все з чорнухою мутить – на нашій на крові!" [1, с. 110]). Мешканці колонії нагадують героїв театру абсурду, котрі перебувають у дивному безчассі, сповненому уламками минулого життя, пам'ять про яке зникає разом із людьми. Так, після смерті Сави ніхто вже не знає, як налагодити

промисловість, тому всі намагання Нельсона видобути нафту з надр сміттєзвалища за допомогою вугілля закінчується фіаско. Їх свідомість фрагментарна, охоплена фобіями й ілюзіями, а також бажанням вирватися за межі герметичного світу за колючкою або хоча б ствердити його цінність (ідея "автономіки"): "Загрова за спиною росла, але Майя не озиралася. Вона, як зачарована, брела вперед. А десь там, позаду, горіло Коритне, викидаючи в небо стовпи ядучого диму" [1, с. 222].

Отже, Тарас Антипович у романі "Помирана" пропонує читачеві зазирнути у фантастичний світ, апокаліптичну візію, в якій на радіоактивній землі живуть біомеханічні люди. Могильник за колючим дротом позначений герметичністю й деградацією на рівні побуту, мови.

Література

1. Антипович Тарас. Помирана: роман. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 2016. 224 с.

2. Антипович Тарас. "Я пістолетам не довіряю". URL: <https://cutt.ly/0FmNHnI> (дата звернення: 12.04.2022).

3. Хороб Соломія. Жанрові особливості української фантастики кінця XX – початку XXI століття. URL: <https://cutt.ly/NFmXbHW> (дата звернення: 12.04.2022).

4. Шинкаренко Олег. Хроніка поступового вимирання. URL: <https://cutt.ly/JFmKPza> (дата звернення: 12.04.2022).

5. Юрчук Олена "Страх - це кокаїн. Він робить глухими до аргументів розуму, і ти бачиш тільки те, що боїшся побачити": про фобії в романі Ілларіона Павлюка "Танець недоумка". *Дивослово*. 2020. № 10. С. 60-69.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент **О. О. Юрчук**

Євгенія Осаволук,

здобувачка I курсу спеціальності

014.01 Середня освіта (Українська мова та література)

другого (магістерського) рівня вищої освіти,

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Принцип наочності у педагогіці був і досі залишається одним із фундаментальних засобів для розвитку особистості, створення максимально комфортних умов здійснення процесу засвоєння

матеріалу. Принципи наочності вперше були сформульовані Я. Коменським, далі розвивалися у працях Й. Пестолоцці. Один із перших вітчизняних науковців, який розробив форми наочного навчання, був К. Ушинський. Психологічні дослідження використання різноманітних засобів наочності проводились багатьма вченими, зокрема Л. Занковим, І. Соловйовим, Ж. Шиф, Б. Пінським, Г. Дульньовим, В. Петровою, М. Нудельманом, М. Феофановим та іншими.

Зазначимо, що використання наочних засобів навчання під час будь-якого навчального процесу в різноманітних закладах освіти є дуже важливим та невід'ємним елементом педагогічного процесу. Засвоєння інформації учнями зростає за умови залучення до цього процесу якомога більше органів чуттів.

Необхідність використання наочності в процесі навчання було обґрунтовано чеським педагогом Я. Коменським. "Все, що учні повинні вивчити, потрібно викладати їм так доступно, ніби вони мають перед собою свої п'ять пальців. А для того, щоб все сприймалося легше, потрібно, наскільки це можливо, залучати до сприймання зовнішні чуття" [3]. Вчений вважав, що важливим чинником ефективного навчання та засвоєння є чуттєве пізнання, досвід суб'єкта навчання, і як результат – діяльність органів чуття є важливою та незамінною.

Важливим етапом у розвитку наочних засобів навчання та подання матеріалу стали комп'ютерні технології, які дозволяють моделювати різні наочні абстракції. Комп'ютерні технології дозволяють створювати унікальні віртуальні наочні матеріали. Тому з часом виникла віртуальна наочність, яка за своєю природою дає можливість імітувати реальні процеси.

Незважаючи на різноманітні класифікації та дефініції, важливим і незмінним залишається те, що наочні засоби подання матеріалу повинні реалізовувати певні сталі дидактичні функції, щоб інформація, отримана під час навчального процесу, була максимально зрозумілою, сприйнятною і засвоєною учнями. Дидактичні функції є зовнішнім проявом властивостей наочності, яка використовуються в навчально-виховному процесі для реалізації поставлених цілей. Залежно від дидактичних функцій розрізняють такі види наочності: *предметна, модельна, знакова і віртуальна*.

Предметна наочність являє собою реальні природні явища, процеси, предмети, факти. Основна функція такої наочності – знайомство учнів з реальними об'єктами природи, з явищами і процесами в ході дослідів, спостережень, ознайомлення з фактами, предметами, явищами через їх відображення. Знакова наочність являє

собою формули, схеми, діаграми та графіки, які виконують функцію знайомства з умовно-узагальненим, символічним відображенням реального світу. Модельна наочність передбачає образні та знакові моделі, матеріальні моделі або мисленнєві, які виконують функцію розвитку абстрактного мислення, сприяють створенню в учнів образу відображення певного явища або поняття. До віртуальної наочності відносять віртуальний експеримент, віртуальний навчальний комплекс, презентацію, енциклопедію, віртуальний музей, чи гра тощо.

Залежно від виду наочності виділяють основні функції наочності:

- компенсаторна, яка полегшує процес навчання, сприяє досягненню цілей навчання з найменшими витратами сил, здоров'я і часу учня.
- адаптивна орієнтована на підтримку сприятливих умов протікання процесу навчання, відповідність його віковим і індивідуальним особливостям учнів.
- інструментальна функція дозволяє організувати певні види діяльності, досягти поставленої дидактичної мети.
- інтерактивна функція забезпечує взаємодію учителя з учнями та дозволяє здійснювати оперативний зворотній зв'язок.

Введення в навчання наочного матеріалу повинне передбачати, принаймні, дотримання двох важливих умов: визначення його конкретної ролі в засвоєнні навчального матеріалу і ступінь відношення змісту цієї наочності до предмету, належного усвідомлення і засвоєння.

Перевага використання засобів наочності полягає в тому, що вони значно краще позиціонують і фокусують думку на головному, тоді як словесний виклад матеріалу часом допускає виклад не тільки головної, а й другорядної інформації. При поясненні нової теми з використанням засобів наочності доцільно спочатку демонструвати зображення об'єкту в цілому, а потім позначати його окремі елементи.

Для детальнішої демонстрації використання засобів наочності під час навчального процесу були використані матеріали до уроку в 9-А класі Ружинської гімназії під час вивчення життя та творчості Івана Котляревського. Під час вивчення нової теми вчитель обрав такі засоби наочності: проєкційний матеріал, за допомогою якого вчитель в цікавій та демонстративній формі подав інформацію про життєвий шлях письменника. Такий спосіб подачі навчального матеріалу має свої переваги, адже поєднання аудіо- та мультимедійного супроводу дозволяє ефективно сприймати навчальний матеріал, увага учнів зосереджена, активно працюють зорові та слухові органи чуття.

Другий урок – вступне знайомство учнів з бурлескно-травесійною поемою І. Котляревського "Енеїда", а саме історією її написання та коротким змістом. Основне завдання вчителя на уроці – чітко та ефективно пояснити матеріал. Тут важливо сконцентрувати свою увагу на спостереженнях учнів, вміння сприймати нову інформацію та запам'ятовувати її. Тому, перш за все, учитель обрав такий наочний засіб – друкований посібник та схеми.

Наступний вид наочності – проєкційний матеріал, а саме: презентація. Візуальна подача матеріалу в другій половині уроку зменшила втомлюваність учнів. Короткі слайди дозволили узагальнити отриману інформацію та ефективно засвоїти її.

Звичайно, використання наочних засобів подання матеріалу потребує щоденної праці та правильної фільтрації матеріалу, знання методичних рекомендацій. Проте сучасна освіта вимагає від учня та вчителя вільного володіння комп'ютерними технологіями, які, беззаперечно, полегшують сприймання матеріалу та дозволяють учням повторити пройдений матеріал самостійно, розвивають навички спостереження та фільтрації інформації тощо.

Література

1. Волкова Н. П. Педагогіка: посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ: Академія, 2001. 675 с. (Альма-матер).
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
3. Коменский Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ, 1982. Т. 1. 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, старший викладач
К. В. Дюжева

Анастасія Сич,
здобувачка I курсу спеціальності
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Житомирського державного університету імені Івана Франка

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТВОРІВ У СТАРШИХ КЛАСАХ

Наразі як ніколи раніше ми відчуваємо потребу долучитися до громадського, соціально-економічного й політичного життя України. Необхідно, аби молоде покоління було політично грамотним,

обізнаним, могло відстояти свою позицію. Розвитку цих якостей значною мірою сприяє вивчення та аналіз публіцистики.

Публіцистичні тексти – невід’ємна частина літературного доробку. Сформувалося два основних завдання для публіцистів: показати суспільне життя і сформувані ставлення до нього, бо публіцистика володіє потенціалом у формуванні й розвитку особистості учня.

Відтак важливим стає не лише творення публіцистичних текстів, але й методика їхнього викладання. Учні зазвичай рідко є активними щодо суспільних процесів, погано орієнтуються в суспільних подіях, не розуміють причинно-наслідкового зв’язку між тим чи тим суспільним явищем, не можуть дати їм реальної оцінки [2]. Оскільки шкільна програма сучасної української літератури спрямована на формування в учнів життєвих компетентностей, морально-етичних цінностей й національної самосвідомості, виникає необхідність пошуку нових шляхів вивчення публіцистики у старших класах [2]. Тексту публіцистичному, як і будь-якому іншому художньому тексту, властиві специфічні риси. Без належного наголосу на них вивчення публіцистики втратить будь-який сенс. У шкільній програмі огляд публіцистичних текстів відбувається фрагментарно, епізодично, без зосередження на особливостях жанру публіцистики. Зокрема не розглядається її відмінність від інших жанрових та родових утворень у літературі. Наразі відсутні присутні науково-методичні студії щодо вивчення та викладання публіцистичних текстів у школі [2].

Методика викладання публіцистичних текстів має спиратися на здобутки літературознавства, педагогіки, психології та методики викладання літератури. Серед основних умов, за яких викладання буде ефективним виділяємо такі: систематичність та послідовність викладу матеріалу, увага на психолого-вікові особливості учнів, залучення школярів до роботи з дослідницькими та творчими завданнями [2].

Першочерговими методами для вивчення публіцистики є метод евристичної бесіди, семінарських занять, самостійної роботи учнів (доповіді, реферати, аналіз текстів, опрацювання літературно-критичних джерел), роботи в групах, шкільної лекції. До ефективних методів вивчення публіцистики можна віднести й репродуктивний з елементами евристичного, евристичний з елементами дослідницького [4]. Ці методи можна активно застосовувати на заняттях творчого типу або при поглибленому аналізі текстів. Метод шкільної лекції широко використовується у навчальному процесі [3].

Обираючи метод шкільної лекції для викладання публіцистичних творів потрібно піклуватися про зворотній зв’язок з учнями, ставити проблемні запитання, дотримуватися орієнтовної структури лекції,

робити наголос на особливостях публіцистичного стилю й не забувати про емоційну складову. Метод шкільної лекції мусить враховувати не лише інформативну складову, але й виховний вплив, рефлексивну та комунікативну функції [3; 4].

Метод евристичної бесіди сприяє творчій взаємодії викладача та учня, активізує самостійність учня для відповіді на проблемне запитання. Евристична бесіда має розкрити зміст фактичного матеріалу, причинно-наслідкових та інших зв'язків між предметами та явищами навколишнього середовища та звести знання у певну систему [4].

Метод самостійної роботи учнів можна використати на будь-якому етапі уроку, окрім вивчення нового матеріалу. Метод самостійної роботи сприяє формуванню самостійності як якості особистості, реалізації принципу індивідуального підходу, дозволяє диференціювати навчальні завдання і досягти дійсно свідомого і міцного оволодіння знаннями [1].

Самостійна робота розвиває вміння аналізувати текст без залучення вчителя, що є необхідним умінням для вивчення публіцистичних текстів. Метод роботи у групах також є ефективним методом вивчення публіцистики. Він проектує уявне життя у суспільстві, де кожен має власну думку. Оскільки публіцистика є носієм суб'єктивних, індивідуально-авторських міркувань, а її обговорення залучає ще кілька варіантів суб'єктивного прочитання, то метод роботи у групах допомагає виокремити учнем серед усіх варіацій його власний погляд, сформулювати бачення проблеми та змісту тексту попри амбівалентність тлумачень інших учасників групи.

Обираючи метод викладання публіцистичного тексту варто зосередитися не на нав'язуванні учням певної інформації, не на простому лекційно-фактичному викладі, а на аналітично-творчому підході. Публіцистичний текст – живий та активний, його не можна обмежити у формах та змісті. Вчитель повинен залучати до уроку як інформативну частину, так і залишати простір для аналізу, контролюючи рефлексії учнів та направляючи їх у правильний напрям, спираючись на властивості тексту. Такий комплексний підхід до вивчення публіцистичних текстів сприяє кращому засвоєнню учнями текстів, розумінню літературного процесу, розвитку їхньої пізнавальної активності та зацікавленню суспільним життям країни.

Література

1. Ведмідь О. Самостійна робота як засіб активізації пізнавальної діяльності молодших школярів. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/546>

2. Горячок І. Методика вивчення публіцистичних творів у старших класах загальноосвітньої школи. Дис. на здобут. наук. ст. канд. пед. наук. Кам'янець-Подільський. 2008. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/11938.html>

3. Горячок І. Шкільна лекція як ефективний метод вивчення публіцистики у старших класах. URL: <https://ukrlit.net/article1/1814.html>

4. Шкільна лекція у поєднанні з ін. видами та прийомами викладання літератури: Методичний лист. Київ: Рад. школа. 1986. 44 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, старший викладач
К. В. Дюжева

Дарія Трухній,
здобувачка I курсу спеціальності
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Актуальність проблеми впровадження інтегрованого навчання у системі шкільної освіти зумовлена новими соціальними викликами та освітніми завданнями, що визначені в Концепції нової української школи (2016), Законі "Про повну загальну середню освіту" (2020), Державному стандарті базової середньої освіти (2020). Відтак інтеграція передбачена не лише за умови здійснення міжпредметної взаємодії у процесі вивчення "Української літератури" чи "Зарубіжних літератур" як окремих шкільних предметів, але й під час реалізації інтегрованих курсів, зокрема внутрішньогалузевих мовно-літературних і міжгалузевих літературно-мистецьких [3].

Виконавши дослідження праць видатних лінгвістів, зокрема можна дійти висновку, що сучасний інтегрований урок будується на засадах розвивального навчання та сприяє розвитку школярів до умінь аналізу, синтезу, порівняння, систематизації, узагальнення, класифікації, а також до використання елементів дослідження, пошуку, визначення головного і другорядного. При цьому головним завданням вчителя є не лише навчання, а й виховання творчої, свідомої та креативної особистості, здатної розширяти свій потенціал та знання.

Тому в процес навчання учнів для формування їхнього цілісного світогляду внесено такі нові компоненти, які є складовими

інтегрованих уроків: *емоційний, діяльнісний, змістовний, комунікативний і педоцентричний компонент.*

Емоційний компонент – це враховування специфіки емоційної сфери, забезпечення емоційної комфортності школяра у процесі навчання, надання пріоритету позитивним емоціям, побудова процесу навчання на оптимістичній гіпотезі.

Навчальний та знанневий компонент інтегрованого курсу – це здобуття учнями основної школи базових предметних знань, потрібних для самостійного читання й осмисленого сприймання творів української літератури. Розуміння як явищ мистецтва, розуміння образної системи та природи мистецтва слова, принципів та законів єдності змісту та художньої форми, зв'язку мистецтва із життям. Діяльнісний компонент інтегрованого курсу передбачає організацію навчальної діяльності учнів 5–9 класів, зосереджену на формуванні та вдосконаленні читачьких умінь та навичок для аналізу художніх творів. Змістовний компонент – це правильне співвідношення між знаннями про навколишній світ, про себе, про процес пізнання. Комунікативний компонент – це врахування особливостей спілкування дітей різного віку, забезпечення безпосереднього і контактного спілкування. Педоцентричний компонент – центром освітнього процесу є дитина: зв'язки між нею і навколишнім світом (дитина і предметний світ, дитина і природа, дитина та інші люди тощо), індивідуальний характер навчання та виховання.

Саме інтеграція словесної творчості з різними видами діяльності дає низку можливостей для формування в учнів здатності сприймати предмети та явища різносторонньо, емоційно та водночас системно.

Крім того, інтегровані уроки характеризуються глибиною, високою інформативністю, різноплановістю, що допомагає та сприяє підвищенню мотивації учнів, і як наслідок – підвищенню рівня їхніх знань, умінь та навичок.

Підсумовуючи, інтегроване навчання української літератури під час навчального процесу – і є новим орієнтиром для модернізації системи шкільної літературної освіти. Працюючи над проблемою інтегрованого навчання на уроках української літератури, ми переконалися, що взаємозв'язане вивчення української літератури з іншими предметами шкільного курсу, зокрема з історією, живописом, музикою, зарубіжною літературою, є важливою ланкою підвищення ефективності якості знань. А, власне, успішне впровадження інтегрованого навчання у шкільну освіту сприяє також формуванню національної свідомості, патріотизму, що також стимулює розвиток особистості учнів.

Література

1. Біляєв О. Інтегровані уроки рідної мови. *Дивослово*. 2003. № 5. С.6-10
2. Мельник Н.П. Інтеграція навчального процесу як сучасна освітня технологія. *Завуч*. 2010. № 22. С.11-14.
3. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reformanova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya-u-5-9-klasah> (дата звернення: 23.04.2022).

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, старший викладач
К. В. Дюжева

Юлія Якубівська,
здобувачка I курсу спеціальності
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Житомирського державного університету імені Івана
Франка

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Одним із головних завдань навчально-виховного процесу в школі є всебічний розвиток школярів. Найефективнішим засобом для розвитку критичного мислення, вміння співпрацювати в групах, комунікативних здібностей, здатності розуміти закономірності є використання інтерактивних методів у процесі навчання. З-поміж українських вчених, які досліджували особливості використання інтерактивних методів на уроках української літератури, – О. Пометун [4]; Л. Пироженко [4]; Т. Шаюк [5]; О. Колесник [2] тощо. Так, О. Пометун та Л. Пироженко розробили класифікацію інтерактивних методів навчання й виділили чотири групи: методи кооперативного навчання, колективно-групового, ситуативного моделювання, опрацювання дискусійних питань [4]. Т. Шаюк, досліджуючи застосування інтерактивних методів навчання як один із шляхів підвищення ефективності уроку української літератури, проаналізувала такі методи як "Дерево знань", "Анаграми", "Кола на воді", "Мозкова атака" [5]. О. Колесник дослідила такі методи як "Проблемне навчання", "Словесне багатоборство", "Рольова гра", "Мозковий штурм" [2].

Мета нашої розвідки – дослідити, які інтерактивні методи використовуються на уроках української літератури.

У процесі підвищення ефективності уроку важливим є використання інтерактивних методів навчання. З-поміж інтерактивних методів навчання виділяємо методи: кооперативного навчання (робота в парах, ротаційні трійки, два-чотири-усі разом, "Карусель", "Акваріум", "Синтез думок", "Коло ідей"); колективно-групового навчання ("Мікрофон", "Мозковий штурм", "Ажурна пилка", обговорення проблеми в загальному колі, незакінчені речення, "Дерево рішень"); ситуативного моделювання (симуляційні або імітаційні ігри, "Рольова гра", "Програвання сценки", "Драматизація", спрощене судове слухання); технології опрацювання дискусійних питань (метод "ПРЕС", дебати, незакінчений ланцюжок, оцінювальна дискусія) [4].

"Коло ідей". Основна мета цього методу – вирішення гострих суперечливих питань у малих групах. До прикладу, під час вивчення твору "Кайдашева сім'я" поділяємо учнів на невеликі групи й пропонуємо розв'язати проблемне питання: "Нешастя головних героїв твору", висвітливши такі аспекти: 1) конфлікт батьків і дітей через неможливість поділу власності; 2) набожність Омелька Кайдаша й одночасно його пияцтво; 3) життя в одному будинку довгі роки й постійні лайки, бійки між сім'ями; 4) проблема лукавства Марусі Кайдашихи. Після обговорення кожна з малих груп висвітлює один аспект, наводячи переконливі аргументи. Таким чином, маємо низку ідей, які в сукупності дають змогу вирішити проблемне питання [3].

Два-чотири-усі разом. Цей метод можна використовувати з метою поглиблення й розширення знань окремої теми чи твору. Так, підсумовуючи знання твору "Маруся" Г. Квітки-Основ'яненка можна використати алгоритм: слово-речення-питання-відповідь. Учитель говорить учневі, який сидить поряд: "Слово", після цього школяр промовляє слово, яке стосується теми уроку. До прикладу, "Маруся" і звертається до іншого учня: "Речення". Другий учень складає речення. Наприклад, Маруся кохає Василя, але батько не погоджується на їх одруження. Третій учень придумав питання, яке стосується цього речення. До прикладу, чому Наум не погодився видати дочку заміж? Наступний учень відповідає на нього: Василя могли забрати в солдати. Таким чином, використовуючи цей прийом учні доповнюють свої знання сюжету твору й пригадують події [1].

"Мозковий штурм". Відомий інтерактивний метод "Мозковий штурм" використовується при вивченні блоку інформації або при узагальненні чи повторенні вивченого. Він дає можливість учням ділитися своїми думками з однокласниками та підвищує інтерес до навчання. До

прикладу, під час узагальнення знань з теми "Життя і творчість І. Франка" учням пропонується низка питань: 1) хто такий І. Франко, коли і де він народився? (український письменник, 27 серпня 1856 р. в селі Нагуєвичі); 2) де навчався І. Франко? (в початковій школі Ясениця Сільна; в школі при Василянському монастирі; в Дрогобицькій гімназії); 3) як називалася перша поетична збірка, яка вийшла в 1876 р? ("Баляди і розкази"); 4) У 1887 р. вийшла збірка... ("З вершин і низин"); 5) заклик шукати своє кохання та кохати всупереч усім бідам – це ідея поезії... ("Чого являєшся мені у сні"); 6) як звали наймолодшого сина Захара Беркута з твору "Захар Беркут"? (Максим); 7) що уособлював Беркут в повісті? (мужнього, гордого, волелюбного птаха); 8) які фільми були зняті за творчістю Франка? ("Борислав сміється"; "Захар Беркут"; "Украдене щастя" тощо).

Рольова гра. Мета використання цього методу – визначити ставлення учнів до конкретної ситуації, дати змогу зрозуміти емоційний стан героя, причини його вчинків, розвивати творчі здібності. До прикладу, у 9 класі з метою актуалізації знань про життєвий і творчий шлях Г. Сковороди можна використати рольову гру "Інтерв'ю з письменником". Один з учнів грає роль кореспондента й ставить питання іншому учню- "кореспонденту" про життя і творчість Г. Сковороди. Орієнтовний список питань: 1) розкажіть, яку освіту ви здобули?; 2) нам відомо, що ви називаєте себе Варсавою; що це означає?; 3) у яких країнах побували і якою діяльністю там займалися?; 4) що спонукало вас почати писати в жанрі байки?; 5) які теми ви висвітлювали у своїх віршах?; 6) як до вашої творчості ставляться ваші сучасники? Після цієї гри обговорюємо результати бесіди й відповідаємо на запитання, які виклали складнощі в учнів. Така гра сприяє формуванню в учнів позитивної самооцінки.

Займи позицію. Цей метод показує різноманіття поглядів учнів на проблему, яка постала під час вивчення окремої теми. Так, вивчаючи поему "Катерина" та досліджуючи проблему самогубства головної героїні, учням пропонується зайняти одну з позицій та підкріпити свою думку аргументами: 1) засуджую вчинок Катерини; 2) розумію вчинок Катерини [6].

Отже, використання інтерактивних методів сприяє розвитку критичного мислення; виробляє вміння співпрацювати в парах, групах; сприяє формуванню позитивної самооцінки учнів під час навчання.

Література

1. Квітка-Основ'яненко Г. *УкрЛіб Бібліотека Української Літератури*: вебсайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1018> (дата звернення: 01.05.2022).

2. Колесник О. І. Використання інтерактивних методів навчання на уроках української мови і літератури. КЗ "Приморський ліцей". Приморськ, 2014. 16 с.

3. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я. *УкрЛіб Бібліотека Української Літератури* : вебсайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=907> (дата звернення: 01.05.2022).

4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : Наук.-метод. посібн. / За ред.. О. І. Пометун. Київ: А. С. К., 2004. 192 с.

5. Шаюк Т. В. Інтерактивні методи роботи на уроках української мови та літератури. КЗВО «Одеська академія неперервної освіти». Одеса, 2021. 13 с.

6. Шевченко Т. Г. Катерина. *УкрЛіб Бібліотека Української Літератури*: вебсайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=742> (дата звернення: 01.05.2022).

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, старший викладач
К. В. Дюжева

5. АНАЛІТИКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Іван Загрійчук,
*доктор філософських наук, професор
Український державний університет
залізничного транспорту, м. Харків*

ПРОБЛЕМА МЕЖІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНЗИТИВНОСТІ

Здавна відома нам категорія межі або границі достатньо розроблена у сфері філософії і не тільки в ній. Проте сьогодні нерідко можна почути, що в умовах сучасного динамічного розвитку межі або кордони піддаються руйнації, "розмиваються". Скоріше всього так воно і є. Однак, слід зазначити, що межі, як певна міра розвитку, долались або піддавались руйнації й раніше. Сьогодні осмислення категорії "межа" фіксується зазвичай в наявності двох крайнощів: або розмивання меж аж до їх зникнення там і тоді, де і коли їхня присутність необхідна і виправдана, або несвоєчасне і недоречне встановлення жорстких кордонів всупереч здоровому глузду. Тому не дивно, що поняття "межа" все частіше стає предметом філософської рефлексії.

Зазначимо, що проблема межі актуальна в усіх сферах людського життя. Але, розглядаючи зріз глобального існування людства, будемо загальнотеоретичні судження конкретизувати крізь призму аналізу сучасних зрушень у глобальній сфері. Питання, отже, стоїть таким чином: чи скасовує сучасний етап еволюції людської цивілізації межі, кордони, які існують між її складовими?

В загальнотеоретичному плані проблема межі має кілька аспектів. У найбільш узагальненому вигляді межа, як зазначалось вище, це точка, рубіж, місце, де одна якість переходить в іншу. Це є певна міра, яка утримує ту чи іншу річ, утворення, явище в їхньому статусі, яка цей статус фіксує.

Відомо, що у плинному глобалізованому світі постійно відбуваються зміни. Якісні зміни реалізуються шляхом переходу від однієї якості до іншої. Таке перетворення здійснюється через порушення міри, її подолання, іншими словами – через заперечення старої міри. Але тут виникає питання: чим завершується процес руйнації будь-якої міри або

межі, яка відділяє одне явище від іншого? Ясно, що не безмежністю, а становленням нової міри, нового явища.

Отже, якщо ми говоримо про руйнацію меж, кордонів в умовах глобалізації, то загальнотеоретичні судження слід застосовувати для конкретно-історичного аналізу реальної ситуації у світі. А вона така: структурними одиницями людської цивілізації на сьогодні є одержавлені нації, які створили для узгодження своїх інтересів у світовому масштабі Організацію Об'єднаних Націй. Це означає, що на рівні міжнародного співтовариства основними акторами історичного процесу визнані нації, тобто принципом політичної структуризації людської цивілізації є національний принцип. Саме виходячи з цього, міжнародними документами визнається право націй на самовизначення.

Чи подоланий принцип національного самовизначення, або принцип національного суверенітету в умовах глобалізації? Чи відмовились суверенні нації від державних кордонів? Практика засвідчила, що ні. Більше того, за останні десятиліття кількість держав у світі збільшилась. Збільшилась і кількість та протяжність кордонів між ними. Це стало можливим завдяки процесу деколонізації, який почався після Першої світової війни розпадом європейських імперій і продовжився після Другої світової війни утворенням нових держав в Африці та Південно-Східній Азії. Процес деколонізації відбувався якраз тоді, коли почали у повну силу розвиватись глобалізаційні процеси.

Закономірно виникає питання: "Що таке глобалізація, які межі та кордони вона руйнує і як розуміти транзитивність в умовах глобалізації?".

Насамперед слід звернути увагу на досить широке використання поняття "транзитивність" у сучасних науках. Воно досить розмите, проте в суспільних науках, зокрема у філософії та політології, змістом його найчастіше є постійний розвиток, що фіксується в "міграції" кордонів. Кордони в концепті "транзитивності" так часто змінюються, що вони практично нівелюються, зникають. Особливо таке розуміння транзитивності характерне для постмодерного мислення.

Про такий характер кордонів все частіше стали говорити в умовах глобалізації, яка відома як процес ущільнення відносин між структурними одиницями людської цивілізації, а такими є нації, народи, держави, цивілізації. Сьогодні, коли мова йде про глобалізацію і зміни, які вона несе з собою, то частіше всього мають на увазі національні держави. Йдеться саме про руйнацію кордонів, меж національних держав, про анахронізм національного взагалі.

Але про що свідчать факти? Зберігається ООН як міжнародна організація, що об'єднує одержавлені нації. В міжнародних наукових дослідженнях і міжнародній політиці мова суцільно йде про

національні інтереси існуючих держав. Підкреслимо, саме про національні інтереси говорять на міжнародних форумах, коли йдеться про інтереси тієї чи іншої держави, представленої в ООН.

Виходить, що національні межі руйнуються, а нації залишаються. Але ж ми знаємо, що все існуюче має межі, визначене у просторі й часі. Тоді це означає, що якщо якісь межі руйнуються, то інші межі виникають. Принаймні так воно бачиться за логікою історичного процесу. Мовою теорії це те протиріччя, яке дійсно має місце в складному та суперечливому розвитку людської цивілізації.

Розв'язання зафіксованого протиріччя в умовах глобалізації віднедавна стали називати транзитивністю. Межі, кордони між існуючим нібито і є, але динамізм розвитку приводить до того, що вони постійно зникають або принаймні втрачають свою цінність. А це означає, що їх фактично немає. Заманлива ідея, по своєму глибоко "теоретична". Проте в реальному житті, особливо в умовах російсько-української війни, ми спостерігаємо непоодинокі прецеденти порушення міжнародно визнаних кордонів суверенних держав.

Виявляється, що хвалена "транзитивність" у сучасних умовах часто є, м'яко кажучи, певним ідеологічним вивертом, який нехтує національним, межами між окремими спільнотами і полегшує порушення національних кордонів держав не першого ешелону з боку сильніших геополітичних гравців.

Зауважимо, що зазначене стосується крайніх форм політичної практики і не напряму корелюється з теоретичним чи навколотеоретичним трактуванням транзитивності. В мирному житті так зване "руйнування" кордонів, їхня "відносність", "розмитість" проявляються в економічному, політичному, культурному та інших формах тиску на правові системи менш потужних держав. Це коли залежні, хоч і формально суверенні держави, змушені уступати транснаціональним корпораціям, головні офіси яких знаходяться в центрах геополітичної сили і, відповідно, користуються їхнім політичним захистом. Прикладів таких багато і чи не останній з них – так потужно проштовхуваний донедавна "Північний потік-2", який кордони не руйнував, але створював економічні та політичні передумови їх порушення з боку Росії, переколювання останніх на свою користь.

Такий висновок може видатись деякою абсолютизацією, перебільшенням, адже поняття транзитивності не містить в собі заклик до порушення державних кордонів. Не заперечує воно також в абсолютному сенсі й існування меж. Це правда. Проте функціонування на рівні ментальності ідеї, що наявність будь-яких кордонів це вже і не

так важливо для сучасного етапу розвитку людської цивілізації, полегшує маніпуляції з ними.

Момент відносності присутній у будь-якому процесі розвитку, в тому числі й в трансформаціях відносин між державами. Проте відносність кордонів між державами сьогодні стосується, як правило, не провідних національних держав світу, які пильно охороняють власні межі, а країн залежних, менш потужних, котрі не здатні захистити свої власні кордони самостійно.

Питання транзитивності, звичайно, більш глибоке і широке. Навіть коли мова не йде про агресію, відкрите зазіхання на кордони сусідніх держав, транзитивність має місце. Але цю транзитивність на сучасному етапі слід розглядати як зміну характеру відносин між народами і державами, що здійснюються через кордони. Отже, йдеться про трансформацію сучасних суспільств, яка відбувається в різних формах. Але важливо, щоб ця трансформація відбувалась без нанесення шкоди суверенним державам незалежно від того, потужні вони чи слабкі, великі за розмірами чи малі. Для цього й існують міжнародно-правові норми, які повинні гарантувати недоторканність кордонів існуючих держав.

Враховуючи складність проблеми та виходячи із зазначеного, слід визнати, проблема, що пов'язана з розглядом сутності і функціонуванням транзитивного суспільства, безумовно, є міждисциплінарною і має всі підстави для дослідження не лише соціальною філософією, а й у межах політичних, економічних наук, не говорячи вже про соціологію та низку інших.

Отже, можемо зробити загальний висновок про те, що поняття транзитивності у спотвореному вигляді існує не лише на рівні суспільної свідомості, а й проникає у деякі політичні та наукові кола. Ця обставина вимагає ґрунтовнішого дослідження зазначеної проблеми, особливо концепту "межа" та його місця в умовах глобальної транзитивності.

Микола Козловець,
доктор філософських наук, професор,
Людмила Горохова,
кандидат філософських наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЄВРОПЕЙСЬКЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ: НОВІ КОНТЕКСТИ Й ВИКЛИКИ

У вітчизняній суспільно-політичній і філософській думці завжди гострим було питання щодо зовнішньополітичних орієнтирів та пріоритетів українського розвитку. Це пояснюється тим, що на території сучасної України проходило багато історичних процесів, часто відірваних від європейського контексту, і пов'язаних зі Сходом, які визначили ментальні риси буття українців. Як перехрестя Європи та Азії Україна є вельми строкатою країною етносів, релігій і культур, ідентифікаційних практик. Суттєвими складовими цивілізаційної самоідентифікації українців є історичний, культурологічний, аксіоматичний, лінгвістичний, економічний, геополітичний, релігійний, етнічний та ментальний аспекти самоідентифікаційної генеалогії [1, с. 3-9].

Говорячи про зовнішньополітичну ідентичність української держави, слід брати до уваги не тільки геополітичне становище України, пов'язане з її "цивілізаційною дихотомією" по осі "Схід – Захід", а й особливості сучасних політико-соціальних ідентифікаційних процесів, характерним для яких є зіткнення дискурсів традиційного, модерного та постмодерного суспільств. Нашарування цих дискурсів породжує суперечності, а подекуди й розкол ідентичності зсередини. Зазначимо, що нестійкий стан цього типу ідентичності, в принципі, є характерною рисою сучасних суспільств, котрі переживають період транзитивного розвитку. Якісно нова динамічність, мобільність і ротаційність сучасного соціуму, його відкритість глобальній інформаційно-комунікативній експансії, швидкі й повсякденні зміни в масовій культурі і як наслідок – релятивізм і неусталеність основ суспільного життя, а значить, соціально-ідентифікаційних процесів.

Специфіка "межового становища" України між Європою й Азією, проблемність цивілізаційної приналежності значною мірою ускладнювала орієнтаційний вибір, який у переважній більшості випадків визначався не стільки доцільними інтенціями, раціональністю, а скільки реальністю (відсутністю державності й складним соціально-економічним становищем, недалекоглядністю українських політиків).

Як наслідок, за всі роки незалежності Україна так і не змогла чітко визначитись для самої себе, а відтак і для світу, як самостійна держава, сформулювати свою стратегічну візію. Замість концепційної європейської стратегії, Україна (точніше – її правлячий клас) донедавна обрала шлях "багатовекторної" риторики, пізніше – евроромантизму. А якщо європейська перспектива не існує в культурній ментальності суспільства та його еліт, то й на інституційному рівні не може постати жодної системної стратегії, спрямованої на розширення знання про себе у світі. Наслідком цього була "м'яка" ізоляція України від об'єднавчого

європейського та євроатлантичного процесів. Формування зовнішньополітичної ідентичності ускладнювалось й кризовим характером політичних і соціальних відносин в Україні, дезінтеграцією її території як єдиного суб'єкта світової політики особливо після анексії Росією Кримського півострова та окупації частини Донецької і Луганської областей. Україна фактично залишалася матрицею колишньої УРСР з низкою різних "ринкових надбудов". Звідсіля й ті спорадичні спроби змінювати Конституцію, шукати новий суспільний договір або шлях у Європу й НАТО.

Сьогодні Україна проходить ще один вагомий етап історичного транзиту. У світлі новітніх трансформацій політичних позицій української держави та процесу реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства, що розпочалося в 2013-2014 рр., та після широкомасштабної війни Росії проти України в 2022 р. можна говорити про перманентну реконструкцію ідентичності українського соціуму, та, як наслідок, зовнішньополітичної ідентичності держави в глобальному масштабі. Багатовекторна, короткострокова ідентичність, притаманна нашій державі протягом 1990-2000-х рр., змінюється європейською, довгостроковою. Відповідно українці, зважаючи на необхідність об'єктивних перманентних політичних і соціальних змін, повністю переосмислили свої зовнішньополітичні пріоритети в глобальному просторі, віддали в межах континууму "Ми – Інші" перевагу європейським цінностям, котрі нині є базовими для їх самовизначення і визначення місця України в сучасній системі міжнародних відносин [2, с. 79-82].

Україна через своє колоніальне минуле не має досвіду витворення власних стратегій. Розвиток і становлення України як самодостатньої національної реальності сьогодні надзвичайно сильно й прямо залежить від її реінтеграції в Європу. "...Україна, справді вірна європейській природі своєї культури, ніколи не буде ані "Малоросією", ані "Великою Україною" на кшталт "Великої Росії" чи "Великої Сербії". Вона отримає, нарешті, історичний шанс бути "Малою Європою". Тому *сьогодні питання європоцентричних орієнтацій України – це українське "бути чи не бути"*. Можливо, передостаннє. Можливо, останнє», – пише О. Пахльовська у праці "Ave, Europa! " [3, с.172]. Має відбутися фундаментальне перезавантаження країни.

Зазначимо, що на конституційному рівні ми зафіксували своє прагнення бути в Європейському Союзі. Попри всю неоднозначність тенденцій розвитку самої Європи, там діють фундаментальні принципи: верховенство права, тобто "закон один для всіх", і похідні від нього захист прав людини та приватної власності. Тоді як на іншому векторі

розвитку – рух на Схід, в Азію – діють інші принципи: верховенство держави та похідні від цього нехтування в інтересах держави правами конкретної людини і правами власності.

Формування зовнішньополітичної ідентичності України потребує не тільки становлення відповідної суспільної свідомості, а й чіткого визначення місця і ролі держави в історичному процесі серед інших держав, виявлення й глибинного розкриття її національної сутності та соціокультурної самобутності. Специфіка суті європейської тожсамості українців полягає в тому, що населення України нині має вибудувати новий тип зовнішньополітичної ідентичності на тлі безпосередньої корпорації з державою як ключовим ретраслятором суспільних ідентитетів у своїй політиці. Крім того, підтримка владою єдиної зовнішньополітичної ідентичності державного суб'єкта, що відстоювалась соціумом, який нині відіграє роль першооснови становлення цієї ідентичності в межах держави сформувалося в "стресовий історичний період" революційних подій, широкомасштабної агресії з боку Росії, котрі призвели до драматичних внутрішніх трансформацій, пов'язаних зі швидкими і фундаментальними змінами в світогляді українців. Набуття Україною статусу європейської держави потребує не лише економічних та політичних перетворень, а й усвідомлення громадянами себе європейцями, визнання та дотримання європейських цінностей [2, с.80-83]. Перехідний стан суспільства формує складну його структуру й на ментальному рівні. Якщо говорити, що українці є європейцями, то це має переважно географічне значення. Ми – не Росія, але ми ще і не Європа. Цю відмінність особливо помічають і розуміють ті, хто буває за кордоном (чи як турист, або працює) [4].

Зважаючи на зміну соціально-політичних цінностей в Україні та специфіку їхньої екстраполяції у соціум в період транзитивного розвитку держави, загальнополітична ідентичність може розглядатися як подолання наявних політичних та ідеологічних суперечностей, адже європейська ідентичність нашої держави збережена у часі й просторі завдяки наявності історичної пам'яті, політично-соціальним традиціям та культурному коду. Європейський вектор розвитку певною мірою консолідував українців, проте у свідомості значної частини українських громадян ще міцно вкорінені радянські патерни мислення й зразки поведінки. Українці все ще переживають період "пострадянізації" та "поставторитаризму", що визначається протистоянням двох тенденцій: тиску минулого і водночас його заперечення. Відповідно, наявний конструкт зовнішньополітичної ідентичності характеризується множинністю його проявів і багаторівністю.

Множинність, своєю чергою, визначає можливості комбінаторних політико-соціальних взаємодій і складність конструкту ідентичності.

Така ситуація спостерігається насамперед на окупованих територіях України. Розбалансованість соціуму й нестача його єдності в цих регіонах призводять до спотворення діалогу населення й влади. Як результат, держава не має належного соціального базису своєї зовнішньополітичної ідентичності, яка, до того ж, перебуває під постійним тиском російської пропаганди на території значущих для України "Інших" за кордоном. Українці постійно зустрічалися з представниками іншої історико-культурної цивілізаційної парадигми, мала місце постійна зустріч "Свого" з "Чужим".

Стратегія національного розвитку – це стратегія синхронізації процесів національного самоствердження та інтеграції України в Європу. Саме в такій послідовності: країна, що йде до свого повноцінного буття в європейській спільноті, має насамперед досягнути національного самоствердження. Тільки економічно, політично й соціально стабільна держава завжди докладатиме зусиль для збереження своїх базових цінностей. Включеність України у процеси євроінтеграції і глобалізації світу не передбачає відмови від власної сутності, національної самобутності. Зміни мають відбуватися для самоствердження української нації у світі, її подальшого розвитку. Українська держава повинна мати свій вектор розвитку, який би ґрунтувався на екзистенційній глибині українського народу, його культури, традицій і відповідав національним інтересам.

При цьому зазначимо, що не тільки Європа потрібна Україні, а й Україна Європі. Основним інтересом Європи є розвиток через стабільність. Для цього їй постійно потрібно розширюватися, в протилежному випадку звужуються її потенціал і конкурентоспроможність у глобальному світі. Входження України в єдину Європу сприятиме зміцненню християнської цивілізації. Дуже ймовірно, що в майбутньому Україні може бути відведена особлива місія культурно-політичного центру. Інтерес України – залучення до європейських цінностей, цивілізованості, утвердження європейських стандартів життя. Входження в Європу відкриває Україні перспективу, нові ринки, дає нові можливості та гарантує стабільність. Разом з тим хочемо висловити й певні застереження щодо зацікавленості провідних європейських держав в демократичній, сильній, успішній Україні, вбачаючи в ній в майбутньому потенційного конкурента. Деякі країни й сьогодні розглядають розвиток відносин з Україною крізь призму відносин з Росією.

Україні необхідно докласти значних зусиль, щоб відкрити себе світовому співтовариству як самобутньою чинником загального культурно-історичного процесу з давніми історичними й культурними традиціями.

Йдеться про усвідомлення і реалізацію українством своєї європейськості, європейської ідентичності, розуміння того, що Україна була, є й буде належною до європейської культурної спільноти, європейського типу цивілізації. Маємо виробити таку економічну та правову модель взаємин, таку модель етичних норм і правил, яка стала б новим цивілізаційним дороговказом і для наших ближчих і дальніх сусідів, з якими можна спільно освоювати й розвивати вселенський простір.

Серед чинників зовнішньополітичної ідентичності української держави одне з провідних місць посідає культурна складова. За попередні тридцять років від дня української незалежності нам так і не вдалося подолати усталені світові стереотипи щодо України як російської периферії. Принципово нова ситуація у суспільстві потребує адекватних змін і в змісті гуманітарної політики держави. Актуальним є переформатування світової свідомості щодо України та українців, перегляд усталених на Заході стереотипних уявлень про нашу країну, її історію й культуру

З початком війни Україна почала підносити потужний незалежний голос та імідж на міжнародному рівні. Війна змінила ставлення зарубіжних країн, європейців до України, стрімко зросла цікавість до неї. Відтак необхідний системний підхід до презентації ролі України й самої концепції української культури в європейській історії. Донедавна російська пропаганда будь-яку лакуну в розумінні України в геополітичному, історичному чи культурному просторі швидко й ефективно наповнювала своїми інтерпретаційними наративами. Сама ця деномінація ніби містить припущення, що не можна зрозуміти регіон у цілому, і Україну зокрема, не беручи до уваги російську історію та політику. Однак часто така передумова зміцнює російськоцентричні геополітичні та геокультурні погляди, а отже, формує помилкову переконаність у тому, що такі країни, як Україна, Білорусь та Молдова не становлять собою самодостатніх реалій, які заслуговують на окремий незалежний аналіз. Саме постколоніальний підхід має побудувати нову систему координат для розуміння української культури та ідентичності, делегітимізувати російськоцентричний наратив про Україну, її історію та культуру, а також сприяти консолідації знання європейських аспектів її інтелектуальної та культурної спадщини [5].

Сьогодні ми є свідками завершення російської ідеологічної парадигми, яку частково перейняв Захід: у межах цієї парадигми Україні було відведено маргінальну роль культурної провінції "російського світу". Більше того, нинішній основний меседж Росії проголошує офіційно, що Україна має бути знищена як нація і держава, як основний ворог "російськості". Тим самим Росія гранично різко оприямила факт неймовірної історичної ваги: усі лінії історичних протистоянь Росії з

Європою пролягають культурними теренами України [5, с. 4]. Водночас Росія продемонструвала й своє антизахідництво.

Тому надзвичайно важливим є поширення знання про Україну, просування українського культурного продукту та інституційні гарантії цього процесу. Попри всі наявні надскладні кризові обставини необхідно не тільки зберегти, а й розвивати публічні, культурні, наукові, освітні програми і проекти. Науковці, культурні та політичні діячі мають скористатися цим міжнародним запитом на глибше розуміння того, що собою являє Україна, і чому впродовж стількох років вона залишалася в основному маловідомою соціополітичною реальністю та історичною і культурною спадщиною для пересічних громадян інших країн. Гадаємо, що Україна здатна повернути й Європі автентичні смисли тих концептів і категорій, які стоять у її витоків.

Як не прикро констатувати, але більшість академічних департаментів та науково-дослідних центрів на Заході, які є платформою для вивчення України, мають назву на кшталт "російські та східноєвропейські студії", котрі спрямовані на "настроювання" західної наукової оптики на користь неоімперських прагнень Кремля. Зазначимо й те, що й самим закордонним українознавчим студіям також належить пройти непростий процес ревізії й деколонізації, дерусифікації. Існуючи в межах русистики, вони вільно чи невільно фактично підтримували міфи й стереотипи щодо українців та України, агресивно нав'язувані "постсовєтською" Росією.

Іншим, не менш важливим, завданням є очищення топонімічного простору від найменувань (вулиць, площ, станцій метро і т. ін.) російсько-імперського походження, деколонізація свідомості українців. Тривалий час українці жили в інформаційно-культурному та історичному просторі, який своїми маркерами зумовлював процеси денаціфікації, породжував комплекс меншовартості, неповноцінності, спрямовував їхню свідомість у "русский мір". Навіть після широкомасштабної і вкрай необхідної для майбутнього України декомунізації радянсько-російська топоніміка не зникла. При цьому недостатньо змінити назви вулиць, утилізувати пам'ятники чи пам'ятки. Декомунізація та дерадянизація, радикальна дерусифікація стосуються не тільки матеріально-практичної сторони, а й духовно-ментальних, світоглядних, символічних аспектів. Головне тут – усвідомлення історичного процесу як незримого ланцюга, що зв'язує покоління, і побачити своє місце в ньому. У нинішній ситуації це є життєво необхідним для збереження аксіологічних та ідентифікаційних підстав єдності країни.

Отже, формування зовнішньополітичної ідентичності української держави в глобальному масштабі передбачає повноцінне включення України в євроінтеграційні процеси. Осмислюючи й шануючи власну історичну та духовну сутність, яка нерозривно пов'язана з європейськістю й сама була її джерелом, українці неодмінно придуть до осмислення власної української Європи. Маємо досягти стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного й соціально-економічного життя; гармонізувати передумови національного буття та довести до логічного завершення процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм (на противагу регіональній сегментації країни); виховати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї. Лише тоді, коли ми будемо сильними, нас поважатимуть і в ЄС, і в НАТО, і в нових геополітичних структурах, які відповідатимуть вимогам часу.

Література

1. Козловець М. Схід-Захід: дилема чи проблема українського вибору? *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. Вип. 43. С. 3–9.
2. Цирфа Ю. А. Соціокультурні особливості формування зовнішньополітичної ідентичності держави в умовах глобалізації. *Політикус: наук. журнал*. 2018. № 4. С. 79–84.
3. Пахльовська О. Ave, Europa! Київ: Пульсари, 2009. 656 с.
4. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир, Вид-во "НОВОград", 2021. 372 с.
5. Чадюк М. Чи змінить війна українські студії? – 2. Науковці топових університетів – про те, як героїзм нашого народу підважує російський вплив і в академічній спільноті. *День*. 29 квітня 2022. С.4.

Максим Лепський,
доктор філософських наук, професор
Запорізький національний університет

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СВІТОГЛЯД ПРОТИ ЕКСПАНСІОНІСТСЬКОГО: ПРО ГЕОПОЛІТИКУ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Сучасне віроломне вторгнення РФ, що ґрунтується на пропаганді та геополітичних реконструкціях, отримує гідну відсіч українського визвольного спротиву. Який світогляд формує війну та чому екзистенційна справедлива війна стала несподіванкою, "дикою картою" для всіх передбачень бліцкригу?

Метою тез є розгляд специфіки екзистенційного та експансіоністського світоглядів у геополітичному ґрунті війни.

Виклад основного матеріалу.

24 лютого 2022 року в результаті віроломної агресії ми опинилися в іншій реальності, яка мала джерела у 2014 році, та переросла у повномасштабне вторгнення. Війна виправдовувалася пропагандистами та очільником Кремля "розширенням НАТО", "геополітичною глибиною підльоту ракет", "стражданнями квазідержавних утворень – ОРДЛО", "демілітаризацією", "денаціфікацією", безумними "реконструкціями минулого". Все це перетворилося з "політикоцида" (знищення соціальних груп та держави за політичними аргументами, з геополітичною домінацією фантазмів) у геноцид українського народу та спроби знищення незалежної суверенної держави заради імперських амбіцій.

Несподівано для всього світу Україна об'єдналася та дає відсіч ворогові. Більш того, вона згуртувала Західний світ, який визначали як роз'єднаний, слабкий і з великими протиріччями між різними країнами.

Ідеї екзистенційної філософії формувалися та стверджувалися молодими французькими інтелектуалами, які прийняли рішення про опір нацистській Німеччині після окупації Франції у Другій світовій війні. Основний смисл руху "Опору" був "боротися без надії на перемогу". Саме цей рух та армія Шарля де Голля, яку він збирав у Великій Британії, дозволили Франції бути серед країн-переможців. Спротив представників "опору" часто-густо тривав не більше місяця, потім їх заарештовували, вони опинялися у в'язницях, концтаборах або їх страчували.

Але саме боротьба "без надії на перемогу" формувала рішучість та незворотність перемоги, долала всі аргументи умиротворення агресора (як адаптації під вимоги та режим агресора), оскільки на "карту" було поставлено життя власне та доля країни. Існування як вічне становлення та відстоювання конкретного буття визначало світогляд справедливої війни за свободу та волю навіть на грані існування та втрати життя.

Геополітичний світогляд має домінацію простору та влади. Саме по собі експансія простору не має негативної конотації якщо не руйнує життя людей та їх існування. Наприклад, експансія та просторове захоплення ідеями, що мають в основі людські цінності та покращення життя. Але якщо це відтворення неживого, то з'являється державний потворний містер Хайд,

який виправдовується доктором Джекілом за метафорою відомого твору Роберта Льюїса Стивенса. За макросоціологічними дослідженнями ми знаємо, що перед загибеллю імперії вона після першого руйнування проходить етап реконструкції та реваншу. Реванш як тяжіння до минулого – спочатку "славетного та великого" в історії, потім призводить до "віджилого та зруйнованого" в сучасному та майбутньому, тому що засноване не на об'єктивності, а лише на уявленні про славетне минуле. Територіальне мислення замість просторового, політизована реконструкція історії замість руху від історичної об'єктивності до майбутнього, (як рух до якісно нового визначення життя суспільства, його прогресивного сталого розвитку); політикоцентризм замість людино-соціо- та людство-центризму – визначило світоглядні координати сучасного агресивного вторгнення РФ в Україну.

Екзистенційний світогляд прагне прориву від суттєвого, есенції назовні у становлення та здійснення, що вимагає пошуку цінностей "Істини" (наукової об'єктивності), "Права", "Справедливості", "Краси", "Моралі", "Солідарності", "Мужності". Тому часто проти екзистенційного світогляду у війни виходять протилежності – "Ілюзія", "Насилля", "Несправедливість", "Потворність", "Свавілля", "Репресії", "Терор". Інформаційна боротьба у першій масштабній війні, яка онлайн – у режимі "наживо" – транслюється у соціальних мережах, має значні інформаційно-психологічну та пропагандистську складові. Тому у людей викликає здивування: "як люди не бачать відкритих фактів?", "як вони вірять пропаганді?", "чому емоціями заміщують здоровий глузд?". Це відбувається тому, що геополітичні резони не суперечать ані екзистенційному світогляду, ані експансіоністському світогляду.

Сучасний екзистенційний світогляд українського опору поставлений в умовах не тільки відстоювання існування та виборювання свободи, а й права на власне буття та становлення, на власну долю. Саме тому морально-вольова перевага екзистенційного світогляду має екзистенціали: у просторовому вимірі – захист свого дому та сім'ї; у часовому вимірі – права на власну історію, сучасність та майбутнє; у вольовому вимірі – на волю та мужність; у моральному вимірі – на гідність; у соціальному вимірі – на цілісність, єдність та солідарність. Ціною боротьби екзистенційного світогляду є життя та смерть, іноді це велика та трагічна ціна. Ціною імперського свавілля у геополітичній гіперреальній оболонці є масові вбивства, терор та моральна травма власного суспільства-агресора від військових та антилюдських злочинів.

Висновки. Чи може геополітика стверджувати та засновуватись на екзистенційному світогляді? Вважаю: так, може. Тому що людське і суспільне буття у становленні та розвитку людино- та соціоцентризму як складових становлення людства, може та мусить бути засновано на

екзистенціалах загальнолюдського у конкретному історичному русі. Чи може імперія у геополітичній війні стверджувати загальнолюдські екзистенціали? Вважаю ні, оскільки б тоді вона мала би зміст "республіки" ("загальної справи") суверенної незалежної держави та солідарності країн у ствердженні людства.

Експансіоністський світогляд імперій тяжіє до автократії та ієрархії, екзистенційний світогляд тяжіє до демократії та мережевої солідарності, але зняття протиріччя полягає у формуванні нових інституцій людства як цілості, у єдності в багатоманітності.

Володимир Мандрагеля,
доктор філософських наук, професор
Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
Національна академія педагогічних наук України

ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА НОВІ ТРЕНДИ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Війна в Україні кардинально позначилася на композиції міжнародних відносин та динаміці суспільно-політичних процесів у глобалізованому світі. Для переважної більшості країн головною загрозою несуть економічні проблеми. Не випадково ще до початку бойових дій новий прем'єр-міністр Японії Ф. Кісіда водночас з прийняттям закону про економічну безпеку сформував Міністерство економічної безпеки. Зі свого боку Австралія створила Офіс стійкості ланцюга постачання в рамках своєї урядової інфраструктури та запропонувала регіональну ініціативу підтримки ланцюга постачання у співпраці з Індією та Японією, щоб мінімізувати вразливості поставок, які можуть негативно вплинути на їх економічну безпеку [1].

Сьогодні наводиться багато фактів щодо економічних санкцій країн Заходу щодо Росії у зв'язку з агресією проти України. Шостий пакет санкцій ЄС передбачає повне ембарго на постачання російської нафти в країни Європи протягом 9 місяців, тобто до кінця 2022 р. Як відомо, Росія є третім у світі виробником і експортером нафти; другим за величиною виробником і найбільшим експортером природного газу і третім за величиною експортером вугілля (теплого та коксівного) [2].

Проте, окрім енергетичних питань існує багато й інших. У першу чергу це стосується продовольчої безпеки. Зокрема, відповідно до статистичних даних, Росія на сьогодні є найбільшим у світі

експортером пшениці та другим за величиною експортером соняшникової олії. Україна однаково важлива на світових продовольчих ринках, як найбільший експортер соняшникової олії, четвертий – за величиною експортер кукурудзи та п'ятий – експортер пшениці [3]. За оцінками Конференції ООН з торгівлі та розвитку на початок 2022 р., на Росію та Україну разом припадає трохи більше половини світової торгівлі соняшниковою олією та насінням, близько чверті всієї торгівлі пшеницею та ячменем, а також близько однієї шостої проданої кукурудзи та ріпаку [4]. За підрахунками фахівців Центру стратегічних та міжнародних досліджень (США) 26 країн світу більше ніж на 50% критично залежать від імпорту зернових з РФ та України.

Відтак, сьогодні актуально важливими постають декілька питань. По-перше, це колективне розуміння економічної безпеки, що передбачає прозорість між країнами-однодумцями щодо їхніх конкретних визначень економічної безпеки та стратегічної політики, що лежить в її основі. По-друге, це стійка диверсифікація ланцюгів поставок. Їхня перебудова зменшує залежність від єдиних джерел виробництва і виступає центральним фактором пом'якшення наслідків, які країни досліджують для підвищення своєї економічної безпеки. Диверсифікація веде до таких підходів, як створення надлишкових виробничих потужностей і накопичення продуктів, які можуть захистити від майбутніх потрясінь. Однак варто зазначити, що адаптація постачання продукції до кількох джерел може зробити управління ризиками та пом'якшення їх наслідків більш складними. По-третє, це переосмислення ролі багатосторонніх інститутів.

В першу чергу це стосується ООН, яка довела свою неефективність у справах збереження та захисту миру і потребує кардинальної перебудови. Серед багатьох інших міжнародних інституцій (Світовий Банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва і розвитку, G7, G20 тощо) потрібна ясність щодо того, як кожна із них матиме конкретні та взаємоповнюючі ролі у досягненні цілей безпеки, зокрема, якою мірою вони можуть виступати посередником угод між конкуруючими державами. При цьому прозорість та обмін інформацією між націями є першим кроком на шляху до змістовного міжнародного співробітництва з питань безпеки в усіх вимірах.

Окремо слід розглядати роль НАТО. Агресія Росії проти України гостро поставила питання механізмів прийняття рішень, узгодження позицій між країнами-членами Альянсу, стратегії дій, оборонних бюджетів та інші. Зокрема, ФРН планує збільшити свій оборонний

бюджет до 100 млрд. євро на рік, а Фінляндія та Швеція всерйоз думають про вступ в НАТО найближчим часом.

Література

1. Beal T. Economic security: A need for a renewed global effort. Chatham House, 22/03/2022. URL.: <https://www.chathamhouse.org/2022/03/economic-security-need-renewed-global-effort> (Last accessed: 20.04.2022).

2. BP (2021). Statistical Review of World Energy. URL.: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energyeconomics/statistical-review-of-world-energy.htm> (Last accessed: 22.04.2022).

3. Chatham House (2020). Resource Trade Earth Dashboard. URL.: <https://resourcetrade.earth> (Last accessed: 22.04.2022).

4. United Nations Conference on Trade and Development (2022). The Impact on Trade and Development of the War in Ukraine: UNCTAD Rapid Assessment. URL.: https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d1_en.pdf (Last accessed: 22.04.2022).

Olga Gold,

Candidate of Sciences (Philosophy),

Doctoral Student of the Department of Philosophy and Political Science

Zhytomyr Ivan Franko State University

SOME FEATURES OF MODERN POLY-CONFESSIONALISM: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT

Modern society is an indicator of the processes taking place in various fields of activity. These can be areas related to technical progress, as well as humanitarian processes in society.

Today, unification movements are a by-product of increasing social homogeneity and cultural unification within society as a whole. As a result of the growth of economic prosperity, the development of modern mass communications, urbanization, public education, mixed marriages, such social factors as race, class, religion and ethnicity, reflected in denominational differences, have significantly weakened.

American sociologist Robert Bella, for whom one of the characteristics of the modern stage of the development of religion is the pluralism of traditions in societies as one of the signs of convergent processes, to which secularization has led, believes that all currently existing religions are based on an evolutionary process. Polyconfessionalism and religious diversity go in their essence into the evolutionary processes of society.

In the period of proclamation of the principles of religious freedom and tolerance, civil liberties, freedom of conscience, multi-confessionalism becomes one of the basic values of the civilized existence of the people. "Today our society contains features that characterize modern democratic society, demonstrate a high degree of culture of the people. Multi-confessional Ukrainian culture, of course, exists like a European-style system of values, not only geographically but also spiritually. Therefore, based on the rich experience of coexistence of cultures and religions, ethnic groups and civilizations in Ukraine, it is now especially important to maintain the acquired values" [1].

The American anthropologist, Julian Steward, in his book "The Theory of Change in Culture" put forward the idea that society, like a biological organism, in the course of its development increases its mass (population, resources), which emphasizes the phenomenon of polyconfessionalism and multiculturalism. Consequently, an increase in mass leads to a complication of the structure. In relation to society, this finds expression in the growth of the number of social groups and communities, which, in turn, create social institutions as forms of self-organization of their lives. J. Steward writes: "20th-century research has accumulated a wealth of evidence that private cultures differ significantly from each other and do not go through strictly linear stages" [2].

Hans Küng, a researcher in the 1990s, created a project called *Weltethos* – "Global Ethics", which is an attempt to describe the common features and draw up a code of conduct for world religions. His understanding of global ethics is described in the document for which he created the project *Towards a Global Ethic: An Initial Declaration*. His ideas reinforced the ideas of multi-confessionalism in the Western world [3].

Not the last aspect of the observance of the principle of multi-confessionalism is tolerance and religious tolerance, which was facilitated by the adopted agreements, such as in Germany, following the results of the Peace of Augsburg, the principle of *kuus regio* and *euus religio*. Polyconfessionality is based on the foundations of mutual respect and political correctness of society.

We add that from the point of view of the socio-historical structure of society, Ukraine is one of the examples of a poly-confessional state. Studies confirm that until 2014 there were no large-scale conflicts on religious grounds in the independent state. Let us cite some facts on the example of Ukrainian realities, based on which there are obvious tendencies of rejection of the basic principles of parity and diversity in a multi-confessional society.

Researchers V. Titarenko and L. Filippovich bring arguments of conflict potential in inter-confessional relations in the conditions of Ukraine's multi-

confessionalism – "Russia's aggression against Ukraine, which manifested itself in the annexation of Crimea and military operations in the East of Ukraine; the situation of hybrid war, which is being waged at different levels and in various forms; Moscow's opposition to the initiatives of the Ecumenical Patriarchate, not only in the matter of establishing an independent Orthodox Church of Ukraine, but also in the strategic desire to "reformat" world Orthodoxy, according to its own imperial interests. Consequently, the historical contradictions between these two world Orthodox centers have reached their apogee in the issue of granting/receiving Tomos-2018 and are manifested in Ukraine through intra-Orthodox conflicts between the UOC-MP and the UOC-KP and the UAOC (by 2018), and now between the UOC-MP) and the OCU" [4].

Findings. The current stage of development of society is characterized by a desire both for ecumenism, on the one hand, and for global polyconfessionalism and multiculturalism. Poly-confessional phenomena in societies can have both conflict-generating properties and lead to the establishment of peace in societies under different conditions.

Literature:

1. Гольд О., Владиченко Л. Перспективи. Соціально-політичний журнал. № 1, 2020. С. 11-17
2. Стюард, Джуліан Х. Теорія змін культури. Університет Іллінойсу, 1990. І-16
3. Hans Küng The Modern Theologians Ed. D. F. Ford. Oxf.? 1989. Vol. 1. P. 164-180.
4. Титаренко В, Филипович Л. Проблемні аспекти міжконфесійних та державно-конфесійних відносин у суспільно-політичній ситуації в Україні. Релігійна свобода, № 24. 2020. С. 55-63

Лариса Саракун

кандидат філософських наук, доцент

Національний університет харчових технологій, м. Київ

ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СЕЦЕСІОНІЗМУ

Сецесія, як політика та практика суспільно-політичного руху, спрямована на придбання етносоціальною спільнотою державного

суверенітету на території її проживання у межах існуючої держави та реалізує себе через діяльність опозиційного угруповання. Вона має дві цілі – сепаратистську та іредентистську (не спрямовану на утворення незалежної держави). Науковець Д. Конверсі, виділяє такі етапи сецесії як "антагоністична (опозиційна) легітимність" – визнання існуючої влади нелегітимною; антиконституціоналізм (радикальна зміна чи відмова від конституційного ладу); етніцизм – визнання етнічної єдності вищою цінністю, ніж держава; іредентизм – територіальне возз'єднання етнічних родичів в одній державі. Форми прояву "сецесіонізму", на його думку, залежать від форм прояву націоналізму. Стратегія інклюзивного сецесіонізму передбачає поглинання й асиміляцію "чужинців", а стратегія ексклюзивного сецесіонізму є, за своєю суттю, расистською і не передбачає абсорбцію та асиміляцію. При цьому автор зазначає, що коли рід етнічної групи домінує у сусідній державі, то розвиватимуться саме іредентистські настрої [5].

Є декілька точок зору щодо детермінант сецесії. Одна група сучасних науковців, розглядаючи сецесію в контексті утворення національних держав, стверджують, що сецесіонізм і етнічні конфлікти пов'язані з національною політикою. Інші – зосереджують свою увагу на помилках еліт нових незалежних держав, які призводять до сецесіонізму та латентних чи заморожених конфліктів. Певна група вчених сфокусувала увагу на внутрішній динаміці населення *de facto* держав [2]. Н. Резнікова розкриває причини сецесіонізму шляхом виокремлення політичних, етносоціальних та економічних його проявів [4]. Означені процеси формують підґрунтя для іредентистських та сепаратистських закликів. Зокрема, політичні процеси є одночасно як тригером, так і стримувачем сецесії. Чим неконтрольованішою є децентралізація, тим більшої свободи для політичних дій дає політична конкуренція. З другого боку децентралізоване управління може бути ефективним та сприяти консолідації нації за умови узгодження різноманітних інтересів регіональних еліт [4].

Економічні процеси детермінуються наявним і потенційним факторним надбанням регіону, особливістю розподілу державного бюджету, спеціалізацією регіонів, що впливає на поділ праці і валовий продукт регіону. Консолідуючим потенціалом може виступати компліментарна економічна стратегія розвитку регіонів.

Етносоціальні процеси передбачають зміну етнічної самосвідомості (етнотрансформаційні або такі, що пов'язані з переходом із одного етнічного стану в інший) та зміну культурної і ціннісної специфіки етнічних спільнот, оскільки однією з підстав сецесіонізму є необхідність збереження культури. Цей аргумент дає припущення, що культура, щоб продовжити своє існування, потребує власної

автономної території, і чим нечисельніший етнос, тим більше він прагне зберегти свою культуру. Такий аргумент з позиції збереження культури, на думку А. Б'юкенен, може бути виправданням сецесії, якщо "культура дійсно перебуває на межі зникнення; неможливі або недостатні інші засоби збереження культури, до прикладу, такі, як особливі права меншин у межах існуючої держави" [1, с. 61–64].

Світова практика демонструє, що сецесія може протікати як в мирних умовах, на добровільних засадах та відповідно до міжнародних правових норм, так і в умовах військових дій із застосуванням збройних сил. Проте мирна сецесія швидше за все є винятком. Зазвичай держави прагнуть відстояти свою територіальну цілісність різними можливими способами, у тому числі й за допомогою застосування силових методів. Більшість сецесіоністських конфліктів залишається політично невіршеними і переходить у розряд "заморожених" конфліктів.

Література

1. Б'юкенен А. Сецесия: Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства. Москва: 2001. С. 10–120.
2. Мінаков М. Сецесіонізм у Європі: суспільства, держави та міжнародний порядок під загрозою. *Ідеологія і політика*. 2019, № 1(12). С. 4–10.
3. Рафальський І. Самовизначення та сепаратизм URL: file:///F:/сецесія/rafalskyi_samovyznachennia.pdf (дата звернення: 10.05. 2022).
4. Резнікова Н. В. Місце і роль економічних чинників серед детермінуючих факторів реалізації сецесіоністської стратегії: випадок сепаратизму та іредентизму URL: <file:///F:/сецесія/3.pdf>. (дата звернення: 06.05.2022).
5. Conversi D. Central secession: towards a new analytical concept? The case of former Yugoslavia / D. Conversi .*Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2000. Vol. 26 (2). P. 333–355.

Сергій Слободянюк,
студент IV курсу спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПРЕКАРІАТ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС : СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується появою в соціальній структурі глобалізованого суспільстві нового соціального

класу – прекаріату. Стрімке зростання його чисельності, нестабільність становища та незахищеність створили нову соціогуманітарну загрозу-виклик для людства.

Метою роботи є висвітлення основних аспектів формування і розвитку прекаріату як нестабільного і незахищеного класу соціальної структури сучасного суспільства.

Проблема соціально-правового аналізу явища прекаріату відображена в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників У. Бека [1], П. Бурдьє [2], Л. Гук [3], Г. Маркузе [5], Г. Стендінга [6], Ж. Тоценка [7], М. Хардта і Т. Негрі [8], М. Козловця [4].

В науковий обіг цей термін увів Ульріх Бек, професор соціології Мюнхенського університету, як результат спостережень за глобальними тенденціями розвитку трудових відносин [1]. Прекаріат зумовлений станом нестабільності в роботі, коли працівники залежать від зовнішніх умов ринку праці та через превалювання в їх житті сезонної праці або за умов неповної зайнятості, коли відсутні гарантії у завтрашньому дні.

У 2011 році детальний опис цього явища дав британський економіст і аналітик Гай Стендінг у роботі "Прекаріат: новий небезпечний клас" [5]. Походження назви нового явища автор вбачає в поєднанні коренів двох англійських слів: "*precarious*" (нестійкий, нестабільний) та "*proletariat*" (пролетаріат). У суспільстві Гай Стендінг виділяє п'ять класів, класифікуючи їх за ознаками умов праці та рівня доходів:

1. Еліта, яка становить малий відсоток у суспільстві, але має найбільші заробітки.

2. Саларіат, до якого належать люди, які мають постійну роботу, найчастіше перебувають на керівних посадах, стабільний високий дохід від роботи, тому термін і походить від англійського слова *salary*, що перекладається, як зарплата.

3. Професіонали, які отримують дохід завдяки своїм вмінням та навичкам.

4. Серцевина, яку складають робітники, що отримують зарплату і залишаються на одному місці роботи роками.

5. Прекаріат, до якого відносяться люди, що ніде стабільно не працездатні та не мають постійного доходу, вони передостання сходинок до злиднів [5].

Дослідник вважає, що на становлення прекаріату особливо вплинув процес глобалізації і цей новий клас досить швидко стає викликом для сучасного світу. На користь цієї тези Гай Стендінг наводить фактор чотирьох основних руйнівних відчуттів, що є ознаками прекаріату. Це

стале незадоволення своїм життям, аномія або втрата особистісних орієнтирів, постійний неспокій, відчуження від суспільства.

Враховуючи різнобічність причин, що привели до появи нового соціального класу, Стендінг класифікує три типи прекаріату:

1) Атавісти – люди, що випали із загальної робочої системи, відчують розчарування та розгубленість від втрачених в минулому шансів на гідне життя.

2) Ностальгіки – люди, які залишилися без житла і роботи, найчастіше мігранти та представники національних меншин; вони не здатні контролювати сьогодення та майбутнє, і це в певний момент трансформує їх політичну пасивність в колективну лють.

3) Прогресисти, до яких належать люди з освітою, котрі хоч і втратили регулярний дохід, але все ще можуть перейти на вищий шабель соціуму [6].

Російський соціолог Ж. Тощенко серед прекаріату виділяє сім типів, наголошуючи, що більшість з них не обирали такий статус свідомо: зайняті на тимчасових роботах; працюючі неповний робочий день або сезонні працівники; люди творчих професій, які працюють самі на себе; мігранти, які не можуть реалізувати свій робочий потенціал; стажери та студенти, які погоджуються на низькі зарплати заради виживання; безробітні [7].

Причин появи та розвитку прекаріату декілька. По-перше, розвиток комп'ютерно-комунікаційних технологій та зумовлена їх застосуванням діджиталізація призвели до того, що представникам багатьох професій вже не потрібна особистісна присутність на робочому місці. Зміні суті трудових відносин особливо сприяла пандемія коронавірусної інфекції COVID-19, коли працівники стали самостійно розпоряджатися своїм часом, визначаючи синхронну або асинхронну форму виконання завдань. По-друге, до зростання та закріплення в суспільстві прекаріату підштовхнуло істотне реформування ринку праці, правові можливості роботодавців проводити негативну регуляцію трудових відносин, а саме урізання зарплати, введення системи стимулюючих надбавок на розсуд роботодавця, інтенсифікація обов'язків, звільнення без попередження тощо. По-третє, глобальне переважає трудового попиту над пропозицією, що призвело до нівелювання фахових спроможностей працівника на користь дешевизни непрофесійної праці. Тому професіонали стали погоджуватися на зарплати набагато нижчі, ніж це відповідає їх професійним навичкам та досвіду, через страх втратити роботу взагалі.

Прекаріат – це не одичине явище. Ця суспільна верства налічує вже багато мільйонів представників у світі, в тому числі й в Україні. Тому на виклики змін у суспільстві в найближчому майбутньому доведеться

відповідати й українському суспільству. Таких глобальних викликів-загроз декілька. Це, зокрема, зростання і накопичення соціального гніву всередині прекаріату, який зароджується через статус невизначеності та нестабільності, який є невід'ємною ознакою класу. Соціальний спалах може відбутися через масове незадоволення своїм статусом, незважаючи на те, що прекаріат ототожнює себе з людьми нової ери, які вирвалися з тенет трудових правил і можуть вільно розпоряджатися часом. Про такий соціальний спалах попереджує Гай Стендінг.

Проблемою прекаріату залишається втрата громадянських прав, відсутність законодавчих трудових гарантій, правова незахищеність. Адже таких працівників можуть необґрунтовано навантажувати роботою, залишаючи оплату незмінною або взагалі не оплатити працю, довести до професійного вигорання, звільнити без пояснень.

Таке нестабільне трудове життя формує своєрідну психіку прекаріату через постійний стрес, страх завтрашнього дня, перепрацювання, відсутність зростання в кар'єрі [3]. В комплексі це призводить до руйнування морально-психічного здоров'я людини. Однією з причин психічного руйнування виступає такий фактор, як поступове зникнення межі між особистим життям і роботою, оскільки прекаріат не контролює свій трудовий графік, який стає хаотичним і не дозволяє повноцінно відпочивати, постійна напруга від можливості появи нових завдань в будь-який час. Важливим компонентом руйнування моральної складової є наростаюче відчуття незадоволення через соціальний дисонанс, коли працівник змушений працювати на умовах, які не відповідають здобутим професійним навичкам через диспропорції ринку праці. Незважаючи на видиму свободу у визначені часу й тривалості роботи, для прекаріату характерний страх перед невизначеністю власного подальшого життя. Людина починає губитися у життєвих планах, не може прогнозувати майбутнє навіть на короткострокову перспективу, зневірюється у власних силах і здібностях. І, нарешті, останній фактор руйнування психіки прекаріату є відсутність самоідентифікації, адже відсутній зв'язок з колективом, формується самотність і відчуття приреченості [4, с. 14-15].

Фактом того, що представники прекаріату характеризуються втратою суспільно значущих орієнтирів та моральних орієнтирів при виборі сфери трудових взаємовідносин, є розвиток гарячої фази війни Росії проти України з 24 лютого 2022 р. Саме з прекаріату, особливо з молоді та мігрантів, знайшлися "добровольці", які були готові за символічну плату й обіцянки трофеїв на ризиковані військові авантюри. Саме зламанною психікою російського прекаріату можна пояснити такі явища, як "бучанська різня", катування мирного

населення Київщини та Чернігівщини, відсутність надання гуманітарних коридорів на Донеччині, Луганщині, військові злочини в Маріуполі, різні форми мародерства. Це їхній заробіток і сенс існування. Їх найближчою метою є виживання будь-якою ціною, бажано "побагаचे". Можна стверджувати, що сьогодні в Росії сформувалося специфічне і страшне явище в самому прекаріаті, який називають мілітаризованим люмпеном, котрий не хоче і не може повернутися до мирної праці, відтак стає реальним рушієм агресії проти цивілізованого світу.

Таким чином, прекаріат як новий соціальний клас потребує значної уваги як науковців, так і влади, громадського суспільства, людства загалом. Нагальним є внесення правових змін до сучасної глобальної системи соціально-трудових відносин, яка сьогодні призводить до асоціальності, наростання соціальних спалахів, руйнування морально-психічного здоров'я особистості. Суспільству в найкоротші терміни потрібно соціалізувати новий клас прекаріату, який вже став невід'ємною ознакою глобалізованого суспільства.

Література

1. Beck's Theory of Risk Society of Modernity: Definition and Speciality of Risk Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/beck-s-theory-of-risk>.
2. Бурдье П'єр . Практичний глузд. Київ: Український Центр духовної культури, 2003. 503 с.
3. Гук Л. П. Фрілансери на ринку праці України: гнучкі моделі зайнятості / Л. П. Гук // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец. вип. у 3 т. ; [відп. ред. О. О. Беляєв]. – Київ : ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана", 2010. Т. 3: Соціально-трудові відносини: теорія та практика. С. 492–500.
4. Козловець М. А. Прекаріат як новий клас в соціальній структурі сучасного суспільства // Український соціум : соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього: зб. матеріалів XXII Всеукр. наук. конф. викл., молодих науковців і студентів (м. Харків, 1 груд. 2020 р.). – Харків: Право, 2020. С.12–17.
5. Маркузе Г. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства (глави з книги) / пер. В. Курганський // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. Київ: "Либідь", 1996. С. 87-134.
6. Standing G. A Precariat Charter: From Denizens to Citizens. 2011. URL : <http://spkurdyumov.ru/uploads/2016/05/prekariat-novyj-opasnyj-klass.pdf> (дата звернення : 10.03.2022).

7. Тощенко Ж. Т. Прекариат: от протокласа к новому классу : монография / Ин-т социологии ФНИСЦ РАН, РГГУ. Москва: Наука, 2018. 350 с.

8. Hardt Michael, Negri Antonio. EMPIRE. Harvard University Press, 2000. 440 p.

Науковий керівник: *доктор філософських наук, професор*
М. А. Козловець

6. АНАЛІТИКА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Віта Титаренко,

доктор філософських наук, професор

Людмила Филипович,

доктор філософських наук, професор,

*Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди,
м. Київ*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ОСМИСЛЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах війни науковці стоять перед безліччю викликів різної природи – помітними стають проблемні зрізи, зокрема, в методологічній сфері. Науковці, обираючи тему дослідження, вивчаючи те чи інше явище, потребують відповідного методологічного інструментарію. Логічно, що найзапитуванішою в умовах війни залишається тематика, об'єктивована саме війною. Відтак осмислення релігійної реальності крізь призму війни набуває особливих рис, що вимагає напрацювання відповідної методології вітчизняним академічним релігієзнавством.

Існують глобальні/загальні методології як (1) структуровані певними принципами системи методів, спрямовані на розкриття предмету, в межах яких обговорюються як теоретичні питання вивчення релігії, де, за визначенням А. Колодного, "...істина як наукова система знань про релігію у своєму розвитку повинна збігатися з істиною як процесом пізнання її. Це відбувається лише тоді, коли наукове пізнання досягає релігію в її внутрішній необхідності" [2, с. 41], так і (2) прикладні, зокрема аналіз релігійної ситуації в Україні. Потреба сформулювати прикладну методологію, визначити її засади при дослідженні й вивченні релігійної ситуації зумовлена конкретно-історичними обставинами, які вже неодноразово виступали причиною деталізації та конкретизації методологічних підходів [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

В умовах війни надзвичайно важливою постає проблема джерел, оскільки обіг інформації як початкової ланки накопичення знань в сучасних умовах, обтяжених війною, набуває нових форм. Всі джерела інформації поділяються на достовірні, випадкові та джерела із

зумисним викривленням інформації. Найбільш достовірними вважалися емпіричні дані соціологічних опитувань, але в умовах війни соціологія здатна хибувати. Навіть відомі соціологічні центри не можуть отримати повну інформацію, охопити опитуванням всю територію України, потенційні респонденти відмовляються заповнювати анкети, відповідати на запитання під аудіо- чи відеозапис. В мирний час соціологічні методи є надзвичайно продуктивними і загалом оцінюються як достовірні, хоча й існують певні застереження.

З державних джерел дослідники також черпали певний обсяг інформації (кількість зареєстрованих організацій, кількість освітніх закладів, видавництва, культових приміщень, релігійних ЗМІ тощо). Зокрема, у своєму аналізі релігійної ситуації науковці опиралися на статистичний звіт Державної служби з етнополітики та свободи совісті. Воєнна агресія Росії унеможливила збір таких даних, відтак доводиться визнавати, що таке джерело інформації хоча і є достовірним, але на сьогодні неповним.

До випадкових джерел з інформацією відносної достовірності ми можемо віднести окремі публікації в різних ЗМІ, конфесійні джерела тощо. Але конфесійні джерела можуть збільшувати вигідні для себе показники й навпаки – зменшувати роль показників інших конфесій. Щодо джерел із зумисним викривленням інформації, то, на жаль, свідоме і цілеспрямоване викривлення інформації в сучасних умовах все ще зустрічається [5; с. 153-154] і формат fake news стає звичним явищем. Подібна інформація, крім свідомого викривлення ситуації, здатна принижувати честь та гідність окремих конфесій та їх керівників. Тому лише за умови чітких, повних, достовірних результатів соціологічних досліджень та статистичних звітів релігійної мережі, використання достовірних джерел (навіть з перехресною перевіркою достовірності інформації) тощо можливе об'єктивне висвітлення як кількісних, так і якісних показників релігійної реальності, динаміки її змін у суспільстві.

Критичне ставлення до джерел дозволяє з'ясувати, що в умовах війни, зокрема гібридної, яка, будучи різнорівневою, поєднує багатоманітні форми протиборства, релігійна ситуація стає маніпулятивним полем для політичних і військових сил. Прагнучи заручитися підтримкою релігії, воюючи (або зацікавлені) сторони одні й ті ж факти подають під принципово різним кутом зору. Наприклад, миротворчі ініціативи папи Римського Франциска подаються Ватиканом як щире бажання утвердити мир, зупинити війну, а ініціатор агресії Кремль – бачить в його діях закамуфльоване бажання світового панування з підпорядкуванням православ'я католицизму,

православних патріархів – папі Римському, як боротьбу проти традиційної ідентичності російського народу, як нав'язування йому чужих західних лібералістичних ідей тощо. Єдино істиною миротворчою політикою визнається діяльність московського патріарха Кіріла, який, благословляючи російське військо на війну проти України, утверджує "високі" ідеали людяності, бо "бореться" проти фашизму, нацизму, бандерівщини». Намагання більшості православних церков звинуватити Кіріла в ересі "руського міра" розглядається як боротьба добра із злом, в якій переможе РПЦ як очевидне добро, яке несе обраний на цю місію православний ієрарх.

Враховуючи ситуацію війни, втрату стабільних джерел інформації, їх спорадичність, неповноту, неперевіреність, упередженість, науковцю доводиться більше покладатися на власну присутність в реальній дійсності, навіть із загрозою для життя і здоров'я самого дослідника. Релігієзнавець-теоретик перетворюється на практика, який збирає, обробляє і узагальнює емпірію, в якій змушений бути присутнім, а вже потім піддає отриману інформацію аналізу. З гносеологічних позицій дослідник стоїть перед завданням залишатися об'єктивним, незважаючи на існуючу проблему безпередумовності релігієзнавчих досліджень, з одного боку, і специфічною формою взаємодії об'єкта і суб'єкта в умовах війни – з другого.

Методика включеного спостереження в умовах війни та отримані на цій основі результати уможливають бачення релігійної ситуації точно, не в усій повноті. Усвідомлюючи неможливість і непродуктивність екстраполяції вражень від конкретного явища на всю сукупність релігійних фактів, є сенс зосередитися на виявленні певних тенденцій, напрямків змін, спробах побачити зародки нового. Суть такої методики – у прагненні дати не "бібліотечний", книжково-ідеалізований образ релігії, а реальну картину релігійної ситуації різного масштабу.

Загальний висновок, до якого можна дійти на підставі постійно оновлюваних даних: релігійна реальність сучасної України – це динамічне/стохастичне явище, яке в умовах війни залежить від постійно змінюваних зовнішніх і внутрішніх складових. Очевидно, що концептуальна релігійна свідомість, яка становить собою богословсько-теоретичне осмислення дійсності, ще не зазнала відчутних і фіксованих трансформацій та змін. Швидше піддається змінам індивідуальна релігійна свідомість, що проявляється у сфері релігійної діяльності на повсякденному рівні. Тому часто саме ієрархи церкви на відміну від простих віруючих не готові приймати радикальні рішення. Війна виступає каталізатором вирішення багатьох проблем, які в мирний час могли бути розв'язані

поступово, з урахуванням різних ситуативних домінант, інтересів всіх учасників. Але війна, яка пришвидшує нормальний хід подій, вимагає оновлення і контекстуалізацію класичних методологій, поширених в академічному релігієзнавстві.

Література

1. Горкуша О., Филипович Л. Концепт «Український світ» як когнітивний ідентифікатор життєвого простору сучасних українців (філософсько-релігієзнавчий аналіз). *Українське релігієзнавство*. 2021. № 93. С. 13-31.
2. Колодний А. М. Феномен релігієзнавства. Монографія. Київ: Інтерсервіс, 2020.
3. Колодний А., Филипович Л. Концепція релігійної безпеки: методологічні підходи академічного релігієзнавства. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 2(16). 2020. С.19-23.
4. Практичне релігієзнавство. Кол. монографія. За ред. А. Колодного і Л. Филипович. К.: УАР, 2012.
5. Титаренко В. В. Від пророцтв у релігії до прогнозування в релігієзнавстві: історія, теорія, перспективи. Монографія. Київ, 2017.
6. Титаренко В., Филипович Л. Специфіка дослідження релігійних меншин: методологічні засади. *Українське релігієзнавство*. 2021. № 95. С.32-37.
7. Филипович Л. Ідентичність: багатоманіття методологічних підходів вивчення. Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст. Кол. монографія / за ред проф. А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової. Київ: УАР, 2021. С. 9-16.
8. Филипович Л. Нові релігійні течії в дослідженнях українських вчених // Релігієзнавство України. В 2-х кн. Книга друга. Релігієзнавча наука років незалежності. Кол. мон. За наук. ред. проф. А. Колодного. Київ: УАР, 2010.

Костянтин Вергелес,
доктор філософських наук, професор,
Вінницький національний медичний університет ім. М. І.
Пирогова

ПРАВОСЛАВ'Я ЯК МОРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Духовні і релігійні цінності, аналіз процесу їх становлення, розвитку та соціального значення мають свої тривалі традиції. Нині

такий аналіз актуалізується в зв'язку з формуванням моральної зрілості та світоглядної мудрості українського народу, його вміння розуміти сучасні проблеми соціуму та знаходити оптимальні рішення для майбутнього України. І центральне місце у цьому процесі належить сучасній українській молоді, яка є не тільки нашою надією та сподіванням, а й майбутнім цілого народу, реалізацією його права на цивілізоване та культурне життя.

Знаходження України на території Європи, в самому її центрі, не стало причиною породження громадянського суспільства в ній. Його й не могло бути при узурпації влади, корумпованості, відкритій злочинності... Сьогодні зіштовхуються різні духовні цінності, моральні імперативи, етичні системи, що відіграють певну роль в ціннісних орієнтаціях людини. Вміння розбиратися в тому накопиченому людством арсеналі духовних цінностей, відрізнити вічне від тимчасового залежить від світоглядної зрілості людини, її здатностей до прийняття самостійних рішень. [1]

На проблемі духовності зосереджував свою увагу й український філософ С. Кримський, який зазначав, що "проблема зростання духовності має не тільки універсальні, а й національно-регіональні ракурси, бо у взаємопов'язаному світі XXI століття кожна нація виступає як своєрідна, неповторна іпостась людства. Тим більше що глобалізація нашого часу торкається виробничих, технологічних, комунікаційних та фінансово-економічних сфер і не зачіпає диференціації національних культур. При всій планетарності транснаціонального капіталу та всесвітнього комунікаційного павутиння Інтернету, Тибет і Швейцарія, Цейлон і Ісландія, фьорди Норвегії і дельта Меконгу й подібні регіони не просто зберігають свою культурну своєрідність, а й залишаються окремими духовними світами. Тож не випадково епоха глобалізації в сучасній історії заявляється періодами національних ренесансів багатьох країн, включаючи суверенізацію їхнього державного буття. Проблеми духовного відродження є стрижневими і для незалежної України" [4, с. 6].

На думку українських дослідниць Л. Конотоп і З. Швед, яку вони обґрунтовують у праці "Слов'янська релігійна філософія: головні особливості та динаміка руху ідей", "світова цивілізація перебуває в стані вибору шляхів розвитку. Сучасну її кризу, котра викликана посиленням розриву між сутністю й існуванням у людині, можливо подолати шляхом усвідомлення і цілеспрямованого втілення вселенської еволюції. При цьому індивідуація у внутрішньому світі відповідає синтезові Ноосфери на планетарному рівні" [3, с. 87].

Проблема духовних і релігійних цінностей передбачає аналіз не тільки освоєння, засвоєння та присвоєння навколишнього світу, а й

найголовніше, що саме освоєння є формою вияву людини як духовної істоти, її самовизначення, самоідентифікації. Сприйняття світу людиною завжди є ієрархічним, "вертикальним" – це було на початках історії людства і є у XXI столітті. Динаміка духовних, релігійних орієнтацій постає однією з основних проблем не тільки сучасної України, а й Європи, і інших народів світу. На думку Д. Пивоварова, яку він обґрунтовує в праці "Філософія релігії": "Духовність людини є її постійним прагненням до повноти буття, абсолюту, безмежного, до надчуттєвих першоджерел і вершин космосу і соціуму. Духовність – це процес подолання обмеженості власного індивідуального буття завдяки: а) актуалізації вроджених духовних здібностей; б) вдосконалення того духовного досвіду, що набувається; в) відкритість іншим людям і Богові.

У відповідності з цими векторами духовності релігія має індивідуальну, соціальну і космічну грані, які щільно пов'язані одна з одною. Гармонія між зазначеними гранями духовного зв'язку досягається рідко. В залежності від того, яка з граней набуває першорядної цінності, релігії можна умовно розподілити на егоцентричні, соціоцентричні і космоцентричні" [6, с. 17]. До егоцентричних релігій автор відносить такі, в яких людина прагне поновити зв'язок із власним "Я", постійно веде діалог із собою. Як приклад егоцентричної релігії автор наводить дзен-буддизм.

До соціоцентричних релігій, на думку Д. Пивоварова, належать такі, які прагнуть зібрати "всіх воєдино". Йдеться про поновлення та оновлення втраченої соціальної єдності, при чому, на вищому духовному рівні. Автор зазначає, що вже в Античності розвиваються секулярні релігії, ті, що надавали Божественної сили героям, вождям, імператорам. І космоцентричні релігії, що на думку вченого, відзначаються поновленням зв'язку з Богом, космічним центром. До таких релігій автор відносить християнську релігію, оскільки Адам розірвав свої зв'язки з Богом через гріхопадіння, а другий Адам – Ісус Христос подолав первородний гріх і тепер всі християни народжуються до нового життя, через хрещення водою і Святим Духом. І останній варіант – це релігії, які розуміються, як зв'язок, що змінюється [6, с. 17-21].

Щодо цього, логічно виникає питання, до якої релігії належить православ'я. На нашу думку, такого чіткого розрізнення за єдиною ознакою проводити недостатньо. Православ'я прагне і до індивідуального зв'язку з Богом, і до соборності, і до відчуття Божественної енергійності. Умовно, можна говорити тільки про домінантні риси та характеристики певної релігії.

Окрім того, жодна культура не може бути замкненою, в такому разі, вона би просто перестала існувати. Українська культура як така формувалася під впливом багатьох культур, засвоїла їх цінності і побудувала власну систему цінностей, оригінальну, унікальну, своєрідну.

Релігійний вибір виявляє себе не стільки через форми існування спільноти, скільки через відношення до Абсолюту, до Бога. Саме через це відбувається реалізація зв'язків в конкретній дійсності, "обожнюється" людина. Можна сказати, що релігійний вибір є присутнім в душі кожної людини, його нічим не заміниш.

На думку архімандрита Кіпріана (Керна), "святі отці" вбачали призначення людини в її обоженні, яке, за словами св. Григорія Богослова, полягає в тому, щоб, "подолати плоть і, протидіяти їй", постати Богом і духом, з'явитися в чині світлоносного янгольського образу" [2, с. 101].

Варто наголосити на тому, що важливою тут є теза не про протидію плоті, а про активність моральної волі людини. Коли людина діє, тоді вона виявляє суб'єктивну волю в існуючому бутті. Такий підхід дозволяє виявити спільне у світському та релігійному виборі. Слушно підкреслюють можливості цього підходу автори навчального посібника "Історія релігій" (В. Лубський, В. Козленко, М. Лубська, Г. Севрюков), що "свобода релігії має як внутрішній, так і зовнішній аспекти вияву, а саме: свободу вибору певного релігійного світогляду і публічне сповідання релігії". І далі: "...ще в перші десятиліття свого існування християнська Церква вважала, що справжня релігійна совість не може існувати потаємно, а має виявляти себе зовні. Більше того, вона визнавала єретиками тих із прихильників християнства, які заперечували необхідність зовнішнього вияву своїх релігійних переконань, вважаючи достатньою лише внутрішню (у совісті) належність до християнства" [5, с. 592].

Такий вияв є вчинком людини, у якому постають її наміри, що є субстанціональною характеристикою самого вчинку. Дійсно, у вчинку знаходиться спрямованість людини, її потреби, пристрасті, прихильності. Можливості задоволення, в такому випадку, постають правом кожної людини, надають "вихід" її суб'єктивності.

Література:

1. Вергелес К. М. Антропологічні виміри православ'я : методологія дослідження, сутність та смисли : монографія / К. М. Вергелес. Вінниця, 2017. 300 с.
2. Киприан (Керн), архим. Патрология / Киприан (Керн). Киев : Изд-во им. Св. Льва, папы Римского, 2003. 304 с.

3. Конотоп Л. Г. Історія слов'янської релігійної філософії : головні особливості та динаміка руху ідей : навч. посіб. / Л. Г. Конотоп, З.В. Швед. Київ : Літера ЛТД, 2006. 320 с.

4. Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття : [з циклу щоріч. пам'ятних лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.] / С. Б. Кримський. – Київ : КМ Академія, 2003. – 32 с.

5. Лубський В. Історія релігій : навч. посіб. / В. Лубський, В. Козленко, М. Лубська та ін. Київ : ТанDEM, 2002. 640 с.

6. Пивоваров Д. В. Философия религии / Д. В. Пивоваров. Москва : Академ. Проект ; Екатеринбург : Делов. кн., 2006. – 640с. (Gaudeamus).

Павло Павленко,
*доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАНУ*

ПОЛІТИЗАЦІЯ РЕЛІГІЙ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Активізація процесів політизації релігійної сфери у 1-й чверті ХХІ ст. чітко доводить, що вже в недалекому майбутньому взаємовпливи, взаємодії релігії і політики, координаційні і синхронізаційні тенденції між ними можуть призвести до утворення низки "політичних релігій", при чому передусім у статусі світових, глобальних. Уже сьогодні ми є свідками існування в мусульманському світі "політичного ісламу", а на пострадянському просторі російського "політичного православ'я", російського "політичного протестантизму", російського (всеслов'янського) "політичного неоязичництва". Але якщо метою "політичного ісламу" є ісламізація світу політичним інструментарієм, то у путінській Росії політизація релігійних процесів передбачає включення останніх у військово-політичну сферу, перетворення релігійних інституцій на філії російського агітпрому, а вірян на політичну агентуру – носіїв, агітаторів і пропагандистів ідеології рашизму як у самій РФ, так і за її межами.

У ході процесів подібної політизації на виході утворюється особлива форма релігійного світогляду, згідно з яким політична діяльність отожднюється з релігійною практикою, оскільки включена до віровчення у ранзі релігійних приписів і настанов. При цьому та чи інша релігійна система, напрямок чи рух у процесі своєї політизації, навіть за умови власного переродження на "політичну релігію", не стає

основою політичної діяльності, навпаки – політична ідеологія стає наріжним каменем її віровчення. По суті, в контексті утворення "політичної релігії" ходить, з одного боку, про мікс релігії і політики, а з іншого – про світську квазірелігійність. Прикладом подібного є, скажімо, політичний проект "русского мира", євразійська та панславистська ідеології в сучасній Росії, які здійснюють ставку на релігійну сферу сучасної Росії, зокрема у першому випадку російське православ'я, у другому – російський протестантизм та неоязичництво. З огляду на це, ходить не просто про утвердження расизму в царині релігійного, а про використання релігійних інституцій і релігійних доктрин задля цього (дарма, що подібне з часом неодмінно призведе до значної політичної напруги у межах таких заполітизованих релігійних інституцій).

І все ж, політизація тією чи іншою релігійною організацією своєї релігійної сфери і, як наслідок, власного віровчення, по суті, перетворює її (релігійну організацію) на політичну силу, що умовно втиснута в релігійну форму і має віроповчальне оформлення. У такий спосіб політизуючись релігійна організація отримує нові (політичні) механізми впливу на соціум, нових прибічників і, як наслідок, нові можливості для поширення й утвердження. Тут ми не погоджуємося з відомим українським релігієзнавцем С. Здіяруком, який зауважує, що політизація релігійних інституцій їх "перетворює на маргінальні структури" [1, с. 49]. В релігійному сенсі, можливо, так, оскільки ті перестають бути, власне, релігійними за своєю суттю. Однак процес політизації навряд чи перетворює їх на політичних маргіналів – навпаки, входячи у політичний простір вони отримують в рази більше, щоправда, платою за це є підміна (чи викривлення) релігійного віровчення політичною ідеологією, дрейф релігійного у бік політичного.

Приміром, у християнському контексті тут вже мова не йде про секуляризацію чи теологію "безрелігійного", "приземленого" або "мирського" християнства, а саме про "гібрид" християнства і світськості, розбудову якогось "громадянського християнства", навіть "атеїстичного християнства", яке, буде повноправною частиною світу і водночас начебто стоятиме поза ним. Відмітну ознаку подібної "гібридності" складають, як це не виглядає парадоксальним, процеси активізації релігійності в суспільстві, ролі релігії та релігійних інститутів, початок якого припав на рубіж XX-XXI століть. Однак саме за подібною активізацією ховається процес політичної "гібридизації" християнства і світськості: християнство тут постає для останньої лише новою "обгорткою". Саме тоді класична теорія секуляризації стала піддаватись критиці, більше того від неї навіть відмовився один із її головних засновників – Пітер Бергер [2].

Таким чином, процес політизації релігії – спосіб розширити інституційний вихід релігії в її відносинах зі світом, утвердити її вплив у ньому, щоб розв'язати особливо значимі проблеми релігійного життя за рахунок входження, інтеграції у політичний простір. Знаменно, що сьогодні все більше стають говорити про такий напрямок наукових досліджень, як політологія релігії (дехто ще називає цей напрямок "релігійною політологією", і навіть "конфесійною політологією", що з об'єктивних причин є вкрай неприйнятно).

Література:

1. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI ст. Київ: Знання України, 2005. 551 с.
2. Berger Peter L. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Eerdmans, 1999. 143 p.

Ірина Панчук,
*доктор філософських наук, доцент,
завідувачка кафедри філософії
Рівненського державного гуманітарного університету*

П'ЯТИДЕСЯТНИЦТВО ВОЛИНСЬКОГО РЕГІОНУ В КІНЦІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Початок XXI століття характеризується потужним розвитком п'ятидесятницького руху. Згідно прогнозів до 2040 р. чисельність п'ятидесятників становитиме 1 млрд. чоловік. Відтак кількісно вони співпадатимуть з індуїстами. Процеси кількісного росту п'ятидесятницьких громад характерні для громад Волинського регіону (до слова, відзначимо, що в Рівненській та Волинській областях України налічується майже третина п'ятидесятників України). Саме у цьому ця течія пізнього протестантизму демонструє принципово нові прояви християнства, стоїть в авангарді "євангельського буму" на Волині, відома багатьма течіями та доктринами, мобільністю, оперативністю, здатністю маніфестувати харизматичними ідеями.

З другої половини 80-х років XX століття інтеграційні прагнення виявились потужним чинником на шляху інституційного оформлення п'ятидесятницьких релігійних громад й утворення власних союзів. Вагомою складовою цих процесів постало відновлення діяльності Всеукраїнського союзу християн євангельської віри та Всепольського союзу християн віри євангельської. Протягом 1990-х – початку 2000-их

років проходять інституалізаційні процеси у Всеукраїнському Союзі ХВС – продовжується налагодження організаційної структури Союзу ХВС, внесенні зміни до Статуту об'єднання (з'являється інститут Правління Союзу у складі 11 чоловік), Союз змінює назву на Всеукраїнський Союз церков віри євангельської-п'ятидесятників (ВСЦХВСП). У 2004 р. цей Союз було перейменовано, окреслені основні обриси керівної ланки союзу.

Наслідком внутрішніх трансформаційних процесів у п'ятидесятницьких релігійних громадах стала інституалізація їх в цілісну найбільшу (посеред п'ятидесятників,) церковну організацію Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської (ВСЦ ХВС). Саме таку назву при реєстрації у державних органах влади отримало Об'єднання християн віри євангельської Церкву християн віри євангельської України. З 2017 року Міністерство культури України затвердило нову редакцію Статуту братерства, згідно з якою назву було змінено на "Українська Церква Християн Віри Євангельської" (УЦХВС).

Одними з найбільших обласних об'єднань церков ВСЦ ХВС п'ятидесятників (входить до Міжнародної Асамблеї Божої) є Рівненське та Волинське об'єднання. Нині ця інституалізована цілісна церковна організація є найчисельнішою протестантською спільнотою регіону. До 2014 року Рівненська та Волинська області входили до складу Північно-Західного регіону Всеукраїнського союзу церков ХВС. Однак, інституалізаційні процеси ВСЦ ХВС та масштаби служіння на цій території стимулювали до того, що 20-22 травня 2014 р. на З'їзді Церкви християн віри євангельської України відбулися зміни. Зокрема, цей регіон був розділений на Північний (Рівненська та Житомирська області) і Західний (Волинська та Львівська області).

Те, що ВСЦ ХВС п'ятидесятників залишаються найчисельнішими протестантськими організаціями Волинського регіону сприяє низка факторів. По-перше, це одна з найбільш чітко організаційно вибудованих релігійних спільнот з достатньо потужними фінансовими джерелами. По-друге, неможливість створення власного союзу і репресії радянської влади стосовно п'ятидесятників, актуалізували не затребувані довгий час їх соціальні ролі, та каталізували переорієнтацію зі служіння в межах церковних стін на служіння суспільству. По-третє, чим більш незалежна від держави позиція церкви (як релігійного інституту), тим більше ця церква впливає на релігійні переконання і релігійну практику. Відтак, це спричиняє перетворенню п'ятидесятництва у життєво важливу для суспільства протестантську церкву. Визначені вище контексти формують дискусію і пояснюють процеси росту п'ятидесятників у релігійній палітрі досліджуваного нами локального виміру, індивідуалізованому певним культурно-історичним ландшафтом.

Проте зауважимо, що не всі п'ятидесятники входять до цієї структури, залишилась низка інших самостійних незалежних від ВСЦ ХВС церков, які також складають частину релігійної палітри Волинського регіону. Це – Релігійні організації Центру Божої Церкви християн віри євангельської України, Об'єднана церква християн віри євангельської та інші релігійні громади. Таке розмаїття автономних п'ятидесятницьких церков пояснюється природою цього руху.

Значна частина п'ятидесятників і сьогодні, коли проголошено де-юре демократичне законодавство про свободу совісті, відмовляються як від державної реєстрації власних релігійних центрів, так і прилучення до інших релігійних союзів п'ятидесятників. Причому, що нашу думку є доволі важливим, визначальним чинником є не догматичні чи богословські суперечки, а ставлення частини п'ятидесятників до державних інститутів, адже недовіра до останніх вкорінена на генетичному рівні. Саме цей психологічний спадок часів тоталітарного минулого залишається визначальним аргументом у небажанні їх реєструватися після розпаду СРСР.

Громади п'ятидесятників з небажанням реєструватися в державних органах, зібрала під своїм "дахом" Об'єднана церква ХВС України, громади якого є складовою релігійної палітри Волинського регіону (до прикладу "Ковчег спасіння" м. Рівне). Статистичні дані щодо цієї громади офіційно відсутні, проте за нашими спостереженнями згадувана нами церква «Ковчег спасіння» нараховує біля 600 членів церкви. Зауважимо, що представники цієї релігійної організації дотримуються суворо консервативних поглядів щодо всіх сфер життя, наголошують на необхідності відсутності будь-яких відносин ОЦ ХВС з державними інституціями, негативному відношенні до світської культури.

ВСЦ ХВС п'ятидесятників та Об'єднана церква християн віри євангельської відомі як п'ятидесятники двох благослов'їн (переживань, криз). Зокрема ця група є найчисельнішою посеред усіх п'ятидесятників у Волинському регіоні. Визнаються у якості Божих благослов'їн, чи криз у житті віруючих, лише навернення (прийняття віри) і хрещення Духом святим.

Окрім вищезгадуваних об'єднань у Волинському регіоні діють громади Релігійного центру Божої церкви ХВС України (в 1997 р. зареєстровано Об'єднання Божої церкви в пророцтвах в Україні, у 2001 р. на з'їзді Об'єднання було прийнято рішення про зміну його назви на "Релігійний центр Божої церкви Християн віри євангельської України"). Громади Релігійного центру Божої церкви ХВС України відомі як п'ятидесятники трьох благослов'їн (криз): згідно їх вчення у процесі спасіння християнин проходить через три духовні етапи (кризи): навернення (покаяння), освячення, хрещення Духом Святим.

Освячення – народження зверху, під яким розуміється повне очищення від усіх гріхів, як індивідуальних, так і первородного. Досвід освячення готує віруючого до прийняття Духа Святого. Хрещення Духом Святим – зовнішньо проявляється в глосолалії.

На нашу думку, у рамках сучасного п'ятидесятницького руху Волинського регіону можемо виділити наступні ідейні напрямки: традиційні п'ятидесятники (або консервативні) – вони є прихильниками класичного п'ятидесятництва, яке дотримується суворої традиції; помірно консервативні п'ятидесятники (або помірні), (сповідують принципи класичного богослов'я, проте визнають можливість появи нових "одкровень" і емоційніших форм богослужінь; ліберальні ("нові п'ятидесятники"), які вносять зміни в богословську доктрину, виходячи із нових "одкровень" церковних лідерів, вирізняються крайньою емоційною формою богослужінь.

Зокрема, представниками ідеології традиційних п'ятидесятників є зареєстровані/незареєстровані християни віри євангельської (Об'єднана церква ХВС України). До другого напрямку ми віднесемо ВСЦ ХВС п'ятидесятників, представниками третього напрямку є церкви християн п'ятидесятників: Церква "Спасіння" (поширенні виключно у Рівненській області), церква "Скінія пробудження" (м. Рівне), Духовне Управління Християнських Церков "Царство Боже" (поширенні виключно у Волинській області) та інші. Окрім того консервативних або традиційних та помірно консервативних п'ятидесятників ми відносимо до так званих класичних п'ятидесятників. Третю групу складають ліберальні п'ятидесятники (харизмати). Основні розбіжності такого поділу лежать у площині надання особливої ваги під час зібрання общини діям, направленим на можливості прояву дій Бога у кожному членові церкви [1, с. 275-277].

У класичних п'ятидесятницьких церквах відсутні такі практики, які допускаються у ліберальних: "падіння під дією Святого Духа", "святий сміх" та інші. Суттєва різниця полягає і у формі проведенні богослужінь (у харизматів вони яскраві, з використанням різної музики (причому допускаються різні стилі і напрями). Зовнішній вигляд, відношення до матеріального благополуччя, сімейні відносини, окремі аспекти харизматичного богослів'я (до прикладу "євангеліє процвітання") є неприйнятними для консервативних п'ятидесятників.

Враховуючи специфіку радянського минулого сучасні українські п'ятидесятники, поділяються на зареєстрованих і незареєстрованих. Така градація особливо відчутна у Волинському регіоні, де абсолютна більшість усіх п'ятидесятницьких церков є зареєстрованими, проте незареєстровані п'ятидесятники складають вагомий сегмент релігійної присутності краю та

впливають на усі сфери суспільного буття, до того ж активно комунікуючи із зареєстрованими.

Вагомим сегментом діяльності п'ятидесятницьких спільнот з початком російсько-української війни постало розгортання волонтерської практики та проведення потужної структурної роботи із надання гуманітарної допомоги: внутрішньо переміщеним особам, потребуючим, налагодження співпраці із керівниками міжнародних місій та фондів. На початку російсько-української війни головний офіс УЦХВС частково перебазувався на захід України. Зокрема приймальня старшого єпископа Михайла Паночка тимчасово розмістилася у м. Львові, на базі церкви "Голгофа".

За останні 20 років посеред християнських церков на Волині відбулися радикальні зміни – євангельський протестантизм займає нині стійкі позиції у соціорелігійному середовищі. Можемо стверджувати, що протестантизм глибоко проник та вкорінюється у волинському суспільстві. Це спонукає до перетворення протестантизму у соціокультурному просторі Волинського регіону на один із значимих компонентів донедавна "канонічної території" православ'я, причому, стверджуємо, що під цим оглядом євангельський рух не становить загрози для догматичних основ православної віри. Сьогодні, активно включаючись у соціогуманітарні процеси пізньопротестантські церкви в країні, зокрема на Волині, долаючи стереотипи радянського минулого, створюють різноманітні форми організації життя і стають суб'єктами творення громадянського суспільства.

Література

1. Панчук І. І. Релігійно-церковний комплекс Волинського регіону. Рівне.: Вид-ець О. Зень, 2017. 456 с.
2. Українська Церква Християн Віри Євангельської. URL: <https://www.chve.org.ua/>

Олег Соколовський,
*доктор філософських наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізаційні процеси в сучасному світі засвідчили наявність моральної кризи, спричиненої втратою християнських цінностей. Культурна ідентичність у сучасну епоху повинна будуватися на вільному виборі людини, який не порушує свободу вибору іншої. Людина за власним уподобанням може вибирати релігію, що суперечить алгоритму традиційної релігії. Однак у цих умовах не

можна не помічати, що основною тенденцією сучасного релігійного процесу постає його фундаменталізація як реакція на модернізм, який призвів до лібералізації віровчень, підданих переосмисленню з метою адаптації церков до нових соціальних і духовних умов.

Плюральність поглядів християнства на природу і її взаємодію із суспільством визначається як тотожними так і відмінними позиціями, яке зумовлюється особливостями смислових філософських і релігійних світоглядів властивих відповідному типу суспільства. Ранньохристиянська антропологія і христологія вибудовується на концепції створення людини за образом і подобою Бога, продукує ініціативність духовно-практичної діяльності, активне і творче ставлення до себе і природи. Натомість в епоху Відродження домінуючої позицією стало отождолення Бога через творіння, під яким розумілася природа. Зміна світоглядної парадигми відбулася у протестантській теології, яка завдяки вченню про особистісну віру прозавляла природу функції відображення Божої благодаті. В основі протестантизму лежало твердження, що природа це порядок, який встановлений Богом і людина відмежовуючись від природи, втрачає смислову залежність від неї [1, р. 155].

Важливу роль у формуванні утилітарного підходу в беззастережному втручанні та експлуатації природних ресурсів з руйнівними наслідками відіграло домінування світоглядних парадигм емпіризму і раціоналізму. Філософські парадигми і християнське світосприйняття віддаленість людини від природи призвели до сучасної екологічної кризи. Зауважимо, що це є і кризою ціннісно-моральних орієнтацій ставлення до природи як людини з її егоїстичними ідеями підкорення, оволодіння, перетворення, так і суспільства загалом з його політичними, економічними, науковими інституціями і системами.

Багатоаспектне трактування геополітики спричинило трансформацію змісту його предмета дослідження з геополітики простору в геополітику людини. Зважаючи, що базисом духовного буття людини є релігія, а підґрунтям релігійного виміру є віросповідальний вибір і релігійна приналежність, особливого значення набуває трирівнева геопроєкція експлікації соціуму, відповідно до якої узгоджується проблемне поле наукових поглядів. У цьому контексті слушно зауважив А. Тойнбі про взаємозв'язок цивілізації та релігії, у певному типі якої найпомітніше фокусовано продукування духовною елітою відповідних сенсів і цінностей як основи певного типу цивілізації. Саме тому для подолання кризових явищ цивілізації, англійський філософ рекомендував повернути релігії пристойне місце в суспільному бутті [2, с. 4006].

Спроможність різнобічної діяльності конфесій певною мірою визначають економічні, політичні, культурні та інші суспільні модули. У цьому ракурсі актуалізуються просторово-територіальні атрибути функціонування суспільства. Вони розглядаються у координатах географічного розміщення, сусідства, життєвого простору, демографією та іншими геополітичними концептами, які певною мірою детермінують конфесійні вираження ортодоксії як невід'ємної складової історії та культурно-конфесійного буття.

Тенденції до різнорівневої інтеграції, пріоритетність якої репрезентувало географічне сусідство, спостерігалися впродовж багатьох історичних етапів. Історія цивілізаційного розвитку може розглядатися як зміна процесів інтеграції, що передбачає зростання, розвиток, об'єднання, або ж завоювання, поневолення, асиміляцію та дезінтеграцію як стадія занепаду певної культури. Основною ознакою даного етапу є зменшення інтересу до духовних цінностей або звільнення, зародження нових націй, залежно від геополітичних переваг стосовно певної державності чи народності. Елементами національної культурної цілісності є насамперед її культурно-релігійні феномени та межі їх взаємодій з культурною політикою держави.

Територіальна стратифікація культур певного етносу детермінує специфіку віросповідної приналежності як обов'язкового сегмента культурно-антропологічного буття. Спираючись на статистику релігійного вибору населення європейських країн з їх полі конфесійним складом і капіталістичним розвитком як економічної системи, М. Вебер констатував беззаперечне кількісне домінування adeptів протестантських об'єднань серед власників капіталу, фінансистів, підприємців та професійного робітництва. Німецький філософ визначав цю ситуацію як таку, в якій віросповідна приналежність виступила не причиною, а до певної міри наслідком економічних явищ [3, с. 38]. У контексті нової парадигми сформувалася соціальна етика на засадах систематичності життєвого укладу та професійної етики.

Література

1. Sokolovskiy O., Kobetiak A., Melnychuk M., Chaplinska O. Reconstruction of the Religious Paradigm in the Modern Globalized World. *WISDOM. 2021. Vol. 18, № 2*. P. 153–160.
2. Данилова Т., Юдіна В. А. Тойнбі та його універсалістське дослідження історії. *Traektorîâ Nauki. 2018. Vol. 4, No 10*. P. 4001–4007.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму; пер. з нім. Олександр Погорілий. Київ: Основи, 1994. 269 с.

Павло Драпей,
*здобувач I курсу спеціальності 033 Філософія
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ФЕНОМЕН ЦЕРКВИ САСНТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Секуляризація релігійної свідомості в умовах глобалізаційних процесів обумовлює трансформацію сучасної релігійної парадигми. Це виражається у необхідності для релігії спроможності адаптації до кризових явищ й особливої гнучкості в умовах сприйняття зовнішніх змін соціокультурних систем. Результатом модернізації релігійної сфери стала поява новітніх релігій, у межах яких виокремлюються феномен псевдорелігій та квазірелігій. До псевдорелігійних організацій сучасності, які не завжди є релігійними по суті, відносяться саєнтологічні рухи [1, с. 550].

Важливий аспект віровчення церкви саєнтології передбачає комунікацію із трансцендентним, спрямовану на очищення особи та реабілітація її душі, що постають як складові довготермінового процесу спасіння, при цьому наукова стилізація не затінює суто релігійного звернення до трансцендентного [2, с. 95]. Комунікація не зводиться до молитов, які поступово піддаються формалізації. У церквах здійснюються колективні служіння, у центрі яких стоїть "служіння словом" або пропаганда вчення церкви. Церква саєнтології має обрядову систему, колективні церемонії і ритуали, включно з обрядом переходу, котрі є типовими складовими релігійних обрядів. Сукупність перерахованих характеристик вказує на релігійну сутність Церкви саєнтології та відокремлює їх від дійсних філософських систем.

У такому контексті варто наголосити на спільних і відмінних віросповідних основах з християнством. Якщо ті релігійні об'єднання, які асоціюють себе із християнством, мають власні космології і пропонують сенс життя, то протилежні їм організації не асоціюють особу із надприродними силами; від індивідуальної магії, яка спрямовується на отримання практичних результатів через використання емпіричних технік; від дійсних організацій, які визнають існування Істини, але їх обряди не спрямовані на встановлення зв'язку між Богом і людиною.

Після відкриття України для місіонерської діяльності саєнтологи не одразу заявили про себе. Лише у 1995 р. було створено перші дві громади Церкви. Певний час громади саєнтологів були відображені у державному реєстрі як такі, що існують, але без реєстрації. В Україні

діють два потужні саєнтологічні центри – Харківський гуманітарний центр і Київська громада, а також 15 саєнтологічних громад (Харків, Одеса, Львів, Миколаїв, Ужгород, Маріуполь, Прилуки, Київ, Дніпропетровськ, Кременчук, Севастополь та інші міста).

Саєнтологи об'єднані у світове суворо ієрархічне релігійне товариство. Його структура є важливою функціональною частиною саєнтологічної релігії, в основі віровчення якої розроблене Хаббардом розуміння схеми світової і людської еволюції як спіралі, в якій системний об'єкт, дійшовши до вищого, сьомого стану, повертається до початкового, першого, після внутрішньої трансформації [2, с. 276–277]. Ієрархічна структура гарантує окремим церквам необхідну підтримку і керівництво, а також об'єднує церкви тією організаційною формою, яка відповідає їх релігійній місії.

Основою Церкви саєнтології є навчання і проведення одитінгу різних рівнів [3, с. 29]. Вони є основою для піднесення до вищих рівнів духовної свідомості і здібностей. Проблемою церкви саєнтології є те, що кожне минуле життя має певний досвід, що називається «інграм», який корелює поведінку людини в її повсякденному житті. Тому закономірним рішенням є прагнення позбутися цього досвіду за допомогою спеціальних процедур – сінто. В релігійних практиках сінто людина під керівництвом вчителя розмірковує про те, що вона пережила у дитинстві чи навіть у своїх попередніх життях. Мета цієї техніки у стимуляції активного сприйняття адептом свого теперішнього життя, того шляху, яким він крокує сьогодні. Схоже явище відбувається і в християнській сповіді: людина теж скеровується до минулого досвіду і переоцінює його з позицій віровчення.

Отже, розробка реальної практичної техніки самовдосконалення людини – одитінгу – є, на думку саєнтологів, найціннішим досягненням цієї релігії, "хоча навіть чисто філософських аспектів робіт Л. Хаббарда було б достатньо, щоб підняти цю цивілізацію на новий рівень, лише одитінг дає точний маршрут, слідуючи яким людина може піднятися до більш високого рівня духовності. Мета одитінгу – відновлення здатності людини і її буття. Цього можна досягти двома способами: допомагаючи людині як духовній істоті позбутися будь-яких видів нездатності або ж підвищуючи її здібності. Очевидно, що і те й інше потрібне людині, щоб розкрити свій духовний потенціал" [2, с. 81-82].

Таким чином, має місце для існування релігійної практики, яка заснована на прагматичному змісті, тому самовдосконалення людини буде залежати від покращення реальності. Власне необхідність пошуку подібних рецептів виникла в епоху постмодерну, коли традиційні християнські світоглядні знання і цінності, переживають кризу. Ця

криза полягає, перш за все, у вимиванні концептуального ядра християнства (нівеляція його базових причинних смислів) [3, с. 36]. Сьогодні християнство не представляється істинною чи кінцевою інстанцією, яка може дати необхідні відповіді на духовні запити людини. Внаслідок цього від сумнівної концептуальної основи й відмовляються нові альтернативні світоглядні теорії.

Література

1. Ювсечко Я. Феномен квазі- та псевдорелігій: проблема дефініції та релігієзнавчого дослідження. Історія релігій в Україні. 2017. С. 542–551.

2. Хаббард Л. Рон. Что такое саентология?: всесторонний справочник по Самой быстрорастущей религии в мире: Основано на работах Л. Рона Хаббарда. [2-е изд.]. [Б. м.]: NEW ERA, 1998. 1007 с.

3. Єленський В. Саєнтологія в Україні: віровчення і практика релігійної організації "Церква Саєнтології" та відповідність форм і методів її діяльності чинному в Україні законодавству. Київ: РА "Швидкий Рух", 2004. 78 с.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
О. Л. Соколовський

Андрій Самолюк,
здобувач I курсу спеціальності 033 Філософія
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЛЮТЕРАНСЬКА ОРТОДОКСІЯ У ПРОТЕСТАНТСЬКІЙ НАРАТИВНІЙ ТРАДИЦІЇ

Кожна галузь наукового знання послуговується власним понятійно-категоріальним апаратом у пізнанні дійсності, зумовлюючи існування різних концепцій щодо визначення сутності категорій і їх відмінних напрямів. Однією з категорій, яка у дослідженні догматичних і культових відмінностей різних християнських конфесій потребує об'єктивізації, відтворення визначеності, цілісності та глибинного проникнення у сутність, постає "ортодоксія". Дана категорія трактується як вираження правильної, послідовної думки і визначає приналежність до світогляду та традицій, які не допускають відхилення від вчення і зберігає ціннісні засади релігійної системи [1, р. 39]. У науковому дискурсі категорія "ортодоксія" застосовується для характеристики християнства загалом, так і кожного із його напрямків зокрема.

Застосування поняття "ортодоксальний протестантизм" визначає конфесійну приналежність до лютеранської та кальвіністської традиції періоду їх становлення у результаті Реформації. Традиційно початком європейського реформаційного руху вважають протест М. Лютера проти продажі індульгенцій католицькими священнослужителями та публікацію 95-ти тез [2, с. 226]. У використанні поняття «протестантська ортодоксія» головний акцент ставиться на теоретичній складовій теології М. Лютера і Ж. Кальвіна, яка пройшла період поверхової раціоналістичної систематизації [3, с. 433].

Зауважимо, що віровчення ранньопротестантських течій ґрунтувалася на двох загальних постулатах: 1) Джерело віри – Святе Письмо (святоотцівська богословська спадщина була відкинута або спростована у процесі дискусій); 2) Спасіння людини залежить лише від віри (заперечується значення ритуалів та добрих справ) [4, с 313]. Натомість, основні принципи лютеранського вчення були відображені в Аугсбурзькому сповіданні, "Книзі згоди", яка складалася із "Великого" і "Малого" катехізисів, Шмалькальдєнській статті та "Формулі згоди". При цьому, поняття "віри" Лютер трактував у різних вимірах: 1) віра має лише індивідуальний характер; 2) впевненість у Божественному зобов'язанні; 3) єдність людини з Христом. При цьому віра має виражатися у вчинках, що є свідченням з'єднання з Христом [5, с. 124–130].

Лютер суттєво переосмислив підхід середньовічної схоластики до розмежування теології та філософії. Співвідношення двох ієрархічних рівнів, розумного і надрозумного знання, переводилося в розрізнення двох аспектів - природного і боговідвертого пізнання, що незбагненим чином з'єднуються в людині, яка і сама мислиться як втілене протиріччя, як і загиблий грішник, і виправданий у Христі. Звідси два основних варіанти подальших різноманітних концепцій теології у протестантизмі. З одного боку, його вчення, засновані на теоцентристському підході, що вирушають від біблійного одкровення, з нього виводять теологію зверху. З іншого боку – вчення, що ґрунтуються на антропоцентристському підході, які вирушають від досвіду та вибудовують «теологію зсередини» або «знизу». Умоглядної філософії та теології, спрямованої на пізнання сутності Бога та його атрибутів, він протиставив боговідверту теологію, предметом якої є порятунок грішника. Лютер не визнавав «природного» богопізнання, вважаючи віру за благодатний дар. Він відмовився від раціональних доказів буття Бога в ім'я суворого вчення про божественне одкровення.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні науковці, вживаючи поняття "ортодоксальне лютеранство", розуміють насамперед конфесійне вчення

М. Лютера і виключно його теологічну спадщину. Зокрема, А. Швейцер вважав С. Баха належним саме до ортодоксального лютеранства, а теолог Б. Хегтлунд в окремому розділі своєї праці висвітлює особливості богослов'я лютеранської ортодоксії [6, с. 26]. Таким чином, лютеранська ортодоксія ототожнюється з лютеранською теологією, яка була сформована після М. Лютера та відображена у Формулі Згоди. Причиною її появи стали теологічні розбіжності у середовищі лютеранських громад, серед яких найбільш значущими були положення з таких питань віросповідання: 1) про спосіб присутності Ісуса Христа в таїнстві Євхаристії; 2) про значення добрих справ для порятунку людини; 3) про можливість здійснення людиною бажаного спасіння з милістю Бога тощо.

Таким чином, конфесійний розкол у лютеранстві, з одного боку, загрожував існуванню цілісності німецького протестантського руху, а з другого – створював небезпеку його поглинання з боку католицизму. Тому єднання лютеранських церков навколо загального віросповідання було об'єктивною потребою, зумовленою часом. Погодження більшістю богословів спільної "формули згоди" відмежувало лютеранську теологію від реформаторської та цвінгліанської, тим самим внісши розкол у протестантизм раннього періоду.

Лютеранська ортодоксія розглядається як один із періодів генези лютеранства. Її послідовників об'єднувало прагнення систематизувати лютеранське вчення про Бога і Божественне. Проте, кожний із його учнів зробив власний внесок у розвиток лютеранської ортодоксії, намагаючись подолати трансцендентні константи католицької теології й акцентувати увагу на догматичних засадах християнства у раціоналізованих поглядах М. Лютера. Такий підхід передбачав нове прочитання Святого Письма у вигляді дотримання принципу *sola Scriptura*, що передбачає абсолютний авторитет Біблії у релігійному пізнанні й у життєвому світі людини. При цьому, тлумачення, склад і вживання у церковній практиці Святого Письма лютеранами було відмінним від православної і католицької традиції. Протестанти зі священної книги християн відкинули апокрифи з їх догматами, що були частиною візантійської богословської літератури та католицьку Вульгату. Таким чином, за переконанням лютеранської ортодоксії, Святе Письмо складається з первинних канонів Старого Завіту, юдейської Біблії та стародавніх манускриптів, які містилися у 39 книгах і 27 – Нового Завіту.

Література

1. Sokolovskyi O., Kobetyak A. Religious Dimensions of Anti-Trinitarianism in the Projection of the Spiritual Progress of Society. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2021. Vol. 41, № 5. P. 27–43.

2. Генік Л. Історія християнства : Католицизм. У 2-х т. Т. 1.: Основні ідеї християнства. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-е доп. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 576 с.

3. Академічне релігієзнавство. За науковою редакцією професора А. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.

4. Соколовський О. Христологія: еволюція доктрини: монографія. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2018. 472 с.

5. Маграт А. Богословская мысль Реформации : научно-популярная литература. Одесса : Богомыслие, 1994. 316 с.

6. Стасюк Л. Ортодоксія у християнстві: протестантський вимір: Монографія. Житомир: Видавець Євенок О.О., 2014. 296 с.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
О. Л. Соколовський.

Для нотаток

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКИ: ВИКЛИКИ
СЬОГОДЕННЯ**

Збірник матеріалів

VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
(19 травня 2022 року, м. Житомир)

Відповідальний за випуск: доктор філософських наук
М. А. Козловець

Технічний редактор та комп'ютерна верстка:
кандидат філософських наук, доцент Л. В. Горохова

Надруковано з оригінал-макетів авторів

Підписано до друку __.__.2022 р.
Формат 60х84/16. Ум. друк. арк.10.5. Папір офсетний.
Наклад 100. Зам. № 242